गुरुदीपिका

२०२४-२५

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालः
गुरुवायूर् परिसरः

पुरनाट्टुकरा, तृश्शूर्, केरलम् - ६८०५५१

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

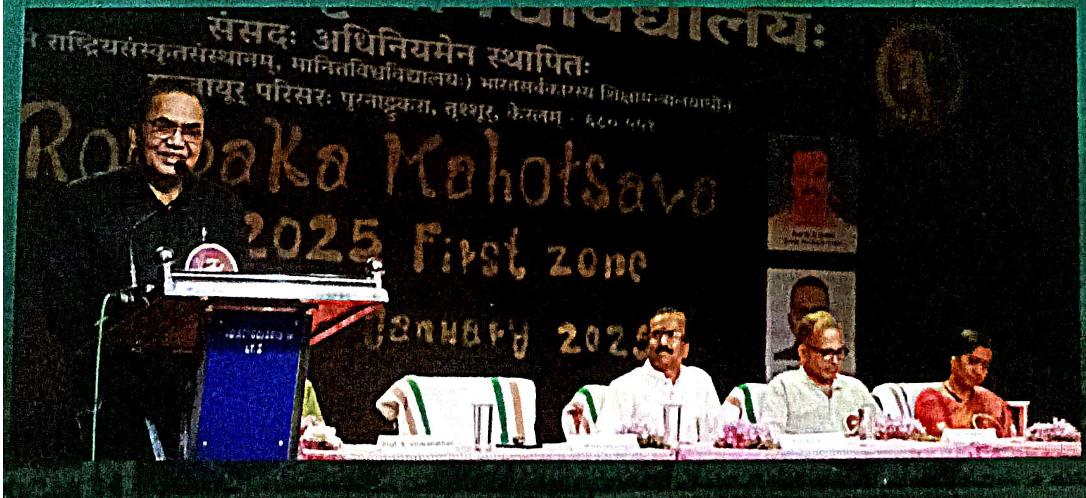
संसदः अधिनियमेन स्थापितः
2025 First zone

गुरुदीपिका

२०२४-२५

प्रधानसम्पादकः

आचार्याः प्रो. के. के शैन्

निदेशकः

सम्पादकः

डा. ओ. आर् विजयराघवन्

सहायकाचार्यः न्यायविभागः

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालः

गुरुवायूर्- परिसरः

पुरनाट्टुकरा, तृश्शूर्, केरलम् – ६८०५५१

GURUDEEPIKA

Annual Student Magazine

(For private circulation)

Year of Publication 2024-25

© Copy right reserved

Cover page – Rohan B

Published By

Director,
Central Sanskrit University
Guruvayoor Campus
Puranattukara PO
Thrissur, Kerala 680 551
Ph: 0487-2307208

प्रो. श्रीनिवासः वरखेडी
कुलपतिः
Prof. Shrinivasa Varakhedi
Vice-Chancellor

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः
संसदः अधिनियमेन स्थापितः
Central Sanskrit University
Established by an Act of Parliament

दिनाङ्कः -06.11.2025
मा. कृ. प्रतिपदा, वि.सं. 2082

आमुखम्

यद्भाषामधुरिम्णः पुरतः स्थातुमशक्ता द्राक्षा लज्जावनतमुखी सन्दृश्यते, शर्करा च किंकर्तव्यतामूढा सति स्तम्भितेव घनीभूता खण्डशर्करायते, सुधा बिभीतिपलायिता त्रिदिवमुपयाता सेयं संस्कृतभाषा श्रोतृपठितृसंस्कारप्रदायिनी प्रचारकसत्फलविदायिनी, सर्वेषामपि ऐहिकामुष्मिकनिखिलफलदोग्ध्रीति च विदितचरमेव समेषाम्। एवम्भूताम् अगणितवैभवान्वितामिमां प्रचारयितुं प्रसारयितुं च बद्धकङ्कणेन केन्द्रियसर्वकारेण संस्थापितः केन्द्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः, यस्य परिसराः आभारतं विराजन्ते। विभिन्नराज्येषु वातालयेशकारुण्यतरुच्छायास्थितिसम्भूतः गुरुवायूर्-परिसरः अन्यतमः। परिसरान्तरेष्विव अत्रापि छात्राः शास्त्राणि अभ्यस्यन्ते। साहित्यञ्च शिक्षयन्ति सह विनयादिगुणैः। ततो विनिर्गताः नातीवं मानवतां परित्यजन्ति, न दर्पमाद्रियन्ते, न गर्वमुद्वहन्ति, वायुपुरसमीपमाहात्म्यादिव न लघुतां च भजन्ते। तदेतत् सर्वं परिपोषयितुं, छात्रान् उत्साहयितुं ज्ञानपरम्पराञ्च अविच्छिन्नम् अविश्रृङ्खलञ्च सन्तानयितुं च संस्थेयं माणवकाचार्यमत्युजृम्भितविषयवाहिनीं वार्षिकीं **'गुरुदीपिका'** नाम्नीं संप्रकाशयति। विश्वसिमि सेयं पत्रिका गुरुदीपिका सर्वच्छात्रोपलाल्यमाना ज्ञानसन्धात्री विराजिष्यते इति। एतदर्थं प्रयत्नविधायिभ्यः परिसरच्छात्रेभ्यः आचार्येभ्यश्च हार्दिकान् अभिनन्दान् आवेदयामि। नित्यनूतनायाः वाग्देव्याः परिपूर्णकटाक्षाः अविच्छिन्नं छात्राणाम् आचार्याणाम् अन्येषां चोपरि परिपतताद्, पुनातु च सर्वानिति तामेव चतुर्मुखाम्बोजवनहंसायमाणां सर्वशुक्लां सिताम्बोजासनां वीणावादनरताम् अभ्यर्थये।

भवदीयः

श्रीवरः

(प्रो. श्रीनिवासः वरखेडी)
कुलपतिः

56-57, सांस्थानिक क्षेत्र, जनकपुरी, नई दिल्ली-110058 (भारत)
56-57, Institutional Area, Janakpuri, New Delhi-110058 (INDIA)
(O) 011-28523949 www.sanskrit.nic.in
vc@sanskrit.ac.in / vicechancellor@csu.co.in

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः
संसदः अधिनियमेन स्थापितः
(प्राक्तनं राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, मानितविश्वविद्यालयः)
भारतसर्वकारस्य मानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीनः
गुरुवायूर् परिसरः
पुरनाट्टुकरा, तृश्शूर्, केरलम् - ६८० ५५१

Central Sanskrit University
Established by an Act of Parliament
(Formerly Rashtriya Sanskrit Sansthan, Deemed University)
Under Ministry of Education
Govt. of India
Guruvayoor Campus
Puranattukara, Thrissur Dist., Kerala - 680 551

Ph : 0487- 2307208 (Office) | 2307608 (Director) | Mob : 9446037208 (Director)
E-mail: rss.guruvayoor@gmail.com | Website: www.csu-guruvayoor.edu.in
Accredited with A++ Grade by NAAC

Date:

पुरोवाक्

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य द्वादशसु परिसरेषु गुरुवायूर्-परिसरोऽयम् अन्यतमः। मोदस्य विषयोऽयं परिसरेणानेन प्रतिवर्षमिव अस्मिन्नपि संवत्सरे गुरुदीपिकाख्या वार्षिकपत्रिका प्रकाश्यत इति। ग्रन्थस्यास्य नाम एव ग्रन्थपरिचयाय समर्थो भवति। गुरोर्नाम एव शिष्याणां मनांसि प्रफुल्लयति यथा तथैव गुरुनामघटकोऽयं ग्रन्थः पठितृणां मनांसि मोदयतीत्यत्र नास्ति मे संशयलेशः।

अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया।
चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः॥

इति श्लोकोक्तरीत्या यथा गुरुः गाढान्धकाराख्यं तमः स्वज्ञानाख्यया शलाकया अपनयति, तथैव अनतिसाधारण्यैः बहुभिः विषयैः गुम्फितेयं गुरुदीपिका संस्कृताध्येतृणाम् अज्ञानमपनयति। अस्त्यपरमपि वैशिष्ट्यं यत् साहित्यदीपिका इति परिसरस्यास्य प्राक्तननामसंस्मरणधिया संस्थापितायाः पत्रिकायाः अस्याः सर्वेषां गुरुजनानां मार्गदर्शने छात्रैरेव सम्पादिता इति।

ग्रन्थस्यास्य सङ्कलने, सम्पादने च कृतभूरिपरिश्रमेभ्यः समेभ्यः अभिनन्दनवचनानि व्याहृत्य अभिलेखकानाम् अध्येतृणाञ्च मङ्गलं कामयमानः गुरुदीपाकाख्यम् इमं ग्रन्थं गुरुपवनपुराधीश्वरस्य चरणनलिनयोः सभक्तिश्रद्धं समर्पयामि।

प्रो. के. के. शैन्
परिसरनिदेशकः

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

कुलगीतम्

ज्ञानप्रभां वितरन् सदा भुवि राजते नवभास्करः।
केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालय उदात्तगुणाकरः॥

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालय...

प्राचीन-बोध-परम्परा-संवाहको बुधमण्डितो
नवशोधबोधपरम्परापरिपालनेऽपि च पण्डितः।
वेदाङ्ग-वेद-पुराण-दर्शन-काव्य-शास्त्रसुधाधरः
केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालय उदात्तगुणाकरः॥

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालय...

विविधाधुनिकसंसाधनैः सज्जः सुरम्यकलेवरो
नानापरिसरो भारते भरते प्रशस्तयशः सरः।
योऽनूचानः स नो महानिति घोषपोषणतत्परः
केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालय उदात्तगुणाकरः॥

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालय...

नवदृष्टिशक्तिसमूर्जितो नवयोजनापरियोजनो
नवनीतिरीतिसमुन्नतो नवकल्पनारचनाचणः।
नवलोपलब्धिविभासितो गुरुवाग्विलासमनोहरः
केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालय उदात्तगुणाकरः॥

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालय...

कुलपतिः

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

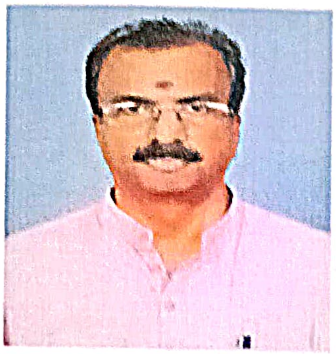

प्रो. के. के शैन्

निदेशकः, गुरुवायूर् परिसरः

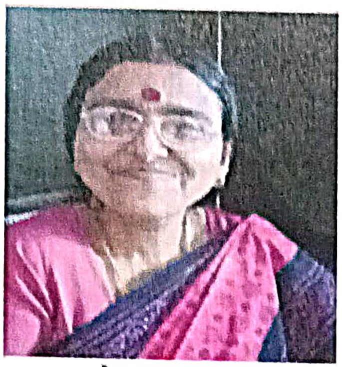

प्रो. आर्. प्रतिभा

सहनिदेशिका, गुरुवायूर् परिसरः

प्रो. ई. आर् नारायणन्

छात्रकल्याणसमितिसंयोजकः

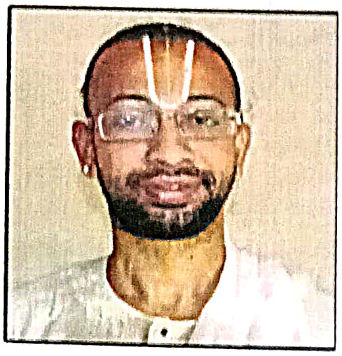

प्रो. का. ई मधुसूदनः

साहितीसमिति संयोजकः

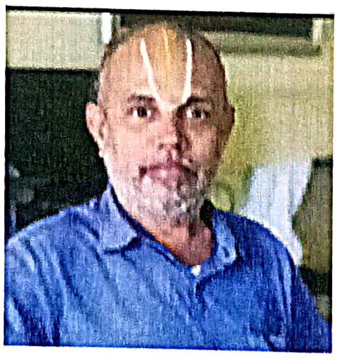

डा. ओ.आर् विजयराघवन्

पत्रिका संयोजकः

डा. पि. के श्रीनिवासन्

कायिकसमितिसंयोजकः

डा. एम्. के बीना

कलासमितिसंयोजिका

कुमारी. सुमा ए. एम्

छात्रकल्याणसमिति अध्यक्षा

कुमारी. गोतमी कृष्णा

छात्रकल्याणसमिति सचिवा

विषयानुक्रमणिका

1.	पुरन्दरदासः- कर्णाटकसंगीतज्ञः भक्तकविश्च।	*प्रोफ. आर् प्रतिभा*	1
2.	कुहनाभैक्षवप्रहसनस्येतिवृत्तसमीक्षणम्।	*प्रोफ. नारायणन्. ई. आर्.*	3
3.	प्रथमदिनम्।	*कृष्णप्रिया पारोल्*	8
4.	कर्णाष्टकम्।	*सुमोद् पि. एन्*	9
5.	श्राद्धविमर्शः।	*अभिजित दाश*	10
6.	वेदे आत्मतत्त्वविमर्शः।	*आकाशप्रधानः*	14
7.	अरस्तुमहोदस्य काव्यतत्वम्।	*ज्ञानप्रकाश दे*	16
8.	संस्कृतवाङ्गमये अलङ्कारः।	*सङ्गीता दाश*	20
9.	प्राच्यसाहित्ये मनोविज्ञानम्।	*सन्नथकुमारमिश्रः*	22
10.	अयादिसन्धौ नवीनोदाहरणानां विचारः।	*सौम्य रञ्जन पाढी*	23
11.	പാഴ്‌വേല	*ശ്രീമതി കെ എ ജെസ്സി*	26
12.	PAINTING	*Aadivev Ayyappan*	26
13.	ഗുരുവായൂർ പരിസരം	*ഡോ. ശ്രീനിവാസൻ പി.കെ*	27
14.	മഹാഭാരതം സ്വർഗ്ഗാരോഹണപർവ്വം	*ഡോ. ഒ. വി. ഷിബു*	31
15.	ബഹുമാനപ്പെട്ട ഭ്രാന്തൻ	*ആഷാരാജൻ ചെങ്ങാഴിക്കോട്*	37
16.	നടൻ	*എയ്ഞ്ചലിൻ കെ ജെൽസൻ*	42
17.	തുള്ളൽ പദം	*പുണ്യ സന്തോഷ്*	47
18.	शिक्षा का प्रकाश	*खुसी राय*	49
19.	छत्तीसगढ़ी बाल गीत	*प्रियान्शु*	49
20.	DRAWINGS	*Swetha Padma*	50
21.	आंतरिक सुंदरता	*ललाटेन्दु मिश्र*	51
22.	शिक्षक – एक जीवन प्रेरक	*रस्मिता स्वैन्*	52
23.	THE EXCELLENCE WITHIN OURSELVES	*Sandeep Santhosh*	53
24.	CROSS WORDS	*Ahmad k minhaj ITEP*	57
25.	ANNUAL REPORT 2024-25		59

पुरन्दरदासः- कर्णाटकसंगीज्ञः भक्तकविश्च।

प्रोफ. आर् प्रतिभा, वेदान्तविभागाध्यक्षा

पुरन्दरदासस्य जीवनं अत्यत्भुतकरं भवति । अत्यन्तं धनिकश्चेदपि दानधर्मादिषु वैमुख्यं प्रकटितवान् लुब्धः आसीत् पूर्वश्रमे अयं महापुरुषः। पुरन्दरदासस्य पूर्वाश्रमीयं नामासीत् श्रीनिवास इति। अत्यन्तं लुब्धः श्रीनिवासः अकस्मात् एकस्मिन् दिने सर्वं त्यक्त्वा भगवतः विष्णोः कीर्तनानि आलापनं कृत्वा वीथिषु अटनं कृत्वा उञ्चवृत्तिं स्वीकृतवान् इति कथा प्रसिद्धा वर्तते। पुरन्दरदासः उत्तमविष्णुभक्त : आसीत् । स्व इष्टदेवं भगवन्तं विष्णुं भक्तिनिर्भरकीर्तनकुसुमैः पुरन्दरदासः आराधयामास । बहूनां शिष्याणां कृते अयं अभिवध्यगुरुरासीत्। सर्वत्राऽपि भगवन्तं श्रीकृष्णमेव पश्यन् उत्कृष्टभक्त आसीत् पुरन्दरदासः। भक्तोत्तमस्य दिव्यानुभूतयः अध्यात्मिक प्रपञ्चस्य कृते स्तोत्राणि, कीर्तनानि, पदानि इत्यादिरूपेण रचितानि वर्तन्ते। स्तोत्रकाव्यानि कीर्तनानि कन्नटभाषायां रचितानि स्वशिष्यान् पाठयित्वा अनेन भक्तकविना भक्तजनानां उत्तेजनार्थं गीतानां गानं कृत्वा भक्तजनानां मध्ये प्रचारः कृतः।

भक्तिगीतानां गायकेषु अद्वितीयस्य अस्य आचार्यस्थ चत्वारः पुत्राः पत्नी च भजनसभासु भागं स्वीकृतवन्तः । सामान्यजनाः आचार्यस्यास्य भक्तिगानयज्ञेषु भागं स्वीकृतवन्तः इत्येतत् आचार्यस्याऽस्य महत्वं, द्योतयति। भक्ताः अयमाचार्यं कीर्तनाचार्यरूपेण संगीतोपासकाः कर्नाटकसंगीतस्य, पितामहरूपेण आदिगुरूरूपेण च प्रशंसन्ति। अयं महापुरुषः कर्णाटके बल्लारि जिल्लायां विद्यमाने प्रसिद्धे हंपिनगरे पुरन्दरघट्ट इति स्थले ईशवीय 1484 तमे वर्षे लब्धाजन्मा इति वदन्ति । अस्य पिता कोटीश्वरः वणिक् वरदप्पनायकः असित्। मातापित्रोः दीर्घकाल प्रार्थनायाः फलरूपेण अयं दिव्य बालः जातः। पित्रा श्रीनिवास इति नाम दत्तम्। बाल्ये श्रीनिवासेन सामान्यविषयेषु अध्ययनं, संगीतशास्त्राध्ययनं च कृतम्।

यौवने सरस्वतीबाई इति उत्तमां कन्यकां श्रीनिवासः विवाहमकरोत् । श्रीनिवासस्य पारम्परिकवाणिज्यवृत्तौ मातापितृभिः परिशीलनं दत्तम्। श्रीनिवासस्य २० तमे वयसि मातापितरौ इहलोकवासं त्यक्तवन्तौ। मातापित्रोः एकः पुत्रः श्रीनिवासः प्रभूत सम्पदां अधिकारिरूपेण जीवनम् आरब्धवान्। अतीव लुब्धः श्रीनिवासः धनव्ययीकरणे अत्यन्तं वैमुख्यं प्रकटितवान्। क्रमेण धनिकस्य श्रीनिवासस्य अधिकधनार्जने महती इच्छा उद्भुता । केनाऽपि प्रकारेण धनम् अधिकाऽधिकं सम्पादनीयमित्येव श्रीनिवासस्य जीवनलक्ष्यमासीत् । एवम् ईश्वरचिन्तां विहाय धनार्जने बद्धश्रद्धां श्रीनिवासम् एतादृश धनार्जनादिव्यवहारेभ्यः मोचयितुम् एकस्मिन् दिने भगवान् विष्णुः स्वयं दरिद्रयाचकब्राह्मणरूपेण श्रीनिवासस्य सकाशम् आगतवान्। भगवतः परीक्षणेन ज्ञानं प्राप्तः श्रीनिवासः तेन आर्जितं धनम् ईश्वरस्यैवेति ज्ञात्वा स्वकीयं सम्पूर्णं धनम् ईश्वरपूजार्थं, भक्तसेवार्थं च समर्पितवान्।

स्वकीयधनेन सामान्यजनानाम् उपकारार्थं कूपानां खननं, जलाशयानां निर्माणं च कृतवान् । स्वकीयेन धनेन देवालयानां नवीकरणमपि कृतवान्।

अनन्तरं जीवने स्वकीयं सर्वं सम्पत् परोपकारार्थं समर्पयित्वा श्रीनिवासः वीथिषु भगवन्नामजपेन कीर्तनेन च अटनं कृत्वा भीक्षाटनं कृत्वा जीवनं यापितवान्। श्रीनिवासेन साकं तस्य पत्नी-चत्वारः पुत्राः रुग्मिणी नाम्नी पुत्री च भगवतः कीर्तनानाम् आलापनं कृत्वा वीथिषु तं अनुगतवन्तः। अनन्तरं विजयनगरं गतः श्रीनिवासः व्यासरायस्य शिष्यो भूत्वा संगीताध्ययनं कृत्वा संगीतशास्त्रे वैदग्ध्यं सम्पादितवान् । व्यासरायशिष्यः धर्मतीर्थः श्रीनिवासस्य कृते पुरी पुरन्दरदास इति नाम दत्तवान् इति कथा वर्तते । पुरन्दरस्य दासः भगवतः विष्णोः दास इत्यर्थे पुरन्दरदास इति नाम दत्तम्। पुरन्दरदासः तिरुपति देवालयं गत्वा स्तोत्रैः कीर्तनैश्च भगवतः वेङ्कटेश्वरस्य स्तवनं कृत्वा आराधयामास । तस्य संगीताराधनया प्रसन्नः भगवान् महाविष्णुः तम् अनुग्रहीतवान्। "भवान् उत्तमभक्तेषु अन्यतमो भवति। भगवत्कीर्तनानाम् आलापनं कृत्वा सर्वत्र प्रचारणं करोतु । भवान् इतः परं पुरन्दरस्य भगवतः विष्णोः दास इति पुरन्दरदासः इति प्रसिद्धिं प्राप्नुयात् ।" इति। पुरन्दरदासः बहुत्र देशेषु पर्यटनं कृत्वा कीर्तनानाम् आलापनं कृत्वा भगवत्भक्तेः प्रचार प्रसारश्च कृतवान्।

पुन्दरदासस्य एका पुत्री आसीत् । भगवद्भक्तौ, भगवन्महत्वकीर्तने च आमग्नः पुरन्दरः पुत्र्याः विवाहविषये चिन्तनं न कृतवान् । भगवान् पुरन्दरः स्वयमेव आगत्य स्वभक्तस्य पुत्र्याः विवाहं सम्यक् कारितवान् । भगवान् स्वयं भक्तदासः खलु ।

पुरन्दरः उत्तमकीर्तनानां रचनां कृत्वा शिष्यान् अध्यापयामास । भगवदनुग्रहेण अयम् उत्तमभक्तः उत्तमसंगीतज्ञरूपेण प्रसिद्धिं अवाप । पुरन्दरदासः सम्पूर्णं जीवनं भगवतः कारुण्यादिवैभवं प्रकीर्तयन् उत्तमकीर्तनानां रचनां कृतवान्। कणाटकराज्ये हंपी नगरे जीवनस्य अन्तिमदशायां पुरन्दरेण जीवनं यापितम् । पुरन्दरदास विरचित कीर्तनेषु 8000 अधिककीर्तनानि अद्याऽपि उपलभ्यमानानि विद्यन्ते । जीवनस्य अन्तिमदशायां पुरन्दरदासः सन्यासं स्वीकृतवान् इति प्रसिद्धिरस्ति । अयं महापुरुषः ईशवीय 1564 तमेवर्षे हंपीनगरे जनुवरिमासे हंपीनगरे ब्रह्मभूयं गतवानिति प्रसिद्धिरस्ति। इदानीमपि पुरन्दरदासस्य समाधिदिने भगवत्भक्ताः हंपीनगरे संगीताराधनां कुर्वन्ति । एवं पुरन्दरदासः उत्तमभक्तः, उत्तमसंगीतज्ञः, कीर्तनानां रचयिता च आसीत् ।

कुहनाभैक्षवप्रहसनस्येतिवृत्तसमीक्षणम्

प्रोफ. नारायणन्. ई. आर्.

मङ्गलाचरणम्

दक्षाधःकरपङ्कजे रवमयीं वीणां वहन्तीं सदा
दक्षोर्ध्वे जपमालिकां मणिगणैराभूषिताङ्गां वराम्।
वामाधःकरसम्भृताखिलपराविद्यासुपुस्तान्वितां
सुस्मेरस्फुटिताधरां सुनयनां वाचामधीशां भजे॥

उपोद्घातः

कुहनाभैक्षवाख्यं किञ्चित् प्रहसनं बोम्मगण्टिगङ्गाधरसुततिरुमलनाथकृतिष्वन्यतमं अर्थलिप्सया धर्मश्रवणादिविमुखानां भिक्षूणां परिहासार्थं रूपकविषयीकृतं तावदत्र निरीक्षामहे। प्रस्थानेऽस्मिन् विद्धशालभञ्जिकामत्तविलासादीनि सहृदयैः परिशीलितपूर्वाण्यपि तु केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालये सहृदयान्तराणामलङ्कारशास्त्रशुश्रूषुतया अध्येतॄणां विशिष्य साहित्यविभागे समधीयानानामस्मच्छिष्याणामामोदार्थं संकलितमिदं निरीक्षणं मन्ये समेषां सरस्वतीकटाक्षपात्राय प्रकल्पतइति। प्रहसनेऽस्मिंस्तावल्लक्ष्ये नाट्यशास्त्रदशरूपकसाहित्यदर्पणादितल्लक्षण-ग्रन्थस्वारस्येन निरीक्षणमुपकल्पयामः। तदुपक्रमे कुहनाभैक्षवपदनिष्पत्तिः, रूपकपात्रपरिचयः, कुहनाभैक्षवस्येतिवृत्तम्, रूपकपात्रवैशिष्ट्यम्, प्रहसनलक्षणम्, लक्षणस्य लक्ष्यसमन्वयः, रूपकन्तरसंवादश्चेति नैकानत्र विषयान् संक्षिपामः।

कुहनाभैक्षवपदस्य निष्पत्तिः।

कुह विस्मायने, चुरादिरात्मनेभाषः, सकर्मकः, सेट्। कुहयते विस्मापयति। विस्मायनमन्यतो विस्मयोत्पादनम्। कुह इत्यतो ण्यासश्रन्थो युच् (३. ३. १०७) इति युचि कुहना। दम्भचर्या इति मेदिनी। लोभान्मिथ्येर्ष्यापथकल्पना इत्यमरः। अर्थलिप्सया मिथ्याचारभेदस्य सम्पादना। दम्भमात्रकृतध्यानमौनादिः। अर्थलिप्सया धर्माश्रवणमिति भरतः। भिक्षूणां समूहो भैक्षवः। ओरञ्। अणोऽपवादः। कुहनया दम्भचर्यया लोभान्मिथ्येर्ष्यापथकल्पनया वा, अर्थलिप्सया, मिथ्याचारभेदस्य सम्पादनया दम्भमात्रकृतध्यानमौनादिना वा, अर्थलिप्सया धर्माश्रवणेन युक्ता ये भिक्षवस्तेषां समूहो कुहनाभैक्षवः। विषयं तमधिकृत्य रचितमिदं प्रहसनं कुहनाभैक्षवमिति।

कुहनाभैक्षवस्येतिवृत्तम्।

गोपिकारमणाख्यो विटः कश्चिद् भिक्षुश्चन्द्ररेखाख्यायामतिरक्त उन्मत्तः। चन्द्ररेखापि अहम्मदखानाख्यस्य यूनः कस्यचित्तुरुष्कस्य महाराजच्छत्रधारिणो गणिका। गोपिकारमणस्य शिष्यो दामोदरस्तत्कथामुपस्थापयति। गणिकान्तरं शङ्करकौशिकी नाम्नी दामोदरमुन्मत्तस्य

भिक्षुगुरोरस्योन्मत्ततां विवृणोति। दामोदरः शङ्करकौशिक्याः सर्वं गुरोर्दुर्वृत्तं शृणोति। अथ भिक्षुगोपालसंवादस्तत्र गोविन्दोऽपि भिक्षोशिशष्यः। चन्द्ररेखा अहम्मदखानस्यान्तःपुरे वर्ततइति भिक्षोः खेदः। सगोविन्दो भिक्षुर्देवोद्यानं प्रविशति कृष्णनमस्कारपुष्पसञ्चयनादिमिषेण। तत्र स चन्दरेखया सह रमते। कस्यचित्तुरुष्कस्योद्यानप्रवेशाद् भिक्षो रमणं विघ्नितम्। भिक्षवे जातकोपा शङ्करकौशिकी हम्मीरखानवेषधारिणी गृहीतखड्गा भिक्षुं भाययति। अथ गोविन्ददामोदरसंवादस्तत्राहम्मदखानदस्तुरखानयोर्मिथ चन्द्ररेखानिमित्तं वैरं प्रवृत्तमिति सूच्यते। कौमुदिकाच्छन्नवेषेण भिक्षुरहम्मदखानसभाप्रवेशो दामोदरेण निर्दिष्टः, दामोदरश्च चेटीवेषधारी। अहम्मदखानसभायां हास्यपूर्णो रङ्गः प्रचलति। पुनरपि भिक्षुचन्द्ररेखयोर्मेलनं हास्यपरम्। तत्र दामोदरगेविन्दयोरपि सरसभाषणं तदेव परिपोषयति। दामोदरो वदति भिक्षुं प्रतिभगवन्, किं ते भूयः प्रियमुपहरामि? भिक्षुराह, किमतः परं प्रियमस्ति,

अतिसन्धाय तरसा तुरुष्कसरघव्रजम्।
सच्छिष्येण त्वया यस्मान्मधुधारा ममार्पिता।। (कु. भै. ६१)

इति। अथ भरतवाक्येन प्रहसनसमाप्तिः। प्रहसनं चेदं मत्तविलासादिप्रतिस्पर्धि सहृदयमनोमुकुरान् समावर्जयति।

कुहनाभैक्षवस्य पात्रपरिचयः।

पात्राणि	सम्बन्धः
सूत्रधारः	प्रहसनप्रावर्तकः
नटी	सूत्रधारस्य पत्नी
दामोदरः	गोपिकारमणस्य भिक्षोः शिष्यः
शङ्करकौशिकी	गणिका
भिक्षुः	गोपिकारमणाख्यो विटः
गोविन्दः	गोपिकारमणस्य भिक्षोः शिष्यः
चन्द्ररेखा	गणिका
कौमुदिका	चन्द्ररेखायाः सखी
तुरुष्कः	कश्चिद् भटः तुरुष्कसैन्यस्थः
अहमदखानः	युवा तुरुष्कः महाराजः
किङ्करः	अहमदखानस्य सेवकः

षण्डः	अहमदखानस्य सभापाषण्डः
चकोरिका	करण्डिकावाहिनी
माधविका	स्त्रीवेषधारी दामोदरः
हम्मीरखानः	अहमदखानस्य सैनिकः

कुहनाभैक्षवपात्रवैशिष्ट्यम्।

अत्र प्रहसने भिक्षुः, दामोदरः, गेविन्दः, चन्द्ररेखा च स्वस्वपात्रदृष्ट्योत्तमतां भजन्ते। भिक्षुः कामी मठपूजादिविमुखो यथाकालं चन्द्ररेखाशङ्करकौशिक्याद्यासु रक्तो विटदेश्यः प्रतिभाति। वेषैकमात्रे भिक्षुत्वे, विटैकशीलत्वात् मत्तविलासादिपात्रेष्विव सुगतानां कापालिकानां पाशुपतानां वा यथासंगतं संस्कारापचयं तथासंगतमनेनेतिवृत्तेन भैक्षवं प्रहसनमिदं प्रकाशयति। यथा- "रत्या विमुक्त इव नीलवृषो वितन्तुः" (कु. भै. १०) इत्यादीनि शिष्यवाक्यान्यत्र निदर्शनम्। विद्धशालभञ्जिकायामपि यथा गुरुस्तथैव शाण्डिल्यः। नियमेनाचरणीये भिक्ष्वादितत्त्वे कुहनया वृत्त्या कामचारिता परिहासेन प्रद्योतिता। चन्द्ररेखापि भिक्षोस्तत्रानुकूलायते यथोद्यानक्रीडोन्नमनादिकेलिष्विति नात्र विस्तरः।

प्रहसनलक्षणम्।

प्रहसनं नाम भगवत्तापसविप्रैरन्यैरपि हास्यवादसंबद्धम्, कापुरुषसंप्रयुक्तम्, परिहासाभाषप्रायं रूपकमिति भरतः (नाट्यशास्त्रम्. १८-१५५)। पाखण्डिविप्रप्रभृतिचेटचेटीविटाकुलं वेषभाषाभिश्चेष्टितं हास्यवचोन्वितं कामुकादिवचोवेषैः षण्ढकञ्चुकितापसैर्युक्तं रूपकं तदिति धनञ्जयः (दशरूपकम्. ३.५४-५५)। भाणवत्संधिसंध्यगलास्यांगांकैर्विनिर्मितं निन्द्यानां कविकल्पितं वृत्तं प्रहसनमिति विश्वनाथः (साहित्यदर्पणः ६.२६४)। भाणवत्संध्यंगवृत्त्यंगवर्णनं पाषण्डविप्रप्रभृति-चेटचेटीविटाकुलं हास्यवचोन्वितं हास्यरसप्रधानं रूपकं प्रहसनमिति विद्यानाथः (प्रतापरुद्रीयम्. ३.४१-४४)।

प्रहसनलक्षणस्य कुहनाभैक्षवे समन्वयः।

निन्द्यानां कविकल्पितं वृत्तम्, हास्यवचोन्वितं हास्यरसप्रधानम्, कापुरुषसंप्रयुक्तम्, कामुकादिवचोवेषैः षण्ढकञ्चुकितापसैर्युक्तं रूपकमित्यादिसर्वाङ्गीणप्रहसनलक्षणं समन्वितं पश्यत, यथा कुहनाभैक्षववाचिकैकदेशाः-

भिक्षुः-(सरोमाञ्चमात्मगतम्) अहो सुखस्पर्शता वेश्याकरस्य!

रण्डाभिर्बहुधा स्पृष्टे व्यासपूजासु मे पदे।
नैतादृशं सुखं क्वापि वञ्चितोऽस्मि चिरं वृथा।। (२३) इति। यथा वा-

भिक्षुः-अबले किं दण्डप्रयासेन?

त्वामेव तन्वङ्गि समुत्क्षिपामि द्वाभ्यां कराभ्यामिह पुष्पहेतोः।

प्रह्वे मयि न्यस्तपदाम्बुजा वा सुखेन सम्पादय पुष्पजातम्॥ (२५)

(चन्द्ररेखायाः पुरतः प्रह्वस्तिष्ठति)। यथा वा-

गाढं समाश्लिष्य नितम्बमस्याः करान्तसंस्पृष्टनितम्बमूलः।

हा हन्त शाखामृगरूपभाजा हतेन दैवेन निवारितोऽस्मि॥ (२६) इति। यथा वा-

भिक्षुः- **जायते विघ्नमेघालिश्चन्द्ररेखावलोकने।**

सच्छिष्येण त्वया भद्र मारुतेनापसार्यते॥ (४८) इति। यथा वा-

भिक्षुः-(सर्वतोऽवलोक्य) अहो वृक्षवाटिकायाः सौभाग्यम्!

हसन्तीव लताः पुष्पैर्वर्धयन्ति पिकस्वरैः।

मानसावर्जने पुंसां वेश्याभिश्शिक्षिता इव॥ (४९)

इत्थं प्रहसनलक्षणं कुहनाभैक्षवे सम्यक्समन्वितम्। विस्तरस्तु सहृदयैः स्वयमूह्यम्।

रूपकान्तरसंवादः।

संवादो ह्यन्यसादृश्यं तत्पुनः प्रतिबिम्बवत्। आलेख्याकारवत्तुल्यदेहिवच्च शरीरिणाम्॥ (ध्वन्यालोकः-४.१२) इति।

तत्र पूर्वमनन्यात्म तुच्छात्म तदनन्तरम्।

तृतीयं तु प्रसिद्धात्म नान्यसाम्यं त्यजेत्कविः॥ (ध्वन्यालोकः-४.१३) इति चानन्दवर्धनोक्तिस्वारस्येन संवादतत्त्वमनुस्मारयतेवात्र कुहनाभैक्षवस्यापि शरीरिणां तुल्यदेहिवदिवान्यसाम्यरूपः संवादो "मत्तविलासेन" वा "विद्धशालभञ्जिकया" वा "धूर्तसमागमेन" वा "लटकमेलनेन" वा प्रहसनान्तरेण वा सह स्पष्टः। विस्तरभयाच्च सर्वोऽपीह न प्रतन्यते॥

सन्दर्भग्रन्थसूची

1. नाट्यशास्त्रम्–आचार्यभरतमुनिविरचितः, परिमलपब्लिकेशनस्, दिल्ली, प्रथमसंस्करणम् – १९९८.

2. मलयमारुतः, चतुर्थः स्पन्दः–वि. राघवन्, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, नवदेहली, १९७८.

3. श्रीजगन्नाथवल्लभनाटकम्, विष्णुप्रिया ओझा, फ्रेण्डस् पब्लिशर्स १९८२.

4. साहित्यदर्पणः–विश्वनाथविरचितम्, काशीसंस्कृतग्रन्थमाला १४५, चौखम्बासंस्कृतसंस्थान, वाराणसी, पुनर्मुद्रणम् – २०११.

5. संस्कृत नाटिकाअओं का नाट्यशास्त्रीय अध्ययन, डॉ. प्रमिला संजय, रोशन ऑफसेट प्रेस, दिल्ली-११०००२, २००६.

6. दशरूपकम् – धनञ्जयः, धनिकाक्कृतावलोकसहितम्, चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी, प्रथमसंस्करणम् – १९६७.

7. अलङ्कारशास्त्रस्येतिहासः – डा. जगदीशचन्द्र मिश्रः चौखम्बा प्रकाशनम्, वाराणसी, प्रथमसंस्करणम् -२००१.

8. शृङ्गारप्रकाशः भोजराजकृतः, द्वितीयो भागः, महामहोपाध्यायो रेवाप्रसादो द्विवेदी, सदाशिवकुमारो द्विवेदी, इन्दिरागाँधीराष्ट्रियकलाकेन्द्रम्, नईदिल्लीकालिदास-संस्थानम्, वाराणसी-२२१००१, २००७.

9. सौन्दर्यशास्त्रम्, ममताचतुर्वेदी, राजस्थानहिन्दीग्रन्थअकादमी, जयपुरम्, २००२.

10. संस्कृत नाटिकाओं का नाट्यशास्त्रीय अध्ययन, डॉ.प्रमिला संजय, रोशन ऑफसेट प्रेस, दिल्ली-११०००२, २००६.

11. श्रीजगन्नाथवल्लभनाटकम्, विष्णुप्रिया ओझा, फ्रेण्डस् पब्लिशर्स, १९८२.

12. विदग्धमाधवम्, श्रीरूपगोस्वामिविरचितम्, चौखम्बासंस्कृतप्रतिष्ठानम्, दिल्ली-७, १९७०.

13. नाट्यदर्पणम्, पं.थानेश्चन्द्र उप्रैती, परिमलपब्लिकेशन्स्, दिल्ली-७, १९९४.

14. नाटकचन्द्रिका, पं. बाबुलालशुक्लेन सम्पादिता, चौखम्बासंस्कृतप्रतिष्ठानम्, दिल्ली-७, १९६४.

15. The Latakamelana, (Dramatic Prakrit Satirising the Digambara Jains) composed by Shankhadhara, Bühler & Petersen, Cat. Guj. II. 122, 1883-4.; A Journey of Literary and Archaeological Research in Nepal and Northern India During the Winter of 1884-85, by Cecil Bendall, 1886. Reprint: Publ. Asian Educational Services, New Delhi-2, 1991, ISBN: 8120606159, 9788120606159.

16. The Dhūrtasamāgama : Jyotirīśvara, Jagadīśvara Bhaṭṭacārya.; Carl Cappeller, 1883.; Dhūrtasamāgama & Hāsyārṇava, Ed. Cappeller, Volume 1571 of Harvard College Library Preservation Microfilm Programme, 44 pages.

17. विद्धशालभञ्जिका, राजशेखरकृता, भास्कर-रामचन्द्र आप्टे द्वारा सम्पादिता-पूना-1886.

19. मत्तविलासप्रहसनम्, महेन्द्रविक्रमवर्मदेवकृतम्, चौखम्भाविद्याभवनग्रन्थ-माला, वाराणसी-1966.; त्रिवेन्द्रं संस्कृत सीरीस-4, 1917.

प्रथमदिनम्

कृष्णप्रिया पारोल्

यदा अहं संस्कृतमहाविद्यालयस्य प्राचीनद्वारेषु पदानि गच्छामि स्म तदा मम उपरि उत्साहस्य तरङ्गः सञ्चालितः । शताब्दपुराणप्रज्ञायाः भारं वहन्तः पूर्वकालस्य कुहूः गलियारेषु प्रतिध्वनिताः इव आसन्। अहं सर्वदा देवभाषायाः मुग्धः आसम्, अधुना, अहम् अन्ते तस्याः सौन्दर्ये निमग्नः भवितुम् अत्र आसम्। यदा अहं सभागारं प्रतिगच्छामि स्म तदा जपस्य शब्दः, धूपगन्धः च वायुम् आपूरयन् मां शान्तिलोकं प्रति परिवहनं कृतवान् । प्राचार्यः बुद्धिमान् दयालुः विद्वान् अस्मान् मन्दस्मितेन स्वागतं कृतवान् । अहं भवामि इति उक्तवान् अहं भवमीति। तस्य वचनं मम अन्तः गभीरं प्रतिध्वनितम्, मम अन्तः प्रयोजनस्य भावः चोदति स्म । यथा यथा दिवसः प्रचलति स्म, तथैव अहं मम सहछात्रैः सह मिलितवान्, प्रत्येकं छात्रमनसि स्वकीयाऽद्वितीयकथायाः संस्कृतस्य च अनुरागः आसीत्। वयं मिलित्वा प्राचीनभाषायाः रहस्यम् अवगन्तुम् उत्सुकाः अस्याः यात्रायाः
आरम्भं कृतवन्तः । प्रथमदिवसः संस्कृतस्य जगतः दर्शनमात्रम् आसीत्, परन्तु तया अहं मुग्धः, अधिकोत्सुकः च अभवम्। यदा अहं महाविद्यालयस्य द्वारेभ्यः बहिः गच्छामि स्म, अस्तं गच्छन् सूर्यः परिसरस्य उपरि सुवर्णप्रकाशं पातयति स्म, तदा अहं जानामि यत् एषा अविश्वसनीययात्रायाः आरम्भः एव अस्ति।

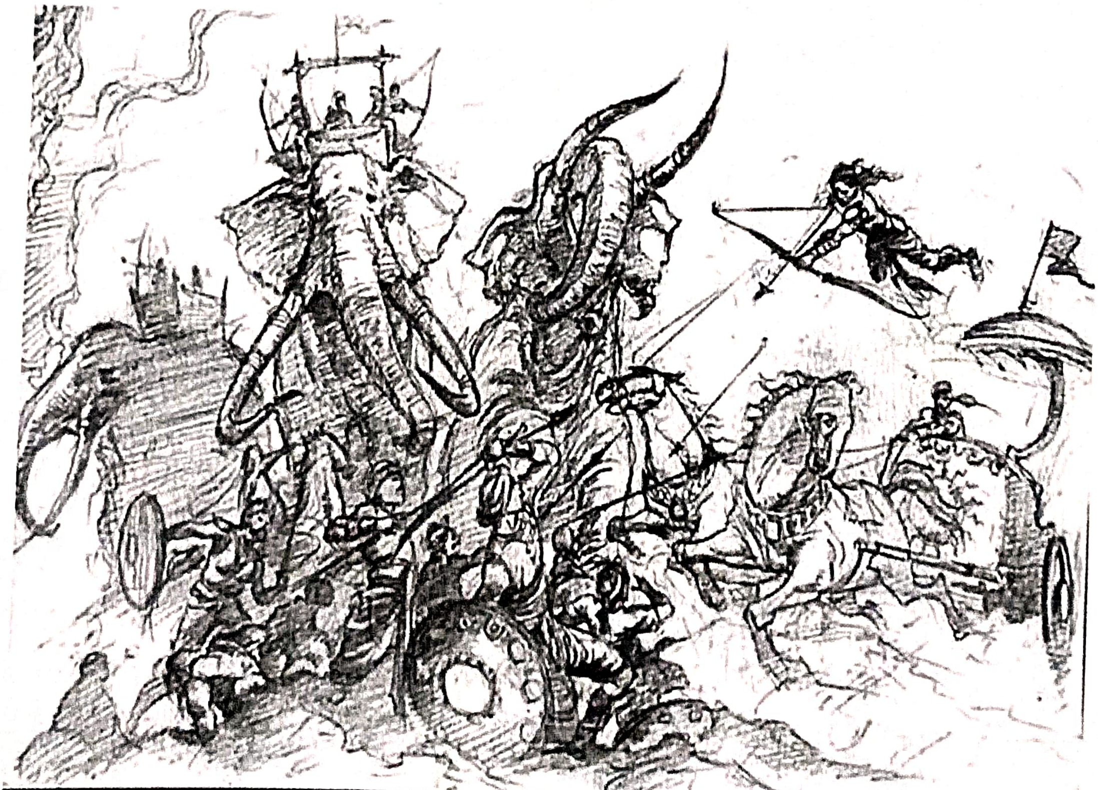

कर्णाष्टकम्

सुमोद् पि. एन्

धीरो वीरः सदावर्ति
कवच कुण्डल भूषणैः।
आयुधं यस्य हस्ते हि
शोभते मृत्युदायकम् ॥

दानधर्मवृते सत्ता
विजयं दृढनिश्चयम् ।
पार्थे यस्य हृदि सत्ता
अन्तिमे तेन मारितम्॥

कुन्ती पुत्रो पिता सूर्यो
राजते स्वस्य शोभया ।
वरेण जातपुत्रोऽयं
वरोऽस्य मृत्युहेतुकम् ॥

धनुश्रेष्ठो वरिष्ठोऽयं
सदा धर्मप्रचारकः ।
जन्मलक्ष्यं परित्यज्य
स्वर्गलोके विराजते ॥

परशुना राजते रामः
यस्य शिष्योऽयं पुमान् ।
धनुर्विद्या प्रगल्भात् सः
धनुर्विद्या वशीकृता ॥

सूतत्वं पितृसिद्धत्वात्
सूतत्वं प्राप्तकल्मशम् ।
जातोऽयं क्षत्रिये वंशे
क्षत्रियात् अधिशोभते ॥

युद्धवीरः त्रिकालज्ञः
आदिमः पाण्डवः पुमान् ।
सर्वं शास्त्रविधित्वेन
सर्वं योग्यं च साध्यते ॥

पाण्डुपुत्रेषु श्रेष्ठोऽयं
पाण्डुत्वं न च प्राप्तवान् ।
युद्धे दाने क्षमायां च
सर्वश्रेष्ठोऽयं महान्।

श्राद्धविमर्शः

अभिजित दाश, शिक्षाशास्त्रीप्रथमवर्षः

संसारेऽस्मिन् गृहस्थस्य मुख्यकर्तव्यत्वेन परिगणितेषु पञ्चमहायज्ञेषु पितृयज्ञस्य महत्वं प्रासङ्गिकता च सर्वैः अङ्गीक्रियते। प्रपञ्चेऽस्मिन् पितृयज्ञ इत्यनेन शब्देन अस्माभिः श्राद्धम् इति अर्थः बोध्यते। श्राद्धकरणेन पितृदेवाः सन्तुष्टाः जायन्ते।अतः श्राद्धविषये कथं सर्वेषां ज्ञानं भविष्यति एवं श्राद्धस्य परिपालनं केन प्रकारेण उत्तमतया भविष्यति इति विचिन्त्य धर्मशास्त्रस्य एवं तत् सम्बन्धिविषयस्य अध्ययनं कृत्वा शोधपत्रम् इदं समासाध्यते।

आसेतुहिमाचलं यावत् धर्मस्य धर्मशास्त्रस्य च महती प्रतिष्ठा वर्तते। धर्मशास्त्रीयविषयाः मुख्यतया आचार- व्यवहार- प्रायश्चित -भेदैः त्रीधा विभज्यन्ते। तेषु आचाराध्यायस्य महत्वं सर्वदा परिलक्ष्यते। व्यवहाराध्याये बहुनि प्रकरणानि सन्ति। तेषु श्राद्धप्रकरणस्य महत्वं सर्वोत्तमम्। अस्य श्राद्धशब्दस्य संज्ञा निरुपणावसरे शब्दमर्मज्ञैः वैयाकरणैः श्रद्धा अस्मिन् अस्ति इति व्युत्पत्या श्राद्धं इति पदं साध्यते। अनेन प्रकारेण श्रद्धया पित्रोः उद्देश्येन द्रव्यत्यागः श्राद्धमिति धर्मविदुषां चिन्तनम्।

अत्र शोधपत्रेऽस्मिन् धर्मशास्त्रदिशा श्राद्धप्रकरणस्य विश्लेषणात्मकम् अध्ययनं कृतं वर्तते। प्रस्तुतमिदं शोधपत्रं निम्नलिखितोद्देश्यान्याश्रित्य विहितं वर्तते।

* श्राद्धशब्दस्य व्युत्पत्ति विषये विवरणम्।
* श्राद्धस्य भिन्नभिन्नलक्षणविषये ज्ञानम्।
* श्राद्धस्य भेद निरुपणम्।
* श्राद्धकालस्य सम्यक् विवरणप्रदानम्।
* श्राद्धदेशः श्राद्धेपितरः एवं श्राद्धे अधिकारिणां विवचनम्।

श्रद्धा अस्मिन् अस्ति इति व्युत्पत्या श्रद्धाभ्र्यो णः इति सूत्रेण ण प्रत्ययः श्राद्धं इति पदं सिध्यति। श्रद्धमेव श्राद्धं इति विग्रहेण स्वार्थ अण् प्रत्यय कृते श्रद्धापूर्वक क्रियमाणं पितृकर्म श्राद्धपदेन वोध्यते।अतः पितृयज्ञस्य अन्यनाम श्राद्धम्।

i. श्राद्धमयूखकारेण नीलकण्ठभट्ट महोदयेन मृतोद्देश्येकः विप्रस्वीकारङ्गको द्रव्यत्यागः श्राद्धम् इति प्रतिपादितम्।

ii. श्रीकमलाकरभट्टमतेन ब्राह्मणस्वीकारान्तः चतुर्थ्यन्तपदोपनीतपित्राद्युद्देशकत्यागः श्राद्धमिति निर्णयासिन्धौ प्रतिपादितम्।

iii. पुनः श्राद्धं नाम अदनीयस्य तत् स्थानीयस्य वा द्रव्यस्य प्रेतोद्देश्येन श्रद्धया त्यागः इति।

iv.श्राद्धकल्पलतायां ननन्दपण्डितेन "पितृ-उदेश्येन श्रद्धया त्यक्तस्य द्रव्यस्य ब्राह्मणस्वीकरणं श्राद्धमिति ।"

v.दिव्यसिंहमहापात्रेण द्रव्यत्यागोब्राह्मणभोजनं पिण्डदानं च श्राद्धस्य प्रधानाङ्गमिति श्राद्धदीपे वर्णितमस्ति।

याज्ञवल्क्यमतेन मुख्यतः श्राद्धं द्विविधम् । पार्वणम् एकोद्दिष्टम् च। पर्वणि क्रियमाणं श्राद्धं पार्वणं भवति । यत्र पुरुषत्रयस्य कृते द्रव्यत्यागोभवति । एकपुरुषोद्देश्येन क्रियमाणं श्राद्धं एकोद्दिष्टम् । पुनः मिताक्षराकारेण श्राद्धं त्रिविधम् इति प्रतिपादितम्। यथा- नित्यम् नैमित्तिकम् काम्यम् च। निर्णयसिन्धुग्रन्थे विश्वामित्रः श्राद्धस्य द्वादश भेदान् आह । यथा-

नित्यं नैमितिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धं सपिण्डनम् ।
पार्वण चेति विज्ञेयं गोष्ठ्यां शुध्यर्थमष्टमम् ॥
कर्माङ्गं नवमं प्रोक्तं दैविकं दशमं स्मृतम् ।
यात्रास्वेकादशं प्रोक्तं पुष्ट्यर्थं द्वादशं स्मृतम्॥

तत्र अहन्यहनि यत् श्राद्धं तत् नित्यमिति किर्तितम् । नित्यं नियतनिमितोपाधौ चोदितमहरहरमावास्याष्टकादिषु इति विज्ञानेश्वरमतम् ।

"कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नादिउदकेन वा
पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यः प्रीतिमावहन्
नित्यं सदा यावदायुर्न कदाचिदतिक्रमते ।
फलश्रुते वीप्सया च तन्नित्यमिति कीर्तितम् ॥ (म.स्मृ)

यत् नित्यश्राद्धं भवति तत् वैश्वदेवविहितं भवति। अत्र अर्घ्य- पिण्डदानादिनी अपि न भवन्ति । अनियतनिमित्तोपाधौ विहितं नैमित्तिकम् । तच्च पितृसाम्वत्सरिकं विवाह उपनयनादिषु विधेयम् । एकोद्दिष्टं श्राद्धं नैमित्तिकमित्युच्च्यते । अस्य कालः मध्यान्हः। भविष्यपुराणवचनात् पुत्रजन्मादि निमित्तं विशेषमाश्रित्य नैमितिकं श्राद्धं क्रियते। कामनाश्रितं क्रियमाणं कर्म काम्यम्। तत्र त्रिपुरुषकं पार्वणविधिना क्रियते। काम्यश्राद्धं यत् स्वर्गादि फलकामनायां कृत्तिकादि नक्षत्रेषु शुभेषु तिथिषु च क्रियते। तिथिविशेषः, नक्षत्रविशेषः अस्यैव काम्यश्राद्धस्य कालः भवति, अस्यैव कालः अपराह्णः भवति । अभिप्रेतार्थ सिद्ध्ये काम्यश्राद्धं क्रियते । वृद्धौ यत् क्रियते तत् वृद्धिश्राद्धम् । वृद्धिश्राद्धं नान्दिश्राद्धम् आभ्युदयीक मङ्गलामुखी श्राद्धं वृद्धिश्राद्धस्य अपरं नाम। विवाहः, पुत्रजन्मादि शुभकर्मणः आरम्भात् प्रागेव एतद् श्राद्धं अनुष्ठीयते । अस्य मुख्यकालः प्रातः ।

सपिण्डनश्राद्धं प्रेतस्य पितृत्व प्रात्यर्थं क्रियते । श्राद्धमिदं पार्वणविधिना अमावास्याकाले विधेयं (भवि.पु) प्रेतस्य पितृपुरुषैः सह समानकरणम् । यथा :-

गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात् पात्रचतुष्टयम् ।

अर्घ्यार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रसेचयेत् ॥

ये समाना इति द्वाभ्यामेतत् ज्ञेयं सपिण्डनम् ।

नित्येन तुल्यं शेषं स्यादेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि॥

त्रिपुरुषोद्देश्येन यत् श्राद्धं क्रियते तत् पार्वणम् । अत्र पर्वनाम -

चतुर्दशी अष्टमीचैव अमावास्या च पूर्णिमा।

पर्वाण्येतानि राजेन्द्र रविसंक्रमणं तथा ॥

अस्य श्राद्धस्य कालः अपराह्णः । गौणकालः सायम् इति गृहितः । गोष्ठ्यां यत् क्रियते श्राद्धं गोष्ठिश्राद्धं तदुच्यते। पाकाद्यसम्पतौ सम्भूय श्राद्धसामग्री सम्पादनेन यत् श्राद्धं क्रियते तत् गोष्ठिश्राद्धम् इति उच्यते । गोष्ठिश्राद्धकर्तारः यत्र समवेताः गोष्ठिं निर्माय श्राद्धं कुर्वन्ति तत् गोष्ठिश्राद्धम् ।

गोष्ठ्यां यत् क्रियते श्राद्धं गोष्ठि श्राद्धंतदुच्यते ।

बहूनां विदुषां प्राप्तौ सुखार्थं पितृतृप्तये ॥(बृ.ब)

गोष्ठिश्राद्धस्य कालः अमावास्या इतर पार्वणकालः तीर्थप्राप्त्यादि कालः इति। मित्रमिश्रः गोष्ठिगत उत्साहेन क्रियमाणं श्राद्धं गोष्ठिश्राद्दम् ।शंखः यत्र प्रतिश्राद्धकरणार्थ पृथक् पृथक् पाकः केनचित् कारणेन कर्तुं न शक्यते तत्र एकेन पाकेन संभूय यत् श्राद्धः क्रियते। ब्राह्मण भोजनात्मकं शुद्धिनिमितं यत् श्राद्धं तत् शुद्धिश्राद्धम् । एतत् पार्वणवत् क्रियते । अमावास्या उत्तरपार्वणं श्राद्धकालः । कर्माङ्गश्राद्धं वृद्धिश्राद्धस्य भेदविशेषः । निषेककाले, सोमयागे, सीमन्तोनयने तदङ्कं यत् श्राद्धं क्रियते तत् कर्माङ्गश्राद्धम् । देवानुद्दिश्य क्रियमाणं श्राद्धं दैविकश्राद्धम्। तत्र देवाः एव पितृस्थानिया भवन्ति। दैविकश्राद्धं नित्यश्राद्धवत् पूर्वाह्ने करणीयम् । द्वादशी सप्तम्यादिपु अनुष्ठानं भवति । तीर्थयात्रायाः बहिर्देशगमनात् प्राक् यात्रा श्राद्धं क्रियते पुनश्च प्रत्यागमनकाले गृहप्रवेशे च यात्राङ्गश्राद्धं क्रियते। इदं श्राद्धं घृतेन करणीयम्। तीर्थं गत्वा केवलं पिण्डात्मकं द्वादशे पुरुषिकश्राद्धं विधेयम् ।

शरीरस्य अर्थस्य च पुष्टिनिमितं क्रियमाणं श्राद्धं पुष्टिश्राद्धम्। पुष्टिश्राद्धं नाम स्व-शरीरस्य उपचितिनिमित्तं भवति । एतत् अतिरिच्च्य षण्णवति श्राद्धानि अपि सन्ति । यथा-

अमायुगमनुक्रान्तिधृतिपातमहालयाः।

अन्वष्टक्यं च पूर्वेद्यु षण्णवत्यः प्रकीर्तिताः ॥

काशीनाथ उपाध्यायेन धर्मसिन्धुग्रन्थे उक्तम् ।

श्राद्धस्य भेदालोचनानन्तरं श्राद्धकालविषये योगीश्वरेण याज्यवल्क्येन उक्तो वर्तते यत्-

अमावास्याष्टका वृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनद्वयम्।

द्रव्यं ब्राह्मणसम्पतिं विपुवत् सूर्यसंक्रमः ॥

व्यतीपातो गजच्छया ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ।

श्राद्धंप्रति ऋचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रक्रिर्तिताः।।

यद्यपि प्रेतस्य मृत्युदिवसे अधःपथ-ऊर्ध्वपथश्राद्धादारभ्य सपिण्डकरणश्राद्धं यावत् दिवसभेदेन भिन्नोभिन्नः कालः दर्शितो वर्तते। तथापि विशेषरूपेण अमावास्यायाम् अष्टकासु अयनयोः एवंच व्यतीपात गजच्छायादि ज्योतिश्शास्त्रोक्तकालेषु श्राद्धं कर्तव्यमिति अस्माकम् स्मृतिः निर्दिशति । एतत् अतिरिच्च्य पाक्षिकः, मासिकः, षाण्मासिकः सांवत्सरिकश्च श्राद्धकाल: अस्माभिः ग्रन्थेषु द्रष्टुं शक्यते।

श्राद्धं कर्तुं न केवलं कालस्य द्रव्यस्य च आवश्यकता वर्तते तथापि श्राद्धमिदं कर्तुं कस्यचित् पवित्र स्थानस्य देशस्य वा महत्यावश्यकता वर्तते । अस्मिन् विषये महर्षिमनुना उन्मुक्त कण्ठेन स्वीयं मतं प्रतिपादितं वर्तते यत्-

सूची देशं विविक्तं तु गोमयेन उपलेपयेत्

दक्षिणांप्रवणां चैव प्रयत्नेन प्रपादयेत्।।

पवित्रतमे स्थाने कुरुक्षेत्रादि देशे गङ्गागयादि विशिष्ट तीर्थषु पितृणाम् उद्देश्येन श्राद्धकरणेन श्राद्धकर्ता महत् फलं लभते। अस्मिन् विषये महाभारते श्रूयते यत्-

तस्यदेशाः कुरुक्षेत्रं गङ्गागया सरस्वती ।

प्रभासं पुष्करं चेति तेषु श्राद्धं महाफलम्।।

महोदधौ प्रयागेच काश्यां च कुरुजाङ्गले

साध्यसाधक न्यायेन न केवलं तत्र श्राद्धं कर्तुरेव प्रासङ्गीकता वर्तते अपितु पितृणामपि महत्त्वं विशेषत्वञ्च स्मृतिग्रन्थेषु गृहीतं दृश्यते ।

वसवः पितरौ ज्ञेया रुद्राज्ञेया पितामहः।

प्रपितामहास्तथादित्या स्मृतिरेषा सनातनी।।

यद्यपि वसु-रुद्र- अदितीसुताः श्राद्धेषु देवता रूपेण परिगणीताः भवन्ति तथापि इमाः देवताः पितृ-पितामह प्रपितामहानाञ्च प्रतिनिधिभूताः न सन्ति इत्यत्र संशयस्य लेशमात्रववोधः ।

प्रत्येक विषयस्य अधिकारी निर्णयवत् श्राद्धस्यास्य अधिकारीणः अपि शास्त्रेषु विवेचिताः सन्ति । अस्मिन विषये दृश्यते यत्-

मातुपितुः प्रकृर्वितः संस्थितसौरसः ।

पैतृमेधिकसंस्कारं मन्त्रपूर्वकमाहुतः ।।

पितुः पुत्रेण कर्तव्या पिण्डोदानोदकक्रिया ।

पुत्र भावे तु पत्नीस्यात् तदभावे तु सोदरः।।

पितुः पिण्डदानोदक्रिया यद्यपि पुत्रेण कर्तव्या वर्तते तथापि तस्मिन् प्रपञ्चे पुत्राभावे पत्न्याः अधिकारः आगच्छति। यदितत्र पुत्रवत् पत्न्याः अभावः अस्माभिः परिलक्षितो वर्तते तर्हि तत्र सोदरस्य अधिकारः आयाति। एवं तत्र पूर्वपूर्वाभावे भिन्नोदरस्य सपिण्डस्य सकुलस्य सगोत्रस्य च अधिकारः क्रमेण एव आयाति। यदि तत्र एतेषाम् अभावः परिलक्ष्यते तर्हि अन्त्ये शिष्यैः सब्रह्मचारीभिः इदं श्राद्धकर्तव्यं वर्तते। शास्त्रेषु स्मृत्यन्तरेषु च अनेन प्रकारेण श्राद्धस्यास्य द्विविधत्वं, त्रिविधत्वं, द्वादशविधत्वं आलोच्यते। श्राद्धस्य भेदः यथा वा भवतु सदैव श्राद्धमिदं पितृणां मातृणां च संतृप्तये अस्माभिः कर्तव्यं वर्तते।

वेदे आत्मतत्त्वविमर्शः

आकाशप्रधानः, शिक्षाशास्त्रीद्वितीयषवर्षम्।

शुक्लयजुर्वेदप्रवक्ता महर्षिर्याज्ञवल्क्यस्त्रेतायां श्रीरामचन्द्रनृपतिशासनसमये बभूव। स हि मिथिलाधिपतेर्जनक-महाराजस्य परिषदि समवेतान् दिग्दिगन्तरागतान् भूयसो मनीषिणः पराजयतेति शतपथब्राह्मणे बृहदारण्यकोपनिषदि प्रतिपादितम्। स एव समयो याज्ञवल्क्यस्य यस्मिन्कर्मप्रतिक्रियात्मको ज्ञानप्रचारः क्षत्रसाचिव्येन वैदिकी प्रतिष्ठां ग्राहितः, यतश्च शुक्लयजुर्वेदस्य चत्वारिंशत्तमेऽध्याये ईशावास्योपनिषदि ज्ञानमहिमा वर्ण्यते।

भगवत आदित्यात्प्राप्तानां यजुर्मन्त्राणां शुक्लत्वं वैशम्पायनादधिगतानां पश्चादुज्झितानां यजुर्मन्त्राणां कृष्णत्वमिति पूर्वोक्ता प्राच्यपरम्परा शुक्लकृष्णयजुर्वेदयोरसादृश्यं प्रतिपादयति। पाश्चात्यविद्वन्मतेन तु यजुषां शुक्लकृष्णभेदयोः कारणांन्तरमेव। तद्यथा शुक्लयजुर्वेदे केवलं मन्त्रा निगदिताः, तद्व्याख्यानन्तु पृथक् शतपथ-ब्राह्मणे विहितम्, कृष्णयजुर्वेदशाखासु त्वयं विशेषो यन्मन्त्रभागेन सहैव तद् व्याख्यानात्मको ब्राह्मणभागोऽपि विन्यस्तः। अयमेव वस्तुतो यजुर्वेदस्य शुक्लत्वकृष्णत्वभेदः।

"सर्वज्ञानमयो हि सः" अर्थात् प्रमाणनिरूपणाय सर्वातिशयः सारसंभूतो ग्रन्थो वेदः एव यः खलु सांप्रतिविज्ञानजगति रहस्योन्मोचनाय दिग्दर्शनं प्रदत्तवान्। अतो मन्ये वेद एव आत्मनः संस्कारस्य मूलः इति। यथा - अवतां त्वा धावापृथिवी अव त्वं द्यावा पृथिवी॥

मन्त्रेऽस्मिन् ईश्वरः प्रार्थ्यते, पृथिवीं त्वं रक्ष। पृथिवी अस्मान् रक्षतु। आत्मसंस्कारितः सज्जनः एवं एतादृशीं भावनां कर्तुं समर्थः।

असूर्या नाम ते लोका अन्धेन तमसावृताः।

तांस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चात्महनो जनाः ।।

अस्यार्थः ते अननुशासितजनाः शरीरेन्द्रियलालसया असूर्या इति नामान्विताः भवन्ति । ते पुनः गूढतमसया आवृताः तिष्ठन्ति । आत्मचेतनायाः निर्देशं घ्नन्तो जनाः शरीरनाशात् परं प्रेतरूपं धृत्वा अन्धकारमयं लोकं प्रविशन्तीत्यर्थः ।

यस्तु सर्वाणि भूतन्यात्मन्येवानुपश्यति ।
सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सते ।।

यदा मानवः सर्वं जडचेतनातत्त्वम् आत्मनि अनुभवति तथा सर्वेषु भूतेषु आत्मतत्त्वं समाहितमिति स्वीकरोति । तदा सः कदापि भ्रमग्रस्तो न जायत इति ।

यस्मिन्त्सर्वाणि भूतान्यात्मत्मैवाभूद्विजानतः ।

तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः ।

मनुष्यो यस्यां परिस्थितौ एकस्य मर्म जानाति यत् आत्मतत्त्वमेव सर्वभूतरूपेण प्रकटनम् अस्ति, तदानीं कथं शोकं स्यात् ? अर्थात् अस्यां परिस्थितौ स मोहात् शोकाच्च दूरं गच्छति । पुनः कथ्यते-

विद्यां च अविद्यां च यस्तद्वेदोभयं सह ।
अविद्याया मृत्यं तीर्ध्वा विद्ययामृतमश्नुते ।।'

अत्र विद्या अर्थात् आत्मज्ञानं अविद्या नाम पदार्थज्ञानं उभे तत्त्वे ज्ञातव्ये । कारणं अविद्यया (पदार्थविज्ञानेन अस्तित्वं संरक्ष्य) मृत्युम् अतिक्रम्य विद्यया (आत्मज्ञानेन) एव आत्मतत्त्वस्य लाभजायते इति तस्याशयः।

आयुर्यज्ञेन कल्पन्तां प्राणो यज्ञेन कल्पन्तां चक्षुर्यज्ञेन कल्पन्तां श्रोत्रं यज्ञेन कल्पन्ताम् ।
वाग्यज्ञेन कल्पन्तां मनो यज्ञेन कल्पन्तामात्मा यज्ञेन कल्पन्तां पृष्ठं यज्ञेन कल्पन्ताम् ।
ब्रह्म यज्ञेन कल्पन्तां यज्ञो यज्ञेन कल्पन्तां ज्योतिर्यज्ञेन कल्पन्तां स्वर्यज्ञेन कल्पन्ताम् ।।'

अर्थात् यज्ञफलेनास्माकम् आयुषो विवृद्धिर्भवत् प्राणः तेजयुक्तः स्यात्, आत्मा तु परमान्दपूर्णो भवतु इत्यादिभावेन बहवो विषयाः आत्मसंस्काराय एवं अस्मिन् मन्त्रे प्रतिपादिताः । स्वयम् आत्मा स्वं न जानाति यद्यप्यनन्वितं प्रतीयते तथाप्यज्ञानवशादेतत्संभवति । सति ज्ञाने च तदपगच्छतीति तदभिप्रायकोऽयं मन्त्रः-

न विजानामि यदि वेदमस्मि नित्यः सन्नद्धो मनसा चरामि।
यदा भागान् प्रथमजा ऋतस्यादिद्वाचौ अश्नुये भागमस्याः ॥'

यद्यप्यहं कृश्नप्रपंचरूपस्तथापि प्रपञ्चस्यापारमार्थिकं नामरुपांशं परित्यज्य सर्वत्रानुस्यूतोऽस्मीति स्वयं सच्चिदानन्दस्वरूपः स्वमात्मनं विविक्तरूपेण जानाति। पुनश्च उपनिषदि दृश्यते -

द्वे ब्रह्मणि वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यत्।
शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥

अर्थात् एष निष्कर्षो यत् आगमद्वारा शब्दशास्त्रद्वारैव च आत्मसंस्कारो भवितुमर्हतीति नास्ति काचित् विप्रतिप्रतिः। एवं प्रकारेण वेदेषु आत्मसंस्कारविषये मनीषिभिः बहुधा प्रतिपादिता मे मतिः इति शम्।

अरस्तुमहोदस्य काव्यतत्वम्

ज्ञानप्रकाशदे

काव्यमिति शब्दोऽयं 'कवि' शब्दात् 'घञ् 'प्रत्ययस्य योगेन निष्पन्नः, एवं च क्रम्धातोः औणादिके 'इन् 'प्रत्यये कृते बाहुलकात् मकारस्य वकारादेः रेफस्य लोपे सति कविरिति शब्दः निष्पद्यते। अथवा गत्यर्थकात् कु धातोः इनि प्रत्यये कृते कविः इति रूपं सिध्यति। 'कवेरिदं कर्मभावो वा काव्यम्।"कवयति वा वर्णयति इति कविः"। अर्थात् यः हृदयस्य भावनां, समाजस्य चित्रं, परिवेशस्य स्वरूपं तथा सार्वजनीन-शाश्वतचिन्तनं लेखन्यां रूपं प्रददाति सः कविः। कवेः सारस्वतसृष्टिः हि काव्यम्। कविः स्वचिन्तनम् अर्थपूर्णतया शब्दमाध्यमेन प्रकटयति। यदि केवलं शब्दस्याडम्बरं वर्त्तते अथवा केवलम् अर्थस्य गुरुत्वं गाम्भिर्यं वा भवति, तदुत्तमं काव्यं भवितुं नार्हति। यत्र शब्दार्थयोः उभर्योप्राधान्यं वर्त्तते अर्थात् कविः यस्मिन् विषये यथा चिन्तयति तच्चिन्तनम् उपयुक्तशब्दसंयोजनेन स्वाभीष्टम् अभिप्रायं सरलरीत्या प्रतिपादयति चेत् तद् 'काव्यम्' इति। बहवः आलङ्कारिकाः काव्यस्य लक्षणं स्वविचारानासारेण भिन्न -भिन्न रूपेण **अप्रतिअप्रतिम।** काव्यविषये न केवलं प्राच्याः अपितु पाश्चात्याः अपि काव्य सिद्धान्तबिषये प्राकटयत्। तेषु अरस्तु महोदयः अन्यतमः।

पाश्चात्यजगति लब्धप्रतिष्ठितेषु विद्वत्सु 'अरस्तु' अग्रणीः। "आरिष्टोटल्" इति आङ्गलभाषायाम् अस्य नाम लिख्यते। "अरिस्तातल" इति संस्कृतभाषायाम् अस्य नाम केचन

लिखन्ति । पाश्चात्यदेशस्य व्यवस्थितविचारधारयाः आदिप्रवर्तकः यथार्थवादी दार्शनिकः ज्ञानस्य विश्वकोषरूपेण सर्वत्र विदितोऽस्ति अयम् अरस्तु महोदयः ।अस्य जन्मस्थानं 'युनानिदेशे' स्थितस्य "मोसिडोनिआ"इति दीपस्य "स्टैगिरस्" इति स्थानम् । तस्य जन्मसमयः ई.पू.३८४ । अस्य पिता "निकोमैकस्"आसीत् । यः अमीत्यास्तृतीयः इत्यस्य राज्ञः चिकीत्सकः, चिकीत्सकस्य पुत्रत्वात् अरस्तू अपि चिकित्साशास्त्रविषयकम् आप्तवान्। किशोरावस्थायाम् अरस्तू चिकित्साशास्त्रस्य जनकस्य "हिपोक्रैटीज्" महोदयस्य ग्रन्थस्य "एपिडेमिकस्" इत्यस्य विषयं पूर्णतः पठितवान् । तद् विषयकं ज्ञानमपि प्राप्तवान्। पितुः मरणानन्तरम् अरस्तुः विद्याम् अध्येतुं प्लेटोमहोदयेन प्रतिष्ठापिताम् 'अकादमी' इति संस्थाम् ई.पू. ३६७ तमे वर्षे गतवान् तत्र विंशतिवर्षाणि पठितवान्। तत्रैव गुरुणा प्रसिद्धदार्शनिकेन प्लेटोमहोदयेन सः तस्य साक्षात्कारः जातः। तस्य गुरुः प्रियशिष्यं पदम् अतः प्रापितवान् । अपि च तत्र पठनकाले महतः दार्शनिकस्य सुकरातस्य प्लेटोः च विचारधारया सहः अयं प्रभावितः अभूत् । कालक्रमेण पाश्चात्यजगती सुकरातकलेटो अरस्तूप्रभृतयः त्रयः प्रसिद्धाः मुनयः इव परिवर्तिताः अभूवन् । गुरोः प्लेटोमहोदयस्य मरणानन्तरम् अकादमीं त्यक्त्वा अरस्तूमहोदयः एसस् इति नगरे नूतनां संस्थां स्थापितवान्। अत्रैव सः "पोलिटिका" इति ग्रन्थं लिखितवान्। तस्य विवाहः सप्तत्रिंशत् तमे वयसि राजपरिवारकन्यया"पाइथियास्" इत्यनया सह जातः। एषः अपि गच्छताकालेन 'मशिडोनिआ'इत्यस्य राज्ञः फिलप् द्वितीयस्य पुत्रं "सिकन्दरं" पठितवान् ।यः सिकन्दरः एकदा पृथिव्यां महान् पराक्रमी इति भावेन परिचितोऽभूत् । पुत्रः अरस्तूमहोदयः एथेन्सनगरीमागत्य तत्र "लाइसियम्" नामकस्थाने नूतनां संस्थां पुनः स्थापितवान् । तत्र आमरणं स्थितवान् । तत्रैव जीवविज्ञानस्योऽपरि हास्यस्योपरि च अधिकान् ग्रन्थान् लिखितवान् । अस्य ग्रन्थसंख्या ४७ भवन्ति। एतादृशसस्य प्रसिद्धस्य विदुषः मृत्युः ई.पू. (321) तमे वर्षे अभूत् ।

अरस्तूमहोदयस्य विद्यमानेषु ४७ ग्रन्थेषु ग्रन्यद्वयं काव्यशास्त्रस्योपरि लिखितं विद्यते एकं 'रिटोरिक्' अपरं 'पोइटिका' इति । अत्र ग्रन्थद्वयस्य प्रतिपाद्यविषयाः उपस्थाप्यन्ते ।

१. **रिटोरिक्** - ग्रन्योऽयं काव्यशास्त्रविषयकं तत्वं वर्णयति । विशेषतः काव्ये अलङ्काराणाम् आवश्यकताविषये वर्णनाऽस्ति । नाट्ये दृष्टानाम् अङ्गप्रत्यङ्गादीनां निरुपणम् अत्र वर्तते। अस्य पठनेन अरस्तूमहोदयस्य वैज्ञानिकी दृष्टिः द्रष्टुं शक्यते। कथ्यते विश्वविजयीषु यथा सिकन्दरः इत्यस्य नाम तथैव विश्वे काव्यशास्त्रीयसिद्धान्तनिरुपणे अयम् अग्रणीः। भारतीयं काव्यशास्त्रं नाट्यशास्त्रात् प्रकटितं यत् भरतमुनिना ई.पू. प्रथमशताब्द्यां रचितम् इति

गवेषकाणां मतम् । परन्तु ततः पूर्वम् अरस्तुमहोदयः पाश्चात्यदेशे काव्यशास्त्रं प्रणितवान्। रिटोरिक् इति गन्थे अरस्तु विशादान्तं (दुःखान्तं) नाट्यस्वरूपं तत् सम्पर्कितानि -अङ्गानि च व्याख्यातवान्, न भरतमुनेः नाट्यशास्त्रवत् पूर्णाङ्गं नाट्यतत्वं निरूपितवान् ।

२. पोइटिका

अरस्तूमहोदयस्य अयं ग्रन्थः काव्यशास्त्रदृष्ट्या महत्वपूर्णः । अत्र काव्यस्य स्वरूपं तस्य भेदाः तदीयानी च अङ्गानि निरूपितानि सन्ति। परवर्तिनि काले इममेव ग्रन्थमादाय पाश्चात्यदेशेषु काव्यनाटकादीनां तत्वानि निरूपितानि अभवन्। व्यवस्थितरुपेण काव्यशास्त्रस्य नैकेविषयाः अत्र प्रतिपादिताः सन्ति । प्रथमोभागः नाटकभागः द्वितीयो भागः महाकाव्यभागः । द्वितीयभागे सुखान्तनाटकस्य प्रसङ्गः, काव्यस्यभेदादिविषयाश्च निरुपिताः। अयं द्वितीयभागः साम्प्रतं नोपलभ्यते । अस्मिन् ग्रन्थे काव्यस्य सामाजिकप्रभावविषयं ग्रन्थकारः प्रतिपादयति । तन्मतेन कविः कथावस्तुनः रचयिता । कथां सः प्रत्यक्षं समाजात् गृह्णाति । महाकाव्यस्यापि आत्मा भवति एतत् प्रत्यक्षं जीवनम् । प्रत्यक्षतया समाजात् विषयस्य ग्रहणे अपि कार्ये प्रतिविम्वितः विषयः काल्पनिकसत्यं मात्रम्। वस्तुतः प्रत्यक्षं जीवनं यथार्थतः सत्यम् । काव्यस्य सत्यं सम्भाव्यसत्यम् अपि वक्तुं शक्यते। काव्यस्य सत्यम् ऐतिहासिकसत्यात् भिन्नमपि काव्यस्य स्थानं समाजे महत्वपूर्णम् अस्ति। यतः तत् समाजस्य अनुभूतजीवनं प्रदर्शयति । साहित्यं समाजस्य दर्पणरूपम् इति अस्य कथाकारः प्लेटो महोदयः यदा असत्यं काव्यं समाजे ताज्यम् इति वदति अत्र अरस्तुमहोदयः काव्यम् अनुभूतजीवनस्य प्रतिविम्वत्वात् ग्राह्यम् इति कथ्यति इति अनोयोः भेदः ।

पाश्चात्यजगतः महान् दार्शनिकः अरस्तुमहोदयः परिपक्व साहित्यिकः अपि भवति । एषः स्वगुरोः प्लेटोमहोदयस्य मतं खण्डयति । काव्यम् अनुकरणत्वात् असत्यम् इति उक्त्वा 'प्लेटो' तत् ताज्यम् इति कथयति परन्तु तत् न समर्थयति अरस्तुमहोदयः तदत्र उपस्थाप्यते । अरस्तू मतेन काव्यं जीवः, जीवनस्य प्रकृतेः च अनुकरणरुपम् । अन्या कलाः अपि जीवनस्य अनुकृताः कलाः एव । काव्यस्य मूल प्रेरणा अपि अनुकरणम् इति अनुकरणतत्वस्य आदिमः प्रवर्तकः यद्यपि प्लेटोमहोदयः परन्तु अयम् अरस्तुमहोदयः तस्य तत्त्वस्य प्रकृतं स्वरुपं प्रकाशयन्ति । किमपि नावीन्यं प्रस्तुतवान्। तन्मतेन इतिहासापेक्षया काव्यं दर्शनस्य निकटवर्ति यतः इतिहासः सत्यं वस्तु प्रकाशयति परं तत् वाह्यरुपं केवलम् । परन्तु काव्यं दर्शनञ्च सत्यस्य **सूक्ष्मतथ्यं** प्रकाशयतः ।

दर्शनं सत्यस्य बुद्धिग्राह्यरुपं प्रस्तौति चेत् काव्यं सत्यस्य सवेद्यम् इन्द्रियग्राह्यरुपम् अतः पदार्थस्य सत्यताम् अवगन्तुं काव्यं दर्शनञ्च अपेक्षते।

काव्यस्य प्रयोजनम् किम् इति जिज्ञासायाम् अरस्तुमहोदयः आनन्दप्रदानं काव्यस्य प्रयोजनम् इति वदति। काव्यम् उपदिशति इत्यपि सः यद्यपि स्वीकरोति परन्तु सः उपदेशः न अन्येन प्रभावितः सन् अपितु विलक्षणः इत्यादि । अतः काव्यस्य प्रयोजन द्वयम् अरस्तुमतेन भवति ।लप्रथमम् – आनन्दः , द्वितीयम् उपदेशः च ।

काव्यस्य कारणविषये अरस्तुमहोदयः कारणद्वयं स्वीकरोति । एकः- मानवस्य अनुकरणप्रवृत्तिः। अपरम् -अनुकरणात्मेकं कार्ये रचनायां च मानवस्य अभिरुचिः।

एतत् कारणद्वयं काव्यसृष्ट्यर्थं कलासृष्ट्यर्थं च भवतीति अरस्तुमतम्।

अरस्तुमहोदयस्य मतेन काव्यस्य भेदः त्रयं भवति। यथा - दुःखान्तं नाटकम्, सुखान्तं नाटकम् महाकाव्यम् च । तत्र दुःखान्तं नाटकं मानवस्य भावनाः परिष्करोति अपि चविपदि । समस्यासु आत्मत्रुटिषु च मानवस्य याः प्रतिक्रियाः भवन्ति तासाम् अनुकरणरुपं दुःखान्तं नाटकम् अत्र षट् विषयाः भवन्ति । यथा- इतिवृत्तं, चरित्रं, शैली, विचारः, प्रदर्शनम्, सङ्गीतम् एतेषां विस्तृतं विवेचनम् अपि तेन कृतं विद्यते कथानकस्य इतिवृत्तस्य वा आदिः अस्ति। मध्यः अन्तश्चापि विद्यते। तस्य दुःखान्तनाटकस्य स्थायिभावः शोकः,भयं चापि भवति । भावनावन्धत्वात् नाटकस्यास्य प्रभावः समाजे दृश्यते अतः माहाकाव्यापेक्षया अस्य अधिकं महत्वं वर्तते।

सुखान्तनाटकं प्रायः हास्यप्रधानं भवति। **अत्र दोषापूर्णं जीवनचरित्रं च अनुक्रियते** । जीवनस्य दुःखदः विषयः अत्र प्रदर्श्यते अपितु सुखमयः हास्यजनकः विषयः जनानां त्रुटयः अज्ञतपरकाणि कार्याणि च अत्र प्रदश्यन्ते यानि दृष्ट्वा सामाजिकाः हसन्ति। कस्यापि हृदि दुःखं नोत्पादयति नाटकमेतत् अरस्तुमहोदयः एतस्य नाटकस्य स्थानं दुःखान्तनाटकाः महाकाव्यात् च निकृष्टमिति कथयति।

यानि दुःखान्तनाटके भवन्ति, तानि षडङ्गानि महाकाव्ये षट् अङ्गानि अपि दुःखान्तनाटकवत् भवन्ति। यथा- इतिवृत्तं, शैली, चरित्रं , विचारः, प्रदर्शनम्, सङ्गीतम् केवलम् अत्र विषयाः छन्दोवद्धाः जीवनस्य अनुकरणम् अपि अत्र भवति । अभिनयवर्जितं भवति इदं महाकाव्यं नाटकमहाकाव्ययो: पार्थक्यं यत् नाटकं सर्वेषां प्राणिनां कृते परन्तु महाकाव्यम् आकारेण बृहत् भवति अत्र समुचितं कथावस्तु, चरित्रचित्रणं, भाषायाः छन्दसः च प्रयोगः, उदात्तः विचारः

इत्यादयः भवन्ति। महाकाव्ये अद्भुतः प्रसङ्गः भवितुम् अर्हति। अत्र शाश्वतं सत्यमपि निरूपयितुं शक्यते। अरस्तू दृष्ट्या एतत् मध्यमं काव्यम्।

अत्र शोधपत्रेऽस्मिन् जयदेवकृतगीतगोविन्दे परिशीलनात्मकं विश्लेषणात्मकञ्चाध्ययनं कृतं वर्तते। प्रस्तुतमिदं शोधपत्रं निम्नलिखितोद्येश्याश्रित्य विहितं वर्तते। भारतीयसंस्कृतसाहित्यस्य अध्ययनम्। संस्कृतग्रन्थेषु शैक्षिकतत्वानां संञ्चयनं कृत्वा लोकोपकाराय विधानम्। संस्कृतवाङ्मये विहितानां विद्यमानानां शैक्षिकतत्त्वानां परिशीलनम्। प्रस्तुतेऽस्मिन्नध्ययने वर्णनात्मकानुसंधानान्तर्गतवस्तुविश्लेषणविधि प्रयुक्तो वर्तते। पाश्चात्यजगति अनेके कवयः तेषां मतं स्थापितवन्तः। तेषु अरस्तुमहोदयः अन्यतमः। सः न केवलं दार्शनिकः अपितु काव्यशास्त्रस्य उपरि लिखति स्म। तस्मिन् समये साहित्यस्य महत्वम् आसीत्।

संस्कृतवाङ्गमये अलङ्कारः

सङ्गीता दाश

भरतमुनिः अलङ्कारशास्त्रजगतः प्रथमः आलङ्कारिकः इति सर्वे स्वीकुर्वन्ति। तस्य नाट्यशास्त्रं प्रथमम् अलङ्कारशास्त्रं भवति इत्यपि कथयन्ति। यद्यपि एतत् सत्यं परन्तु अलङ्कारशास्त्रस्य इतिहासपरिशीलनेन भरतात् पूर्ववर्तीनः आलङ्कारिकाः केचन आसन् तेषाम् अलङ्कारशास्त्राणि अपि आसन् किन्तु इदानीं न उपलभ्यन्ते इति वक्तुं शक्यते तदत्र आलोच्यते।

सर्वस्य ज्ञानस्य शास्त्रस्य च मूलं वेदः इति कथ्यते। "वेदोऽखिलो ज्ञानमूलम्" अनेन वेदः समस्तानां विद्यानाम् आलयः इति कृत्वा अलङ्कारशास्त्रस्य विषयः अपि वेदे दृश्यते इति वक्तुं शक्यते। एतेन वेदः अलङ्कारशास्त्रस्य मूलग्रन्थः अस्ति इति कथनं साधु। तत्र वेदे अलङ्काराणां प्रयोगः दृश्यते। तत्र वेदः शब्दप्रधानः इति ज्ञायते। कोऽपि जनः शब्दात् अर्थमात्रम् अपि अन्यथा कर्तुं न प्रभवति तेन मन्त्राणाम् अर्थः नायाति फलम् अपि न भवति अतः शब्दापरिवृत्यसरत्वं शद्बालङ्कारः इति कथनम् अत्र वेदे सार्थकतां भजते। तत्र यमकस्य उदाहरणं यथा- "गव्ययी त्वग् भवति निर्णीगव्ययी" (ऋक् १/७०/७)

अत्र मन्त्रे "गव्ययी" इति पदं पुनरुक्तं भवति इति प्रतिभाति, किन्तु एकत्र गव्ययी इति पदम् अपरत्र अव्ययी इति पदम्। प्रथमस्य सार्थकत्वं द्वितीयस्य निरर्थकत्वम् अतः अत्र यमकलक्षणं स्पष्टं दृश्यते। **छेकानुप्रासः अपि वेदे मन्त्रे अवलोक्यते यथा एकमुदाहरणम्-** "गणानां त्वा गणपतिं हवामहे"(ऋक् २/१३/१) अत्र "गण" "गण" इति वर्णसाम्यात् छेकानुप्रासः भवति।

मालोपमा अपि वेदेमन्त्रेषु लक्ष्यते एकमुदाहरणम् –

पक्षीइवचक्षुषा जातमर्वाक्

हस्तविवतन्वे सम्भविष्ठापादेव

पस्यो अच्च्छ ओष्ठावित मध्वस्ते वदन्ता स्तनानि पिश्यत जीवर्स नः (२/३९/७०)

अत्र उपमेययोः अश्विनीकुमारयोः रूपस्य वर्णनम् अस्ति। उपमेयौ अश्विनीकुमारौ उपमानानि अत्र वहूनि अतः अत्र मालोपमारूपकालङ्कारः अपि वेदे दृश्यते। एकमुदाहरणं यथा- "विद्यादिव्या अङ्गारा इरिणे न्युस्ताः "(ऋक् -१०/३४/९) अत्र सूर्यदेवस्य वर्णना। अत्र संचक्षाणां अक्षणां विषये दिव्याङ्गाररात्वारोपः स्फुटं चमत्करोति चेत् अतः अत्र रुपकम्। इत्थं बहवः अलङ्काराः वेदे प्रयुक्ताः दृश्यन्ते।

उपनिषदत्सु अलङ्कारशास्त्रस्य चर्चा विद्यते। तैतीरीयोपनिषदि रसस्य चर्चा अस्ति यथा- "रसो वै सः" अत्र परमात्मा रसः इति शब्देन कथितः। अलङ्कारशास्त्रस्य चर्चा पुराणेषु अवलोक्यते। विशेषतः अग्निपुराणे अलङ्कारशास्त्रस्य काव्यलक्षणप्रयोजनादि वर्णयति। तत्र ३३८ तमः अध्यायः काव्यशास्त्रविषयकः वर्तते। प्रयोजनविषये अग्निपुराणे कथ्यते-

नरत्वं दुर्लभं लोके विद्यातत्र सुदुर्लभा।

कवित्वं दुर्लभं तत्र शक्तिस्तत्रापिदुर्लभा॥

वाल्मीकीरामायणे अलङ्कारशास्त्रस्य रसचर्चा विद्यते। तत्र षट्रसाः उक्ताः सन्ति। श्लोकः यथा -

"रसैः श्रृङ्गारकरुणहास्यवीरभयानकैः।

रौद्रादिभिश्च संयुक्तं काव्यमेतदगायताम्॥ (रा.बा.का- 4-9)

व्याकरणस्य प्रसिद्धमुनिः पाणिनिः असौ अष्टाध्यायां सूत्रमाध्यमेन अलङ्कारस्य चर्चां करोति। यथा- "उपमानानिसामान्यवचनैः" इति उक्त्वा नैकान् सादृश्यमूलकालङ्कारान् सूत्रे उल्लिखति। एवं विविधेषु वेदोपनिषद् पुराणादिषु अलङ्कारशास्त्रस्य अलङ्काररसादितत्वानां चर्चा अस्ति इति प्रतिपादितम्। एतानि सर्वाणि भरतात् पूर्वं भवन्ति। अपि च नाट्यशास्त्रे काव्यमिमांसायां भावप्रकाशने अन्यत्र अलङ्कारशास्त्रे केचन विषयाः सन्ति यान् आधारिकृत्य भरतात् पूर्वम् अपि आलङ्कारिकाः आसन् इति प्रतिपादियितुं शक्यते। तदत्र उपस्थाप्यते।

भरतमुनिः नाटयशास्त्रस्य आनुवंश्य श्लोके यदुक्तवान् तस्मात् ज्ञायते रसमिमांसा नाटकम् अलङ्कारशास्त्रं च पूर्वम् आसीत्। अपि च तत्र ऊनविंशे अध्याये अभिनवभारत्यां लिखितमस्ति "यत कीर्तिधरेण नन्दिकेश्वरमतमत्रा गमित्वेन दर्शितम् ....॥" अस्मात् नन्दीकेश्वरस्य नाम आयाति। भण्डारकरः प्राच्यानुसन्धानसंस्थया (पुणास्थाने स्थितः) उद्भावितं यत् नन्दिकेश्वरः एकः आलङ्कारिकः आसीत्, यस्य ग्रन्थः भरतार्णवः इति। अत्र दृश्यकाव्यस्य प्रसङ्गः चर्चितऽस्ति। "BORI" atler U

vol-xii(p-460-463) भामः काव्यालङ्कारे 'मेधावीरुद्रस्य' नाम दृश्यते। एषः भरतात् पूर्ववर्ती। काव्यादर्शस्य हृदयङ्गमायां टीकायां 'काश्यपस्य वररुचेश्च' नाम दृश्यते। एतौ अपि आलङ्कारिकौ। शारदातनयस्य भावप्रकाशने सदाशिव- गौरी-वासूकि- नारद-अगस्त्य – व्यास-आञ्जनेय प्रभृतिनां। आलङ्कारिकाणां नामानि अवलोक्यते। कुत्रचित् अन्यत्र ग्रन्थेषु (नाट्यशास्त्रादिषु) भरत- नन्दीस्वामी – ब्राह्मदत्त-दत्तिल इत्यादयः आलङ्कारिकाः आसन् इति लिखितमस्ति एते सर्वे भरतस्य पूर्ववर्तीनः।

गच्छताकालेन महान् आलङ्कारिकः राजशेखरः काव्यमीमांसायाम् एतस्य विवरणं सम्यक् उपस्थापयति । येषाम् अध्ययनेन भरतपूर्ववर्तीनः आलङ्कारिकाः अपि आसन् इति संप्रमाणं प्रतिपादितम्।

प्राच्यसाहित्ये मनोविज्ञानम्

सन्तथकुमारमिश्रः शिक्षाशास्त्री

भारतीयज्ञानपरम्परायां साहित्ये न केवलं काव्यरचना भवति, अपितु मनोविज्ञानस्य गभीराध्ययनं तत्त्वानाम् अन्वेषणमपि भवति । वेदाः, उपनिषदः, महाकाव्यानि, नाटकानि तथा लोकसाहित्यं मानवीयभावनानां-चित्तवृतीनां-व्यवहाराणां तथा मानसिकसंरचनायाः प्रतिफलनं कुर्वन्ति।

मनोविज्ञानं आत्मनः-चेतसः-मनसः-व्यवहारस्य विज्ञानम् अस्ति इति विद्वद्भिः परिचर्चितम् अस्ति। परन्तु एषः विषयः मानवस्य चिन्तनं, भावना, व्यवहारं च विश्लेषयति। मनसः क्रियाः, स्मरणं (स्मृतिः), अनुभूत्यः, व्यक्तित्वं च अस्याः परीक्षायाः विषयाः भवन्ति।

वेदेषु मनसः स्थितिः, आत्मज्ञान तथा मानसिकशक्तेः महत्वानि प्रतिपादितानि।

"धियो यो नः प्रचोदयात्" (गायत्री मन्त्रः,ऋग्वेदः ३.६२.२०) भगवतः कृपया अस्माकं बुद्धिः सत्पथं चिनोतु । सत्पथे तिष्ठतु इति । **"यद्वेदादि गतिर्नास्ति तदज्ञानस्य लक्षणम् ॥"(ऋग्वेदः २०.6२.४)** यत्र वेदस्य ज्ञानं नास्ति, तत्र अज्ञानस्य प्रभावः भवति, यतः मनः भ्रमितः भवति। उपनिषदः आत्मतत्वस्य मनसः तथा बुद्धेः गभीर-विश्लेषणं कुर्वन्ति । मनसः संयमः आत्मज्ञानाय आवश्यकः। **"मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः।"(अष्टावक्रगीता २.२२)** यदि मनः इन्द्रियविषयेषु आसक्तं भवति, तर्हि तस्य बन्धनं भवति। यदि मनः आत्मविद्यायां लीनं भवति, तर्हि सः मोक्षं लाति। **"उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत"(कठोपनिषद् २.३.२४)** अस्य श्लोकस्यार्थः स्वस्यालस्यं परित्यज्य, आत्म चेतनां जाग्रतं करोतु, उत्तमज्ञानं तथा सत्सङ्गं प्राप्त्वा तावत् पर्यन्तं मा तिष्ठतु यावत् लक्ष्यं न साध्यं भवति।

महाभारतम् अस्मान् न केवलं युद्धादिविषयं वेदयति, अपितु मानव संसारस्य समस्तमानसिकदोषाणां, द्वेषाणां, लोभानाम् ईर्ष्यादि धर्माधर्मयोः सूक्ष्मविश्लेषणम् अपि यच्छति । भगवान् श्रीकृष्णः अर्जुनस्य माध्यमेन समग्रविश्वाय सन्देशः (उपदेशः) दत्तः । अर्जुनस्य विषादः गीतायाः उपदेशस्य मूलं भवति । **"कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः पृच्छामि त्वां धर्मसम्मूढचेताः।।"(भगवद्गीता २.७)** अर्जुनः मानसिकद्वन्द्वे स्थित्वा कः धर्मः? किम् इदानीं कर्तव्यम् ?इति कृष्णाय प्रश्नान् पृच्छति, तेषां प्रश्नानाम् उत्तरम् अपि भगवता कृष्णेन दत्तम् अस्ति यत्र वयं मनोवैज्ञानिक तत्वानि द्रंष्टुं शक्नुमः। **जानामि धर्मं न च मे प्रवृत्तिः जानम्यधर्मं न च मे निवृत्तिः। (महाभारतम्, उद्योगपर्वः ४०.३८)** दुर्योधनः जानाति यत् सः अधर्मं करोति किन्तु अहंकारात् निवृत्तिः नेच्छति । अत्र मानवव्यवहारस्य विषयः सर्वमपि द्रष्टुं शक्नुमः ।

भरतमुनिना प्रणीतं नाट्यशास्त्रं भारतीय मनोविज्ञानस्य महान् ग्रन्थः वर्तते **"विभावानुभाव व्यभिचारीभावसंयोगाद्रस निष्पतिः" (नाट्यशास्त्रम् ,६.३२)** रसः विभाव-अनुभाव-व्यभिचारीभाव संयोगेन उत्पद्यते।

शृङ्गारहास्यकरुणः रौद्रवीरभयानकाः ।
बीभत्साद्भुतशान्ताश्च नव नाट्ये रसाः स्मृताः ।।

एते सर्वेऽपि भावाः (श्रङ्गारादयः) मानवव्यवहारस्य प्रतिफलनमेव । अत्र मनुष्यस्य मनोवैज्ञानिकस्थितयः भावाः इत्यादिकं द्रष्टुं / ज्ञातुं च शक्नुमः ।

प्राच्यसाहित्यं मानवीय मनोविज्ञानं सम्यक् प्रतिपादयति। भावनाः, वृत्तयः, तथा चित्तस्य व्यवहाराः ग्रन्थेषु यथारूपं निरूपिताः, सः आधुनिकमनोविज्ञानस्य पूर्वपीठिका इव दृश्यते। अतः प्राच्यग्रन्थाः केवलं साहित्यनिधिः न, अपि तु मनोविज्ञानस्य अमूल्यं स्रोतः इत्यवगम्यते।

अयादिसन्धौ नवीनोदाहरणानां विचारः

सौम्य रञ्जन पाढी , शिक्षाशास्त्रद्वितीयवर्षम्

समुपसर्गपूर्वकात् धा धातोः कि' प्रत्यये उत्पद्यमानस्य सन्धिपदस्यार्थः संज्ञाभेदादयश्च भट्टोजिदीक्षितेन वैयाकरणसिद्धान्तकौमुद्यां सम्यक् प्रतिपादिताः । सिद्धान्तकौमुद्यां संज्ञापरिभाषाप्रकरणाद् अनन्तरं भट्टोजिदिक्षितः प्रस्तौति सन्धेः पञ्च प्रकरणानि वर्णानाम् अतिशयितसान्निध्यं सन्धेः कारणभूतम् इत्येनम् अर्थम् उररीकृत्य "परः सन्निकर्षः संहिता" इति सूत्रप्रमाणेन समारभ्यन्ते सम्प्रति दिक्षितदिशा सन्धेः भेदाः । अच्-प्रकृतिभाव-हल्-विसर्ग-स्वादि-

सन्धिषु अच्सन्धिः कथमयादित्वम् आवहति कश्च अयादेः अर्थः अयादिविधायकानि कति सूत्राणि सन्ति? अयादिसन्धेः किं फलम् ? कानि उदाहरणानि प्रत्युदाहरणानि च ? इत्येते विषयाः इदानीम् आलोच्यन्ते।

संस्कृतजगत्यस्मिन् बहवः वैयाकरणाः सन्ति। तेषु भट्टोजिदीक्षितो अन्यतमः। सिद्धान्तकौमुदी इति व्याकरणग्रन्थः भट्टोजिदीक्षितेन विरचितम्। भट्टोजिदीक्षितस्य शिष्यः वरदराजः लघुसिद्धान्तकौमुदीं रचितवान्। सिद्धान्तकौमुदीग्रन्थानुसारं पञ्चसन्धयः विद्यन्ते ते यथा-

१-अच्सन्धिः २-हल्सन्धिः ३-विसर्गसन्धिः

४- स्वादिसन्धिः ५-प्रकृतभावसन्धिः

तेषु अच् सन्धिः अन्यतमः ।अच् सन्धेः अयादिसन्धेः नवीनोदाहरणानि अत्र आलोच्यन्ते। वैयाकरणसिद्धान्तकौमुद्याम् अयादिसन्धौ नविनोदहरणानां विचारः।

सिद्धान्तकौमुद्याम् अच्सन्धौ "एचोऽयवायावः" "वान्तो यि प्रत्यये" इति सूत्राभ्यामयादयः आदिश्यन्ते। किं च "गव्यूतिः" इत्युदाहरणे "अध्वपरिमाणे च" इति वार्तिकेनैव अवादेशः विधीयते। "यथासंख्यमनुदेशं समानाम्" इति परिभाषा "एचोऽयवायावः" इति विधिसूत्रे उपतिष्ठते इति कारणात् "एचोऽयवायवः" इति सूत्रेण भविष्यमाणाः अयादयः आदेशाः यथाक्रमं स्थानिनः स्थानानुगुणम् आदिश्यन्ते। आहत्य वक्तुमिदं शक्यते यत् "एचोऽयवायावः" इति सूत्रेण ए, ओ, ऐ,औ इत्येतेषु स्थानेषु अय्, अव्,आय्,आव् एते आदेशाः यथाक्रमं भविष्यन्ति। ते यथा –

(क) वृहस्पते + ए = बृहस्पतये

(ख) इन्द्रे + ऐश्वर्यम् = इन्द्र्यैश्वर्यम्

(ग) सौम्ये + उन्नतिः = सौम्ययुन्नतिः

(घ) माधवे + अवोन्नतिः= माधवयवोन्नतिः

(ङ) हे मधो + एहि मृत्युं = हे मधवेहिमृत्युम्

(च) हे धेनो +अत्र आगच्छ =हे धेनवत्र आगच्छ

(छ) रै+औ = रायौ

(ज) अस्मै+इन्द्राय =अस्मायिन्द्राय

(झ) भानौ+अंशवः = भानावंशवः

(ञ)जानौ+अतिवज्राभावः = जनावतिवज्राभावः

(ट) बालके+ईश्वरः = बलकयीश्वरः

(ठ) हरौ+आसक्तः = हरवासक्तः

(ड) गणे+एकता = गणयेकता

(ढ) हरौ+इच्छा = हराविछा

(ण) रामे+उष्णता = रामयुष्णता

(द) गुरौ+अतीवकान्तः = गुरावतीवकान्तः

(त) हे शिशो+अत्रैवतिष्ठ = हे शिशवत्रैवतिष्ठ

(ध) व्याकरणे+ उन्नतिः = व्याकरणयुन्नतिः

(थ) श्रुतौ+आकर्षणं परिलक्ष्यते = श्रुतावाकार्षणं परिलक्ष्यते

ननु एकार-ऐकारयोः स्थाने अयायादेशौ ओकार-औकारयोः स्थाने अवावादेशौ कथम् इति महाभाष्ये पूर्वपक्षे अत्र भगवान् पतञ्जलिः समाधानं प्रस्तौति यत् सन्ध्यक्षरस्य एकारस्य तथा च ऐकारस्य मूलभूतसन्धिवर्णा अकारआकारौ इकारईकारौ च अत्र मूलवर्गाणां कण्ठतालुस्थानत्वात् भवेत्. तदर्थं भगवान् पतञ्जलिः एकारस्य स्थाने कण्ठतालुस्थानधर्मवन्तम् अयादेशं सम्पादयति । किं च ओकारस्य औकरस्य च जायमानः आदेशः अपि कण्ठोष्ठस्थानधर्मवान् भवेत्। ओकार-औकारयोः स्थाने करिष्यमाणः आदेशः अपि कण्ठोष्ठधर्मवान् भवेत्। तस्मात् ओकारौकारयोः अव्-अवादेशौ भवतः इति।

भाष्यकारस्य आशयः – ननु ओयते औयत इत्यत्र "धातोस्तन्निमित्तस्यैव" इति सूत्रं नियमयति । यादौ प्रत्यये परे धातौश्चश्चेद्वान्तादेशः तर्हि तन्निमित्तस्यैव नान्यस्य । तद् यथा "लूञ् छेदने" इति धातोः यत् प्रत्यये सति "सार्वधातुकार्धधातुकयोः" इति सूत्रेण यत् प्रत्ययं निमित्तकृत्य ऊकारस्य गुणे सति ओकारो जायते अयम् ओकारः प्रत्ययनिमित्तकः वर्त्तते। तस्मात् अस्य स्थाने अवादेशः भूत्वा "लव्यम्" इति सिध्यति । परन्तु ओयते इत्यत्र ओकारः यादि प्रत्ययनिमित्तकः नास्ति इति कारणात् ओकारस्य अवादेशः न भवति । धातोस्तन्निमित्तस्यैव इति सूत्रसहकारेण "वान्तो यि प्रत्यये" इति सूत्रस्य सार्थकता प्रतिपाद्यते इति ।

भट्टोजिदीक्षितस्य सिद्धान्तकौमुदीग्रन्थमाधारीकृत्य अयादिसन्धेः नवीनोदाहराणानां वर्णना शोधपत्रेऽस्मिन् विद्यते। शोधपत्रेऽस्मिन् निष्कर्षः यथा –

1. अनेन शोधपत्रसाहाय्येन जनेषु नवीनोदाहराणानां ज्ञानं भवति।

2. अस्य शोधपत्रस्य साहाय्येन लघुवालाः अपि अयादि सन्धेः ज्ञानं प्राप्तुं शक्नुवन्ति।

3. अनेन शोधपत्रेण छात्रेषु व्याकरणपठस्य इच्छा उत्पद्यते।

പാഴ്‌വേല

ശ്രീമതി കെ എ ജെസ്സി, മലയാളം അധ്യാപിക

ഭൂമിക്കൊരു ചരമഗീതം
നമുക്കും ,നന്മയ്ക്കും.
'സർവ്വം ബ്രഹ്മമയം ' പഴയ പാഠം
'സർവ്വം ധനമയം ' പുതിയ പാഠം
കാലത്തിനൊത്ത് നാം ഓടുമ്പോൾ
കാലം കാലിൽ ചിറകാകുമ്പോൾ
ഒരിക്കൽ ചിറകിൽ,
വജ്രായുധം പതിക്കുമ്പോൾ
നാം നിസ്സഹായരാകുന്നു, നിസ്സാരരാകുന്നു .
'അനുഭവം ഗുരു 'വെന്നു പഴയ പാഠം
'അനുഭവം പോട്ടെ ' യെന്ന് പുതിയപാഠം
പാഠങ്ങൾ പാഠഭേദങ്ങളാകുമ്പോൾ
പഠനം പാഴ്‌വേലയാകുന്നു.

ADIDEV AYYAPPAN

ഗുരുവായൂർ പരിസരം

ഡോ. ശ്രീനിവാസൻ പി.കെ, ജ്യോതിശാസ്ത്രവിഭാഗം

കേന്ദ്രീയ സംസ്കൃത സർവകലാശാലയുടെ പുറനാട്ടുകരയിലെ ഗുരുവായൂർ പരിസരം ഇന്ന് കാണുന്ന തലത്തിലേക്ക് ഉയർന്നു വന്നതിന്റെ ചരിത്രം മനസ്സിലാക്കുന്നത് ഈ പരിസരത്തിലെ വർത്തമാനകാല വിദ്യാർഥികൾക്കും അധ്യാപകർക്കും മുതൽക്കൂട്ടാണ്.ഏറെ അഭിമാനകരമായ ഇന്നത്തെ അവസ്ഥയിലെത്തിക്കാൻ ഏറെ ത്യാഗങ്ങൾ അനുഷ്ഠിച്ചവരെ സ്മരിക്കുക നമ്മുടെ കർത്തവ്യമാണല്ലോ!

1909ൻറെ ആദ്യകാലത്ത് ശ്രീമാൻ പി.ടി. കുര്യാക്കോസ് എന്ന അധ്യാപകൻ സ്ഥാപിച്ച സംസ്കൃതവിദ്യാലയം വളർന്ന് പന്തലിച്ച് 1911ൽ സാഹിത്യ ദീപിക എന്ന് നാമകരണം ചെയ്യപ്പെട്ട് കുര്യാക്കു എന്ന് വിളിക്കപ്പെട്ടിരുന്ന പി.ടി. കുര്യാക്കോസ് മാഷ് ഉന്നതമായ നിലയിൽ നടത്തിക്കൊണ്ട് പോന്നു. വാടകകെട്ടിടത്തിൽ നല്ലനിലയിൽ പ്രവർത്തിച്ച കൊണ്ടിരുന്ന വിദ്യാലയത്തിന് 1913-ൽ മദ്രാസ് സർക്കാർ അംഗീകാരം നൽകി. 1916 ആകുമ്പോഴേക്കും പേരും പ്രശസ്തിയും സമ്പാദിച്ച ഈ വിദ്യാലയം 'അഡ്വാൻസ്ഡ് സ്കൂൾ' എന്ന പദവി കൈവരിച്ചു.

കുര്യാക്കോസ് മാഷിനു പുറമെ ഇടത്തും പടിക്കൽ കോരപ്പൻ ഗുരുക്കൾ, വട്ടാരങ്ങത്ത് പത്മനാഭൻ നായർ, പൂവത്തൂർ ചാലിശ്ശേരി വാസുദേവൻ ഇളയത് (പി.സി. വാസുദേവൻ ഇളയതിൻറെ പിതാവ്) എന്നിവരും "സാഹിത്യദീപിക" യിൽ അധ്യാപനം നടത്തിപ്പോന്നു. സംസ്കൃതത്തിലെ ഉന്നതപരീക്ഷകൾക്കുള്ള പാഠനങ്ങൾ ആരംഭിക്കപ്പെട്ടു. മദ്രാസ് സർവ്വകലാശാലയുടെ അംഗീകാരത്തിനായുള്ള പ്രവർത്തനങ്ങൾ തുടർന്നു. 1932-ൽ സംസ്കൃതവിദ്വാൻ സംസ്കൃതശിരോമണി എന്നീ പാഠ്യക്രമങ്ങൾ ആരംഭിച്ചു. മദ്രാസ് സർവകലാശാല സത്യമൂർത്തി കമ്മീഷനെ നിയമിച്ച് അദ്ദേഹം ശുപാർശ ചെയ്തതനുസരിച്ച് 1934 ൽ "സാഹിത്യദീപിക" യെ കോളേജ് ആയി അംഗീകരിച്ചു. 1935 ൽ മലയാളം എൻട്രൻസ് 1937 ൽ മലയാളം വിദ്വാൻ എന്നീ പാഠ്യക്രമങ്ങളും ആരംഭിച്ചു. 1938ൽ ഈ പാഠ്യക്രമങ്ങൾ കേരള സർവ്വകലാശാല അംഗീകരിച്ചു.

ചിറ്റിലപ്പള്ളി ലോനപ്പൻ വറീദ് എന്ന വ്യാപാരിയുടെ സഹായത്തോടുകൂടി ഈ ആകൃതിയിലുള്ള കോളേജിനായുള്ള കെട്ടിടം 1939ൽ പാവറട്ടിയിൽ നിർമിക്കാൻ സാധിച്ചു. അതുകൊണ്ട് തന്നെ മദ്രാസ് സർവകലാശാലയുടെ അംഗീകാരം നിലനിർത്താൻ കഴിഞ്ഞു. സർവകലാശാലാ പരീക്ഷാകേന്ദ്രമായി കോളേജ് മാറി. ഇതോടൊപ്പം "സാഹിത്യദീപികാസമാജം" എന്നപേരിൽ ഒരു മാനേജിങ്ങ് കമ്മറ്റി രൂപീകരിച്ചു പ്രർത്തിച്ചു. എച്ച്. എച്ച് പുന്നത്തൂര് ഗോദശങ്കര ഇളയരാജാ ആയിരുന്നു. അതിൻറെ പ്രസിഡണ്ട്.

ഭാഷാടിസ്ഥാനത്തിൽ സംസ്ഥാനങ്ങൾ രൂപീകൃതമായതോടെ സാഹിത്യദീപിക 1957 കേരള സർവലാശാലയുടെ അധികാരപരിധിയിലായിത്തീർന്നു. സംസ്കൃതം എൻട്രൻസ്, മലയാളം എൻട്രൻസ്, സംസ്കൃതവിദ്വാൻ മലയാളം വിദ്വാൻ എന്നീ പാഠ്യക്രമങ്ങൾ പുതിയ ഭരണസംവിധാനത്തിൻറെ കീഴിലും തുടർന്നുപോന്നു ശിരോമണി ഒഴിവാക്കപ്പെട്ടു.

വൃദ്ധപണ്ഡിതൻമാരായ പ്രൊഫ. പി.സി വാസുദേവൻ ഇളയത്, പ്രൊഫ. നാരായണ പിഷാരടി, പ്രൊഫ. ഇ. ആർ. ശ്രീകൃഷ്ണശർമ്മ. പ്രൊഫ. എൻ. ഡി. കൃഷ്ണനുണ്ണി, ശ്രീ. ഗോവിന്ദ പിഷാരടി ചെറുകാട് എന്നിവരാണ് അദ്ധ്യാപകരായി അക്കാലത്ത് സേവനമനുഷ്ഠിച്ചത്.

കോഴിക്കോട് സർവകലാശാല നിലവിൽവന്നതോടുകൂടി നമ്മുടെ കോളേജ് അതിനോട് അനുബന്ധമാക്കി. ഈ സമയത്ത് മാനേജരും പ്രിൻസിപ്പലുമായി പ്രവർത്തിച്ചിരുന്ന കര്യാക്കോസ് മാഷ് ഭരണാധികാരം മക്കളെ ഏൽപ്പിച്ചു. അങ്ങനെ സർവ്വകലാശാലയുടെ അംഗീകാരത്തോടുകൂടി 9-2-1970ൽ കോളേജിൻറെ ഭരണച്ചുമതല മാനേജർ ഫ്രാൻസിസിന്റേയും ജോസിന്റേയും പേരിലായിതീർന്നു.

മലയാളവിദ്വാന് പഠിക്കാൻ നൂറുകണക്കിന് കുട്ടികളുണ്ടായിരുന്നുവെങ്കിലും സംസ്കൃതം പഠിക്കാൻ കുട്ടികൾ കുറവായിരുന്നു എന്നത് തെല്ല് ആശങ്കയുണർത്തി. ഈ സമയത്താണ് പട്ടാമ്പിയിലെ സർക്കാർ സംസ്കൃതകോളേജിൽ നിന്ന് പ്രിൻസിപ്പളായി വിരമിച്ച പ്രൊഫ. എൻ. വെങ്കിടകൃഷ്ണൻ കോളേജിൽ ജോലിയിൽ പ്രവേശിക്കുകയും ഇദ്ദേഹം കാലോചിതമായ പല പാഠ്യക്രമങ്ങളും കൊണ്ട് വന്ന് കോളേജിനെ ശക്തമാക്കിത്തീർത്തു. 1969ൽ ശ്രീ. എൻ. വെങ്കിടകൃഷ്ണനെ ഓണററി പ്രിൻസിപ്പളായി നിയമിച്ചു. ഇദ്ദേഹം ഡൽഹിയിലെ രാഷ്ട്രീയ സംസ്കൃത സംസ്ഥാൻ എന്ന സർവകലാശാലയുമായി കോളേജിന്റെ അംഗീകാരത്തിനു കത്തിടപാടുകൾ നടത്തി. എങ്കിലും വളരെ നാൾ കാത്തിരിക്കേണ്ടിവന്നു.

1972 എന്ന വർഷം കോളേജിന്റെ ചരിത്രത്തിൽ വരെ പ്രധാനപ്പെട്ടതാണ്. പുതിയ മാനേജിങ് കമ്മറ്റി ഉണ്ടാവുകയും 7-4-1973ൽ അത് തൃശ്ശൂരിൽ രജിസ്റ്റർ ചെയ്യപ്പെടുകയും 28-10-1972 ബഹുമാനപ്പെട്ട പ്രൊഫ. ഡി. പി. യാദവ് എന്ന കേന്ദ്രമന്ത്രി കോളേജ് സന്ദർശിക്കുകയും ആ അവസരത്തിൽ കോളേജിന്റെ പേര് ഗുരുവായൂർ സാഹിത്യ ദീപിക സാൻസ്ക്രിറ്റ് വിദ്യാപീഠം പാവറട്ടി എന്ന് പുനർനാമകരണം ചെയ്യപ്പെട്ടു. ഡോ. ആർ. കെ. ശർമ്മ രാഷ്ട്രീയ സംസ്കൃത സംസ്ഥാന്റെ ഡയറക്ടർ കോളേജ് സന്ദർശിച്ചു.

ഒരു ഉന്നതനിലവാരമുള്ള കോളേജിനാവശ്യമായ സ്ഥലവും കെട്ടിടങ്ങളും എല്ലാം ആവശ്യമായി വന്നപ്പോൾ കോളേജിന്റെ ഭരണസമിതി ഗുരുവായൂർ ദേവസ്വത്തിനെ സമീപിച്ചു. അപേക്ഷപരിഗണിച്ച് ദേവസ്വം ചാവക്കാട് കടൽതീരത്ത് സ്ഥലം അനുവദിച്ചു.

1974ൽ വിദ്യാപീഠത്തിന്റെ കോളേജ് വിഭാഗം ഇവിടുത്തേക്ക് മാറ്റി. ഓലകെട്ടിടത്തിലാണ് അക്കാലത്ത് പാഠനം നടന്നിരുന്നത്. പ്രിൻസിപ്പൾ ആയ പ്രൊഫ. എൻ. വെങ്കിടകൃഷ്ണന്റെ അഭ്യർത്ഥന മാനിച്ച് പ്രൊഫ. ഡി. പി. യാദവ് ഇവിടം സന്ദർശിച്ച് കേന്ദ്രീയ സാൻസ്കൃറ്റ് വിദ്യാപീഠത്തിൻറെ തറക്കല്ലിടൽ 1974 കടൽതീരത്ത് നടത്തി.

കേന്ദ്ര മാനവശേഷിവിഭവ വികസന വകുപ്പിൽ നിന്നും കിട്ടുന്ന ഗ്രാൻറ് ഒഴിച്ചാൽ മറ്റ് സാമ്പത്തിക വരുമാനം കാര്യമായില്ലാത്തതിനാൽ വിദ്യാപീഠം ബുദ്ധിമുട്ടിക്കൊണ്ടിരുന്നു. ശ്രീ എ. കെ. ആൻറണി മുഖ്യമന്ത്രിയായിരുന്ന കാലത്ത് പത്തുലക്ഷം രൂപ സംസ്ഥാനസർക്കാറിന്റെ ധനസഹായം ലഭിച്ചു. 1978 ൽ ഡോ. പി. സി ചുണ്ടർ കേന്ദ്രമന്ത്രിയായിരുന്ന കാലത്ത് വിദ്യാപീഠത്തെ ഏറ്റെടുക്കുന്ന കാര്യം പ്രഖ്യാപിച്ചു.

ദ്വാരകാബീച്ചിൽ പ്രവർത്തിച്ചിരുന്ന കലാലയത്തിലേക്ക് 14-12-1977ൽ ശ്രീമതി. രേണുകാ ദേവി ഭർക്കടി എന്ന കേന്ദ്രമന്ത്രി സന്ദർശിച്ച് ഏറ്റെടുക്കലിനായുള്ള പ്രവർത്തനങ്ങൾ വേഗത്തിലാക്കി, കുഞ്ഞുണ്ണിരാജ തലവനായുള്ള സമിതി 1978 ഏപ്രിൽ മാസത്തിൽ വിദ്യാപീഠത്തിന്റെ രൂപരേഖ തയ്യാറാക്കി നിലവിലുള്ള അദ്ധ്യാപകരുടെ കൂടിക്കാഴ്ചകൾ നടത്തി. 10-7-1978ന് കേന്ദ്ര മാനവശേഷിവിഭവ വികസന മന്ത്രി വിദ്യാപീഠം ഏറ്റെടുക്കുന്നതിനുള്ള അന്തിമതീരുമാനം എടുത്തു. ആറുവർഷത്തിലധികം നീണ്ടുനിന്ന പരിശ്രമങ്ങൾക്കും പ്രവർത്തനങ്ങൾ ഒടുവിൽ 16-07-1979ന് സാൻസ്കൃറ്റ് വിദ്യാപീഠം ഗുരുവായൂർ ഔദ്യോഗികമായി പ്രഖ്യാപിക്കപ്പെട്ടു. രാഷ്ട്രീയ സംസ്കൃത സംസ്ഥാന്റെ കാര്യാലയത്തെ പ്രതിനിധീകരിച്ച് ഡോ. എം. മധുസൂദൻ മിശ്രയും ശ്രീ. വി.എസ് സരിൻ ഉം പങ്കെടുത്തു. തീർച്ചയായും അത് സാഹിത്യദീപിക സാൻസ്കൃറ്റ് കോളേജിന്റെ രണ്ടാം ജന്മമായിരുന്നു. ഈ അവസരത്തിൽ പ്രൊഫ. എൻ. വെങ്കിടകൃഷ്ണനെന്ന അക്കാലത്തെ പ്രിൻസിപ്പലിനോട് ഏറെ കടപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ആ സമയത്ത് പാവറട്ടിയിലും ദ്വാരകാ ബീച്ചിലുമായി ക്ലാസുകൾ നടന്നു പോന്നു.

പാവറട്ടിയിൽ നിന്നും പുറനാട്ടുകരയിലേക്ക് കോളേജ് മാറ്റുന്നതിന്റെ ഭാഗമായി കെട്ടിട നിർമാണാരംഭത്തിന്റെ തറക്കല്ലിടൽ 13-3-1982ന് നടന്നു. 1983 സെപ്റ്റംബർ 4ന് ഔദ്യോഗികമായ ഉദ്ഘാടനം നടന്നു. ശ്രീരാമകൃഷ്ണമഠത്തിന്റെയും ശ്രീശാരദാമഠത്തിന്റെയും ആദ്ധ്യാത്മിക ചൈതന്യത്തിന്റെ വസന്തത്തിൽ തിളങ്ങുന്ന രാഷ്ട്രീയ സംസ്കൃത സംസ്ഥാൻ ഗുരുവായൂർ പരിസരം അങ്ങനെ ശോഭിക്കുന്നു. 2020ൽ രാഷ്ട്രീയ സംസ്കൃത സംസ്ഥാൻ കേന്ദ്രീയ സംസ്കൃത സർവകലാശാലയായി ഉയർത്തപ്പെട്ടു. അങ്ങനെ ബഹു-പരിസരസമേതമായ കേന്ദ്രീയ സംസ്കൃത സർവ്വകലാശാലയുടെ ഭാഗമായി ഗുരുവായൂർ പരിസരം പരിലസിക്കുന്നു.

സംസ്കൃതപ്രണയഭാജനം കുര്യാക്കു മാസ്റ്റർ (1889-1973)

കുര്യാക്കു എന്ന് അറിയപ്പെട്ടിരുന്ന ശ്രീമാൻ പി.ടി. കുര്യാക്കോസ് മാഷ് 1889 ഒക്ടോബർ 4ന് ജനിച്ചു. പൂക്കോട്ടിൽ പൊറിഞ്ചു താറുവിന്റെയും വടക്കൂട്ട് വറീദ് ഏലിയായുടെയും മകനായി ഒരുമനയൂർ എന്ന ഗുരുവായൂരിനടുത്തുള്ള ചെറുഗ്രാമത്തിൽ ജനിച്ചു. കുര്യാക്കോസ് എന്നതിന് ഗ്രീക്ക് ഭാഷയിൽ "സ്നേഹഭവനം" എന്നാണ് അർത്ഥം. മാതാപിതാക്കളുടെ നാലുമക്കളിൽ മൂത്തയാളായിരുന്ന അദ്ദേഹത്തിന്റെ പിതാവ് ഗ്രാമത്തിലെ ചെറിയ ഓയിൽ മില്ല് നടത്തുകയായിരുന്നു.

ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ ആദ്യഗുരു കളരിക്കൽ കുഞ്ഞുണ്ണി പണിക്കരായിരുന്നു. ആ ഗ്രാമിലെ പ്രമുഖപണ്ഡിതന്റെ കീഴിൽ വിദ്യാഭ്യാസം അതിനുശേഷം ഒരുമനയൂർ എലിമെൻററി സ്കൂളിൽ ചേർന്നു. പിന്നീട് റവറൻറ് ഫാദർ ജോൺ ആലപ്പാട്ട് സ്ഥാപിച്ച പ്രൈമറി സ്കൂളിൽ ചേർന്നു പഠിച്ചു. ഔദ്യോഗിക വിദ്യാഭ്യാസത്തിനായി അതിനു ശേഷം ചാവക്കാട് ബോഡ് സ്കൂളിൽ പ്രവേശിപ്പിക്കപ്പെട്ടു. ആ വിദ്യാഭ്യാസം പകുതിയിൽ അദ്ദേഹം സംസ്കൃതപഠനത്തിൽ ശ്രദ്ധിച്ചു. ഒരുമനയൂരിലെ കുട്ടികൃഷ്ണപണിക്കരെ ഗുരുവാക്കി സംസ്കൃതപഠനം തുടർന്നു.

1909ൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ കുടുംബം ഒരുമയൂരിൽനിന്നും പാവറട്ടിയിലേക്ക് താമസം മാറ്റി. അത് കുര്യാക്കോസ് മാഷിന്റെ ജീവിതത്തിലെ വഴിത്തിരിവായിരുന്നു. അവിടെ വെച്ച് സംസ്കൃതം പഠിപ്പിക്കാൻ ആരംഭിച്ചു. 1910ൽ കൊച്ചുമറിയത്തെ ജീവിതസഖിയാക്കി. 1911ൽ സംസ്കൃതപാഠശാലയെ എലിമെൻററി സ്കൂളായി അംഗീകരിച്ചു. ഇക്കാലത്ത് പട്ടാമ്പി സംസ്കൃതകോളേജ് സ്ഥാപകനായിരുന്ന പുന്നശ്ശേരിനീലകണ്ഠശർമ്മയുമായി അടുത്തബന്ധം പുലർത്തിപ്പോന്നു. കുര്യാക്കുമാഷിന്റെ സേവനങ്ങൾ കണ്ട് "സംസ്കൃതപ്രണയഭാജനം" എന്ന പേര് നൽകി. സാഹിത്യദീപിക എന്നനിലയിൽ നിന്ന് കേന്ദ്രീയ സംസ്കൃത സർവകലാശാലയുടെ പരിസരം എന്നനിലയിൽ വളർത്തിക്കൊണ്ടുവന്നതിൽ മുഖ്യപങ്ക് വഹിച്ചു. തന്റെ സർവസ്വവും സംസ്കൃതത്തിനു വേണ്ടി ത്യാഗം ചെയ്ത ആ മഹാനുഭാവൻ 1973 ഫെബ്രുവരി 23ന് ഇഹലോകവാസം വെടിഞ്ഞു. അദ്ദേഹത്തിന്റെ സംസ്കൃതപ്രേമവും ശിഷ്യവാത്സല്യവും പാഠനകൗശലവും എന്നെന്നും നിലനിൽക്കും.

മഹാഭാരതം സ്വർഗ്ഗാരോഹണപർവ്വം

ഡോ. ഒ. വി. ഷിബു ഗുരുപദം, വേദാന്തവിഭാഗം

"നമോസ്തുതേ വ്യാസവിശാലബുദ്ധേ
ഫുല്ലാരവിന്ദായതപത്രനേത്ര
യേനത്വയാ ഭാരത തൈലപൂർണ്ണ
പ്രജ്ജ്വാലിതോ ജ്ഞാനമയപ്രദീപ"

മഹാഭാരതത്തിലെ 18 പർവ്വങ്ങളിൽ അന്തിമമാണ് സ്വർഗ്ഗാരോഹണപർവ്വം. മറ്റുള്ള പർവ്വങ്ങളെ അപേക്ഷിച്ച് വിഷയ ലഘുത്വമാണ് ഈ പർവ്വത്തിലുള്ളത്. മഹാഭാരത കഥയിലെ സാരാംശം മുൻപർവ്വങ്ങളിൽ നിന്ന് സംക്ഷിപ്തമായി സ്വീകരിച്ച് ആമുഖമായി സൂചിപ്പിച്ച് കൊണ്ട് സമീക്ഷാത്മകപഠനമായി സ്വർഗ്ഗാരോഹണ പർവ്വത്തെക്കുറിച്ചുള്ള പ്രബന്ധം സജ്ജന സമക്ഷം അവതരിപ്പിക്കുന്നു.

ഭഗവാൻ വേദവ്യാസൻ ആറുതലമുറകാലത്തെ നീണ്ട ജീവിതം കൊണ്ട് തനിയ്ക്ക് ഗ്രഹിയ്ക്കുവാൻ സാധിച്ചിട്ടുള്ള സകലധർമ്മ തത്വങ്ങളും ശാസ്ത്രതത്വങ്ങളും മഹാഭാരതത്തിൽ വളരെ കലാഭംഗിയോട് കൂടി ഇണക്കി ചേർത്തിരിയ്ക്കുന്നു. എങ്ങനെ എല്ലാ നദീ പ്രവാഹങ്ങളും ഒരേ മഹാസമുദ്രത്തിൽ വന്നു ചേരുന്നുവോ, എങ്ങനെ സകല ഉപനിഷത് വാക്യങ്ങളും ഒരേ ബ്രഹ്മതത്വത്തിൽ സമന്വയിയ്ക്കുന്നുവോ, അങ്ങനെ ലൗകികങ്ങളും വൈദീകങ്ങളുമായ വേദവ്യാസന്റെ സർവ്വവിജ്ഞാനങ്ങളും ശ്രീ മഹാഭാരതത്തിൽ വന്നു വിലയം പ്രാപിച്ചിരിയ്ക്കുന്നു വേദവ്യാസന്റെ പുത്രനാണ് പാണ്ഡു. പാണ്ഡുവിന്റെ മദ്ധ്യമപുത്രൻ അർജ്ജുനൻ, അർജ്ജുനന്റെ പുത്രൻ അഭിമന്യു, അഭിമന്യുവിന്റെ പുത്രൻ പരീക്ഷിത്ത്, പരീക്ഷിത്തിന്റെ പുത്രൻ ജനമേജയൻ. ആ ജനമേജയന്റെ സർപ്പസത്രത്തിൽ വേദവ്യാസന്റെ മുൻപിൽവെച്ച് വ്യാസശിഷ്യനായ വൈശമ്പായനൻ പറഞ്ഞ് കേൾപ്പിച്ച ഇതിഹാസമാണ് മഹാഭാരതം. വേദവ്യാസന്റെ വിജ്ഞാനം മുഴുവനും മഹാഭാരതത്തിലുണ്ട്. "വ്യാസോച്ഛിഷ്ടം ജഗത്സർവ്വം" എന്ന വാചകം പ്രസിദ്ധമാണ്.

മഹാഭാരതം ഭാരതീയരുടെ ചരിത്രത്തിന്റെയും ചരിത്രമാണ്. ശാസ്ത്രങ്ങളുടേയും ശാസ്ത്രമാണ്. കാവ്യങ്ങളുടേയും കാവ്യമാണ്. ഒന്നേകാൽ ലക്ഷം ശ്ലോകങ്ങളുള്ള ഈ മഹാഗ്രന്ഥത്തിൽ കാണാത്തതായി യാതൊന്നും ഉണ്ടാവുകയില്ല. ഇതുപോലെ ഗൗരവമുള്ള ഒരു ഗ്രന്ഥം വേറെയില്ല.

"മഹത്വാത് ഭാരവത്വാച മഹാഭാരതമുച്യതേ"

'ധർമ്മസ്യ ഗഹനാഗതി' എന്നാണ് വ്യാസമതം. അധർമ്മത്തിലും ധർമ്മമുണ്ടായേക്കാം. ധർമ്മത്തിൽ അധർമ്മവും വരാം. അതു സൂക്ഷ്മമായി കണ്ടുപിടിയ്ക്കാൻ വളരെ പ്രയാസമുണ്ട്.

ധർമ്മത്തിന്റെ തത്വം അതിനിഗൂഢമാണ് മഹാത്മാക്കളുടെ മനസാക്ഷിയ്ക്ക് ശരിയെന്നു തോന്നുന്നതാണ് ധർമ്മം. അതിന് തെറ്റെന്ന് തോന്നുന്നത് അധർമ്മവും ഒടുവിൽ ധർമ്മത്തിനാണ് ജയം. ഇതാണ് മഹാഭാരതത്തിന്റെ അടിസ്ഥാന തത്വം. യുധിഷ്ഠിരൻ ദുര്യോധനാദികളെകാണുന്നത്, യുധിഷ്ഠിരന്റെ നരകദർശനം, യുധിഷ്ഠിരന്റെ ദേഹത്യാഗം, വാസുദേവാദി ദർശനം, സ്വർഗ്ഗഗതി വിവരണം, മഹാഭാരതശ്രവണ വിധി എന്നീ വിഷയങ്ങളാണ് സ്വർഗ്ഗാരോഹണ പർവ്വത്തിൽ അന്തർഭവിയ്ക്കുന്നത്.

ദ്വാരക കടലെടുത്തു ശ്രീകൃഷ്ണൻ സ്വർഗ്ഗാരോഹണം ചെയ്തു ഇനി ഭൂമിയിൽ ജീവിയ്ക്കുന്നതിൽ അർത്ഥമില്ല എന്ന് മനസ്സിലാക്കിയ യുധിഷ്ഠിരൻ മനസ്സുറപ്പിച്ച് പറഞ്ഞു. കാലചക്രം നമുക്കെതിരായി തിരിയാൻ തുടങ്ങിയിരിക്കുന്നു. ശ്രീകൃഷ്ണൻ ഈ ഭൂമിയിൽ നിന്നും മോചനം നേടിയതോടെ നമ്മുടെ ശക്തിയും ശൂന്യമായി തീർന്നിരിക്കുന്നു. ഇനി നാമും നമ്മുടെ ഇഹലോകവാസത്തിന്റെ പരിസമാപ്തിയെക്കുറിച്ച് തീരുമാനത്തിൽ എത്തേണ്ടതായിരിക്കുന്നു ജ്യേഷ്ഠന്റെ അഭിപ്രായത്തിൽ എല്ലാവരും സമ്മതം മൂളി. പുത്രന്റെ പുത്രനെ കണ്ടാൽ വാനപ്രസ്ഥം സ്വീകരിയ്ക്കണമെന്ന് ധർമ്മശാസ്ത്രവ്യവസ്ഥ പഞ്ചപാണ്ഡവരിലൂടെ വരച്ച് കാണിയ്ക്കുകയാണ് വേദവ്യാസൻ.

സകല ഭൗതിക സുഖങ്ങളും ഉപേക്ഷിച്ച് അവസാന യാത്രയ്ക്കുള്ള തയ്യാറെടുത്ത് പരീക്ഷിത്തിനെ രാജാവായി അഭിഷേകം ചെയ്തു തനിയ്ക്ക് ശേഷം പ്രളയം വന്ന് എല്ലാം നശിച്ച് പോകുമെന്നുള്ള ചിന്തയിലല്ല ഭരണം നിർത്തേണ്ടത് തനിയ്ക്ക് ശേഷവും ധർമ്മവും ഭരണവും, താൻ പ്രവർത്തിച്ച പ്രസ്ഥാനവും പരമ്പരാഗതമായി നിലനിൽക്കണമെന്ന ആഗ്രഹത്തോട് കൂടി അതിനുള്ള പദ്ധതി ആവിഷ്കരിച്ചിട്ടാണ് ഭരണസ്ഥാനത്തുനിന്നും പിൻമാറേണ്ടത്. സ്വധർമ്മങ്ങളനുഷ്ഠിയ്ക്കാതെ വീണ്ടുവിചാരമില്ലാതെ രാഷ്ട്രബോധമില്ലാതെ ജീവിതാന്ത്യകാലങ്ങളിൽ നടത്തുന്ന ഒളിച്ചോട്ടമല്ല വാനപ്രസ്ഥമെന്ന് വ്യാസൻ സവിസ്തരം ഇവിടെ പ്രതിപാദിയ്ക്കുന്നു. യുയുത്സുവിനെ പരിക്ഷീത്തിന്റെ രക്ഷിതാവായും കൃപാചാര്യരെ ഉപദേഷ്ടാവായും നിയമനം ചെയ്തു. പാണ്ഡവന്മാർ തങ്ങളുടെ തീരുമാനം പൗരജനത്തെ പരസ്യമായി അറിയിക്കുകയും ചെയ്തു. വിശേഷവസ്തുങ്ങൾ ഉപേക്ഷിച്ച് മരവുരിയും മാന്തോലും ധരിച്ച് യാത്രയ്ക്കൊരുങ്ങി. എറ്റവും മുൻപിൽ യുധിഷ്ഠിരൻ ക്രമമായി മറ്റ സഹോദരന്മാരും ഒടുവിൽ പാഞ്ചാലിയും യാത്രയാരംഭിച്ചു. യാത്രമദ്ധ്യേ കടലെടുത്ത ദ്വാരകാസ്ഥാനം ദർശിച്ച് ഗാണ്ഡീവവും അമ്പൊടുങ്ങാത്ത ആവനാഴിയും വരുണന് സമർപ്പിച്ച് എല്ലാ നഷ്ടപ്പെടുത്തി എന്നാൽ ഒന്നും നഷ്ടപ്പെട്ടിട്ടില്ല, എന്ന ഭാവത്തിൽ ഒരു പുതിയ പൗരുഷചൈതന്യത്തിൽ തിരിഞ്ഞ് നോക്കാതെ നടന്നു. ഹിമവാന്റെ അടിവാരം താണ്ടി മഹാമഹാമേരുവിൽ എത്തി അവിടെ ദ്രൗപതി തളർന്ന് താഴെ വീണു അന്ത്യശ്വാസം വലിയ്ക്കുകയും ചെയ്തു. പരിഭ്രമത്തോടെ ഭീമൻ ധർമ്മപുത്രരോട് പാഞ്ചാലിയുടെ മരണകാര്യം അന്വേഷിച്ചു.

ധർമ്മപുത്രൻ മറുപടി പറഞ്ഞു.

“അവൾക്ക് ഒരു സ്വഭാവദൂഷ്യം ഉണ്ടായിരുന്നു. അഞ്ചു ഭർത്താക്കന്മാരിൽ അർജ്ജുനനോട് കൂടുതൽ പക്ഷപാതം അവൾ കാണിച്ചിരുന്നു. അതിന്റെ ഫലമാണ് ഭീമാ തിരിഞ്ഞ് നോക്കാതെ നടന്ന് വരൂ” ഇങ്ങനെ ഓരോരുത്തരും ഒടുവിൽ ഭീമനും നടപാതയിൽ വീണു അന്ത്യശ്വാസം വലിച്ചു. ഓരോരുത്തരുടേയും ജീവിതത്തിൽ ഇവർ വ്യതിചലിച്ച ധർമ്മബിന്ദുക്കൾ യുധിഷ്ഠിരൻ ഭീമനോട് വിശദീകരിച്ചിരുന്നു. ഇവിടെ സാമാന്യജനങ്ങളിൽ സ്പർശിയ്ക്കാത്ത ചിന്തയാണ് വ്യാസൻ നമുക്ക് മുമ്പിൽ അവതരിപ്പിച്ചത് സാമാന്യദൃഷ്ടിയിൽ പാണ്ഡവർ ധർമ്മിഷ്ഠരും കൗരവ്വം അധർമ്മികളുമാണ് അപ്പോൾ പാണ്ഡവർക്ക് ഇങ്ങനെ ഒരു ദുസ്ഥിതി വരാൻ കാരണമില്ല. പിന്നെ എന്തുകൊണ്ട് സംഭവിച്ചു. ധർമ്മഷ്ഠിനായി ജീവിയ്ക്കുന്ന ഒരുവൻ ഏതെങ്കിലും സമയത്ത് അറിഞ്ഞോ അറിയാതെയോ ധർമ്മത്തിൽ നിന്ന് വ്യതിചലിച്ചാൽ ആ സമയത്ത് സാമാന്യജനം അദ്ദേഹത്തെ അധർമ്മിയെന്ന് വിളിച്ചില്ലെങ്കിലും ഈശ്വരന്റെ കണക്കുപുസ്തകത്തിൽ അത് രേഖപ്പെടുത്തും എന്നുള്ളതിന് തെളിവാണ് ഓരോരുത്തരുടേയും പതനം. ഭഗവാനെ ഹൃദയത്തിൽ ബന്ധിച്ച് യുദ്ധം നിർത്തികളയുമെന്ന് വരെ ഭീഷണി മുഴക്കിയ ആളാണ് സഹദേവൻ, ഭക്തന് ഭഗവാനെ ഹൃദയത്തിൽ ബന്ധിയ്ക്കുവാൻ സാധിക്കും അത്ര വലിയ ഭക്തനും ജ്ഞാനിയുമാണ് താനെന്നുള്ള അഹങ്കാരം സഹദേവനുണ്ടായിരുന്നു ഏറ്റവും സൗന്ദര്യമുള്ള പുരുഷൻ താനാണെന്നുള്ള അഹങ്കാരം നകുലനും, ഒറ്റ പകൽ കൊണ്ട് ശത്രുക്കളെ മുഴുവൻ ചുട്ടുസംഹരിയ്ക്കാമെന്നുള്ള അഹങ്കാരം അർജ്ജുനനും ഉണ്ടായിരുന്നു. കുറച്ചുകഴിഞ്ഞപ്പോൾ ഭീമനും നിലം പതിച്ചു. “താൻ ചെയ്തപാപമെന്താണെന്ന് പറഞ്ഞ് തരു ജ്യേഷ്ഠാ” എന്ന് ഭീമൻ ചോദിച്ചപ്പോൾ “താനാണ് വലിയ ബലവാൻ എന്നുള്ള അഹങ്കാരം നിനക്കുണ്ടായിരുന്നു ഭീമാ” എന്ന് യുധിഷ്ഠിരൻ മറുപടി പറഞ്ഞു ധർമ്മത്തിൽ നിന്ന് വ്യതിചലിച്ചാൽ ഇന്നല്ലങ്കിൽ നാളെ അതിന്റെ തിക്തഫലം നാം അനുഭവിക്കേണ്ടി വരുമെന്നുള്ളതിന്റെ മുക്തഭാവമാണ് പാണ്ഡവരിലൂടെ നാം കണ്ടത് യുധിഷ്ഠിരൻ കൂടെയുള്ള നായയുമായി യാത്ര തുടർന്നു ധർമ്മപുത്രരെ സ്വർഗ്ഗത്തിലേക്ക് കൂട്ടികൊണ്ടുപോകുവാൻ ദേവേന്ദ്രൻ രഥവുമായി എത്തി അനുജന്മാരില്ലാതെ താനൊറ്റയ്ക്ക് സ്വർഗ്ഗലോകത്തേക്ക് ഇല്ലാ എന്ന് പറഞ്ഞെങ്കിലും അവരെല്ലാം ഭൂമിയിലെ ശരീരം വെടിഞ്ഞ് സ്വർഗ്ഗലോകത്ത് എത്തികഴിഞ്ഞു എന്നുള്ള ഇന്ദ്ര വചനം കേട്ട് അദ്ദേഹം പോകുവാൻ തയ്യാറായി.

നായയെയും കൂടെകൂട്ടണമെന്ന് യുധിഷ്ഠിരൻ അഭ്യർത്ഥിച്ചു. ഇന്ദ്രൻ വിസമ്മതിച്ചു ഹസ്തിനപുരം മുതൽ എന്നെ നിമിഷനേരം പോലും പിരിയാതെ അനുഗമിക്കുന്ന ഈ മൃഗത്തെ കൂടാതെ ഞാൻ സ്വർഗ്ഗത്തിലേക്ക് വരുന്നില്ല. പട്ടിയായാലും പറയനായാലും

ആശ്രയം അപേക്ഷിക്കുന്നവനെ സംരക്ഷിക്കലാണ് ക്ഷാത്ര ധർമ്മം ഇവിടെ എഴുത്തച്ഛന്റെ വരികൾ ഇങ്ങനെയാണ്.

"സർവ്വതോരക്ഷേച്ഛ്രുന്വപചാനപിമുഹ്ഥ...
ദുർവ്വീപാലകനായലാശ്രിതനെന്നുണ്ടല്ലോ"

ഈ സമയം ശ്വാവിന്റെ രൂപം പൊടുന്നനെ മാറി അത് യഥാർത്ഥത്തിൽ യമധർമ്മദേവനായിരുന്നു സ്വന്തം പുത്രന്റെ ധർമ്മനീതി പരീക്ഷിക്കാനായി നായയുടെ രൂപം പൂണ്ട് അവരെ പിൻതുടർന്നതായിരുന്നു. ഇതുപോലെ മുൻപൊരു പരീക്ഷണം ദ്വൈതവനത്തിൽവെച്ച് നടത്തി വിജയിച്ചതാണ് ഉടലോടെ സ്വർഗ്ഗത്തിലേക്ക് പോകാനുള്ള അനുഗ്രഹം നൽകിയിട്ട് യമദേവൻ അന്തർധാനം ചെയ്തു.

സ്വർഗ്ഗത്തിൽചെന്ന യുധിഷ്ഠിരൻ തന്റെ സഹോദരങ്ങളെ കാണാതെ വിഷമിച്ച സഹോദരങ്ങൾ ഇല്ലാത്ത സ്വർഗ്ഗം എനിക്ക് വേണ്ടാന്ന് പറഞ്ഞു. അവരില്ലാത്ത ഇടം എനിക്ക് നരകമാണ് എന്നെ അവരുടെ അടുത്തേക്ക് നയിക്കു. എന്ന് യുധിഷ്ഠിരൻ വാശിപിടിച്ച ആ സമയത്ത് സിംഹാസനത്തിൽ ആർഭാടങ്ങളോട് കൂടിയിരിക്കുന്ന ദുര്യോധനനെ കാണാനിടയായി സൂര്യതേജസ്സോടുകൂടി രാജാക്കന്മാരുടെ മധ്യത്തിൽ ആസനസ്ഥനായ ദുര്യോധനൻ ഇന്ദ്രസദൃശം ശോഭിക്കുന്ന ആ കാഴ്ച യുധിഷ്ഠിരന് അസഹനീയമായി ഭൂമിയിൽ ചുടുലപിശാചിനെ പോലെ മഹാപാപങ്ങൾ ചെയ്തത് ദുര്യോധനനോടൊത്ത് സ്വർഗ്ഗത്തിൽ കഴിയാൻ താൻ ആഗ്രഹിക്കുന്നില്ലെന്ന് ധർമ്മപുത്രർ തുറന്നുപറഞ്ഞു എന്റെ സഹോദരന്മാരും ദ്രൗപതിയും ഇരിക്കുന്നിടത്ത് പോകാനാണ് ആഗ്രഹിക്കുന്നത്.

ഭൂമിയിലെ പാപകർമ്മങ്ങളെകുറിച്ചും പുണ്യകർമ്മങ്ങളെ കുറിച്ചും ഇവിടെ ഓർക്കാൻ പാടില്ല. ഇത് സ്വർഗ്ഗമാണ്. ഇവിടെ പരസ്പരം ഈർഷ്യയ്ക്കും വൈരത്തിനും സ്ഥാനമില്ല. അന്ത്യനിമിഷം വരെ ക്ഷാത്രധർമ്മം അനുഷ്ഠിച്ച് ധീരമായി പൊരുതി മരിച്ച ദുര്യോധനനുമായി കൂട്ടുചേർന്ന് സ്വർഗ്ഗീയ ജീവിതം ആസ്വദിക്കുക. അതാണ് വേണ്ടത് എന്ന് നാരദ മഹർഷി പാണ്ഡവാഗ്രജനെ ഉപദേശിച്ച പക്ഷേ ഫലമുണ്ടായില്ല.

സത്യത്തിനും ധർമ്മത്തിനുംവേണ്ടി യുദ്ധം ചെയ്തവരായ എന്റെ സ്വന്തം സഹോദരന്മാരെയും വീരചരമമടഞ്ഞ മറ്റുള്ളവരെയും എനിക്കിവിടെ കാണാൻ കഴിയുന്നില്ലല്ലോ. എനിക്കവരെ നേരിൽ കാണണം ആവർത്തിച്ചാവർത്തിച്ച് അപേക്ഷിച്ചുകൊണ്ട് യുധിഷ്ഠിരൻ തന്റെ സ്നേഹബുദ്ധിയിൽ ഉറച്ചുനിന്നു. ഇന്ദ്രൻ ധർമ്മപുത്രന്റെ ആഗ്രഹം സാധിച്ച് കൊടുക്കാനായി ദൈവദൂതനെ നിയോഗിച്ചു. ദേവദൂതൻ യുധിഷ്ഠിരനെ ഭീമസേനാദികൾ കിടക്കുന്ന ദിക്കിലേക്ക് കൊണ്ടുപോയി മായാനരകത്തിലേക്ക് ഇരുളുകൾ മറവിരിക്കുന്ന മാർഗ്ഗത്തിലൂടെ യുധിഷ്ഠിരൻ സഞ്ചരിച്ച പിന്നെ കൂരിരുട്ടുകൊണ്ട് ഒന്നും കാണാതായി ചത്തുചീഞ്ഞു കിടക്കുന്ന മാംസങ്ങൾ,

ദുർഗന്ധം വമിക്കുന്ന പരിസരം, കൊമ്പിൽ വിഷമുള്ള കടന്നലും, കൊതുകും, ചോരയും, പുഴുക്കളും, ഈച്ചകളും ചീഞ്ഞളിഞ്ഞ് ചിതറികിടക്കുന്ന ശരീരങ്ങളെ കൊത്തിവലിക്കുന്ന കഴുകന്മാർ ബീഭത്സമായ കാഴ്ച ഇതെല്ലാം കണ്ട് മനംനൊന്ത് ധർമ്മപുത്രൻ തിരിച്ച് പോരാൻ തുടങ്ങവേ പരിചയമുള്ള സ്വരത്തിൽത്തിൽ ദീനരോദനം കേട്ടു. അത് ഭീമാർജ്ജുനപാഞ്ചാലിമാരുടെ ശബ്ദമായിരുന്നു. യുധിഷ്ഠിരന്റെ മനസ്സ് നൊന്തു ഇതിന് മാത്രം എന്തുപാപമാണ് ഇവർ ചെയ്തത് പുണ്യകർമ്മാക്കളും, മഹാത്മാക്കളുമായിരുന്നല്ലോ ഇവർ എന്റെ പ്രിയപ്പെട്ട ഭ്രാതാക്കൾ പാപിയായ ദുര്യോധനൻ സിംഹാസനത്തിൽ വാണരുളവെ ശുദ്ധരും പ്രതാപികളുമായ എന്റെ അനുജന്മാർ നരകത്തിൽ കിടന്ന് പിടയുന്നു. എന്ത് കൊണ്ടിങ്ങനെ സംഭവിച്ചു. ദേവദൂതനോട് തിരിച്ച് പൊയ്ക്കൊള്ളാൻ യുധിഷ്ഠിരൻ പറഞ്ഞു. ഭ്രാതാക്കളുള്ള ഇടം വിട്ട് എങ്ങും പോകുന്നില്ലെന്ന് ഇന്ദ്രനെ അറിയിക്കാൻ ദേവദൂതനോട് അദ്ദേഹം നിർദ്ദേശിച്ചു.

അൽപസമയം കഴിഞ്ഞ് ദേവന്മാർ യുധിഷ്ഠിരന്റെ അടുത്തേക്ക് വന്നു ആ സമയം ഇരുട്ട് നീങ്ങി ദുർഗന്ധം ശമിച്ചു. സുഗന്ധമുള്ള കാറ്റ് വീശി ഇന്ദ്രൻ പറഞ്ഞു. അല്ലയോ യുധിഷ്ഠിരാ, നീ അക്ഷയമായ ലോകം നേടിയിരിക്കുന്നു. നിന്റെ മറ്റു ഭ്രാതാക്കളും സ്വർഗ്ഗം നേടികഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നു.

ദ്രോണരെ വധിക്കാൻ നീ പണ്ട് ഒരു കള്ളം പറഞ്ഞതുകൊണ്ട് നിനക്ക് ഞാൻ വിധിച്ചതാണ് ഈ നരകദർശനം, ധർമ്മത്തിന് വേണ്ടിയാണെങ്കിലും "ആശ്വത്ഥാമാഹത ഇതികുഞ്ജര" എന്നുള്ള നുണ യുധിഷ്ഠിരന് പറയേണ്ടി വന്നു. അതിന്റെ തിക്തഫലമാണ്. ഇവിടെ യുധിഷ്ഠിരൻ അനുഭവിച്ചത് നാട്ടിൻപുറത്ത് പറയാറുള്ള പഴമൊഴി ഇവിടെ പ്രസക്തമാണ്.

പകൽ മുഴുവൻവെള്ളം കോരി രാത്രിയിൽ കുടമുടയ്ക്കുക.

യുധിഷ്ഠിരനും ചെയ്തത് ഇതുതന്നെയാണ്. അണുവിടവ്യതിചലിക്കാതെ ധർമ്മനിഷ്ഠാ ഭരിതമായിരുന്നു യുധിഷ്ഠിരന്റെ ജീവിതം. കാലചക്രത്തിന്റെ പരിണാമത്തിൽ അധർമ്മം അനുഷ്ഠിക്കേണ്ടി വന്നു. ധർമ്മത്തിനുവേണ്ടിയായിരുന്നു എന്നതോർത്ത് യുധിഷ്ഠിരനെ വെറുതേ വിടാമായിരുന്നു. പക്ഷേ ധർമ്മത്തിന്റെ കാര്യത്തിൽ അത്രയ്ക്ക് കർക്കശക്കാരനായിരുന്നു വ്യാസൻ എന്നുള്ളതിന് തെളിവാണ് ധർമ്മപുത്രരുടെ നരകദർശനം. പിന്നീട് കുരുപുംഗവന്മാർ വാണരുളുന്ന സ്ഥലത്ത് യുധിഷ്ഠിരൻ എത്തിചേർന്നു. ആദ്യം തേജസ്വിയായ കൃഷ്ണനെയും കർണാദികളായ വീരന്മാരെയും മുഴുവൻ കണ്ടു. മരുത് ഗണങ്ങളും സിദ്ധരും വിരാജിക്കുന്ന പ്രകാശപൂർണ്ണമായ ആ ലോകത്ത് പാണ്ഡുവിനെയും, കുന്തിയേയും, മാദ്രിയേയും, ഭീഷ്മരെയും ദ്രോണരേയും, ഗന്ധർവ്വന്മാരെയും, യക്ഷന്മാരെയും, ശ്രീകൃഷ്ണൻ യുധിഷ്ഠിരന് കാണിച്ച് കൊടുത്തു ഓരോരുത്തരുടെയും കർമ്മങ്ങൾ അനുഭവിച്ച് കഴിഞ്ഞാൽ പിന്നെ സ്വന്തം

പ്രകൃതിയിലേക്ക് തിരിച്ച് പോകാൻ സാധ്യമല്ല. അവതാരഭാവം കഴിഞ്ഞപ്പോൾ ആ വീരന്മാരെല്ലാം അവരവരുടെ ആദ്യഭാവത്തിൽ ചെന്നു ലയിച്ചു. ഭീഷ്മർ വസുക്കളിലും ദ്രോണർ ബൃഹസ്പതിയിലും, ശകുനി ദ്വാപരനിൽ ഘടോത്കചൻ പ്രദ്യുമ്നൻ, ധൃതരാഷ്ട്രരോടൊപ്പം ഗാന്ധാരി ധനേശ്വരിനിൽ ഇങ്ങനെ ഓരോരുത്തരും അവരവരുടെ ആദ്യഭാവത്തിൽ ലയിച്ചുചേർന്നു.

മഹാഭാരതത്തിൽ മൂന്ന് പേർക്കാണ് സുദീർഘമായ തത്വോപദേശം നൽകി കാണുന്നത് ഒന്ന് ഉദ്യോഗപർവ്വത്തിൽ ധൃതരാഷ്ട്രർക്ക് പിന്നൊന്ന് ഭീഷ്മപർവ്വത്തിൽ അർജ്ജുനന്, അതിപ്രധാനമായിട്ട് ശാന്തി, അനുശാസികം, അശ്വമേധികം എന്നി പർവ്വങ്ങളിൽ ധർമ്മപുത്രനും, അർജ്ജുനനും, ഉപദേശകരിൽ പ്രാധാനികളാണ് വിദുരർ, വേദവ്യാസൻ, ശ്രീകൃഷ്ണൻ, ഭീഷ്മർ എന്നിവർ. മഹാഭാരത മണിമാലയിലെ അമൂല്യ രത്നങ്ങളായി കരുതിവരുന്ന വിദുര നീതി, ഭഗവത്ഗീത, ഭീഷ്മസ്തവരാജം, സഹസ്രനാമസ്തോത്രം, അനുഗീത എന്നിവയെല്ലാം ആ വക തത്ത്വോപദേശങ്ങളിൽ പെട്ടവയാണ്. മറ്റൊരുദൃഷ്ടിയിൽ മഹാഭാരതത്തെ അപഗ്രഥനം ചെയ് നോക്കുമ്പോൾ ഭാരതത്തിലെ കഥാപാത്രപാത്രങ്ങൾ പോലും ചില ആത്മീയ തത്ത്വങ്ങളുടെ പ്രതീകങ്ങളായി മാറുന്നത് കാണാം.

ധർമ്മം തന്നെയാണ് ധർമ്മപുത്രൻ, ബലമാണ് ഭീമസേനൻ, വീര്യമാണ് അർജ്ജുനൻ, സൗന്ദര്യവും ബുദ്ധിശക്തിയുമാണ് നകുലസഹദേവന്മാർ, ദാക്ഷിണ്യമെന്ന ശീല ഗുണമാണ് പാഞ്ചാലി, ശ്രീകൃഷ്ണൻ അന്തര്യാമിയാണ് അസൂയ, വിദ്വേഷം എന്നീ രണ്ട് ചിത്തവൃത്തികളുടെ പ്രതീകങ്ങളാണ് ദുര്യോധനനും ദുശ്ശാസനനും, ദുരഭിമാനമാണ് കർണ്ണൻ, ധർമ്മാദികളായ സ്വാതിക ഗുണങ്ങളെ സാധുശീലനായ പാണ്ഡുവിന്റെ മക്കളായും അസൂയാദികളായി നൂറുകണക്കിനുള്ള ഇരുണ്ടമനോവൃത്തികളെ അന്ധനായ ധൃതരാഷ്ട്രരുടെ മക്കളായും ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. ഹൃദയമാണ് യുദ്ധരംഗമായ കുരുക്ഷേത്രം. ഓരോരുത്തരുടെ ഹൃദയത്തിലും ഭാരതയുദ്ധം നടന്ന് കൊണ്ടിരിക്കുന്നു എന്നാൽ ധർമ്മത്തിന്റെ ഭാഗത്താണ് ജയം എന്ന കാര്യം തീർച്ചയാണ്. അവസാന യാത്രയിൽ പാഞ്ചാലി, സഹദേവൻ, നകുലൻ, അർജ്ജുനൻ, ഭീമസേനൻ ഇവരെല്ലാം മരിച്ച് വീണിട്ടും സാധുവായ ആ നായ മാത്രം ധർമ്മപുത്രനെ സ്വർഗ്ഗത്തിലോളം അനുഗമിച്ചപോലെ ബലവീര്യാദികളെല്ലാം നശിച്ച് പോയാലും ധർമ്മം ഓരോരുത്തരേയും പരലോകത്തിലും അനുഗമിയിക്കുന്നതാണെന്നുള്ള ഒരു ശാശ്വതതത്വമാണ് അവസാനമായി മഹാഭാരതം നമുക്ക് തരുന്ന പാഠം.

ശാസ്ത്രങ്ങളിൽ പറഞ്ഞിട്ടുള്ളവയെല്ലാം വ്യാസഭഗവാൻ നമുക്ക് ഒരേ ഒരു ഭാരതകഥയിൽ സമന്വയിച്ച് കാണിച്ചുതന്നു. ലോകം മുഴുവൻ ഉള്ളം കയ്യിലെ നെല്ലിയ്ക്ക

പോലെ കണ്ട് കൊണ്ടിരിക്കുന്ന ആ ഋഷിശ്വരൻ ശാസ്ത്രങ്ങളുടെയെല്ലാം സൂഷ്മതത്വം വെറും 16 അക്ഷരത്തിൽ സംഗ്രഹിച്ചതന്നു.

"ശ്ലോകാർദ്ധേനപ്രവക്ഷ്യാമി
യദുക്തം ഗ്രന്ഥ കോടിഷു
പരോപകാര പുണ്യായ
പാപായ പര പീഡനം"

സംസ്കൃത സാഹിത്യത്തിലെ അതി ബൃഹത്തായ പദ്യകൃതി ഒന്നേകാൽ ലക്ഷം ശ്ലോകങ്ങളടങ്ങുന്ന ഈ മഹാഭാരതമാണ്.

ബഹുമാനപ്പെട്ട ഭ്രാന്തൻ

ആഷാരാജൻ ചെങ്ങാഴിക്കോട്

ജടപടിച്ച വളർന്നിറങ്ങിയ മുടിയിഴകൾ അവന്റെ മനസ്സിനെ നിശ്ശബ്ദതകളുടെ ഏതോ ഗുഹയിൽ ആത്മീയമായ ഏകാന്തതയനുഭവിക്കുന്ന ഒരു യോഗിയെപ്പോലെ നിശബ്ദനാക്കുമ്പോൾ, വായിലേക്കു വളർന്നിറങ്ങിയ മീശയുടെ അറ്റം അവൻ വടിച്ചുനക്കി കൊണ്ടിരുന്ന എച്ചിലിനോടൊപ്പം ആമാശയത്തിലേക്ക് തള്ളിക്കയറാനുള്ള വ്യഗ്രതയിലായിരുന്നു. സൂക്ഷിച്ചുനോക്കിയാൽ പ്രേതകഥകളിലെ ഡ്രാക്കുളയെ പ്പോലെയോ യെവഗ്നിയുടെ ലാറുസ് എന്ന വിശുദ്ധനായ ശുശ്രൂഷകനെപ്പോലെയോ വൈരുദ്ധ്യാത്മകതയുട ഒരു സങ്കലനമായിരുന്നു അവൻ. കിറുക്കിന്റെ തേനീച്ചകൾ തലയോടിനെ തുളക്കുന്ന രാത്രിനേരങ്ങളിൽ എല്ലാ ഭ്രാന്തന്മാരെയും പോലെ അവനും തെരുവുനായകളുടെ കൂട്ടാളിയാണ്. ആരും വരാനില്ലാത്ത ഒരു നീണ്ട കാത്തിരുപ്പിന്റെ നിശബ്ദതയ്ക്കൊടുവിൽ ചീഞ്ഞളിഞ്ഞ ചപ്പുകൂനയിൽ മുൾച്ചെടി പൂത്തതിന്റെ വാടയുണ്ടാക്കിക്കൊണ്ടവൻ പൊട്ടിച്ചിരിക്ക മ്പോഴാണ് അവന്റെ മുതുകെല്ല് ലക്ഷ്യമാക്കി ഒരു ചുടുകട്ട പാഞ്ഞുവന്നത്. ഉടമസ്ഥന്റെ ആജ്ഞ ശിരസാവഹിച്ച് തന്റെ ഇരയെ പരമാവധി വേദനിപ്പിക്കാനായ ചാരിതാർത്ഥ്യത്തോടെ ദീർഘചതുരത്തിൽ ചോരപോലെ ചുവന്ന ആ കല്ലുകഷ്ണം അവന്റെ പുറത്തുനിന്നും രണ്ടുഭാഗങ്ങളിലേക്കു തെറിച്ചു മരിച്ചുവീണു. കപടനാട്യക്കാരായ മനുഷ്യജീവികൾ എറിഞ്ഞോടിക്കുമ്പോഴൊക്കെ പെയിന്റുപാട്ടയിൽ പെറുക്കിയിട്ട കല്ലുകളടങ്ങിയ തന്റെ കണ്ഠാഭരണവുമായി അവൻ ഓടിയൊളിക്കണമെന്നത് ഒരലിഖിത നിയമമാണ്.

പകലന്തിയോളം അദ്ധ്വാനിച്ചു പെറുക്കിക്കൂട്ടിയ റബറിൻകായ നെഞ്ചോടടുക്കി പിടിച്ച് പൊട്ടക്കുളത്തിന്റെ വക്കിലൂടെ പടിഞ്ഞാറോട്ട് നീങ്ങുമ്പോഴാണ് ഇടവഴിയിൽ നിന്ന്

പ്രധാനവഴിയിലേക്ക് കടന്ന് ഒരു പഴയകാറ് അവന്റെ മുന്നിൽ പ്രത്യക്ഷപ്പെട്ടത്. ഭൂമിയിൽ നിന്ന് മുളിയുയരുന്ന ചുഴലിക്കാറ്റിൽ ഒരു മരം നിന്നുലയുന്ന അനുഭവത്തോ ടെ ഒരു നിമിഷത്തെ ആലോചനയ്ക്കുശേഷം പൊടുന്നനെ ഒരീറ്റപ്പുലി തന്റെ ഇരയെ കണ്ടതുപോലെയവൻ കുതിച്ചുപാഞ്ഞു. നഗരത്തിനെ ലക്ഷ്യമാക്കി നീങ്ങുന്ന ആ കാറ് അവന്റെ ഹൃദയത്തിൽ ആഴമേറിയ ഒരു വ്രണമുണ്ടാക്കി അതിലേക്ക് ചെളിതെറിപ്പിച്ച് കടന്നുപോകുമെന്നും അപമാനഭാരത്തിന്റെ കല്ലുകൾ ആ വണ്ടിക്കുനേരെ വലിച്ചെറിയപ്പെട്ടുമെന്നും കരുതിയവരെ നിരാശരാക്കികൊണ്ട് അവനാ കാറിനൊപ്പം ഓടിയെത്തി. അതിൽ രണ്ടുപേരുണ്ട്. കാട്ടുപോത്തിനെപ്പോലെയുള്ള ഒരുവൻ കാലങ്ങളായി എങ്ങോട്ടുതിരിച്ചിട്ടും ഊരിവരാത്ത വളയത്തിൻമേൽ മുറുകെപ്പിടിച്ചുകൊണ്ട് കോപത്തോടെ യിരിക്കുകയാണ്. മറ്റെയാൾ പാവമാണ്. ഒരുശു. ദിവസങ്ങൾക്കോ ആഴ്ചകൾക്കോ മുമ്പ് ഒരിടവഴിക്കരികിൽ കുത്തിയിരുന്ന് കാര്യം സാധിക്കുമ്പോഴാണ് വൃത്തിയുടെ വൃത്തത്തിനുള്ളിൽ സസൂക്ഷ്മം നടന്നുനീങ്ങുന്ന ചെമ്പോത്തിനെപ്പോലെയുള്ള ആ മനുഷ്യൻ അവന്റെ ശ്രദ്ധയിൽപ്പെട്ടത്. അടഞ്ഞു കിടക്കുന്ന ദൈവത്തിന്റെ ഗർഭഗൃഹം തുറന്ന് മനുഷ്യൻ സൃഷ്ടികർമ്മം തുടരുന്നത് അയാളുടെ കൈകളിലേയ്ക്കാണ്!!! ആ നാട്ടിലെ പേരുകേട്ട ഗൈനക്കോളജിസ്റ്റ് വർഗീസ് ഡോക്ടർ. ഉടലിൽനിന്നും ആത്മാവിനെ കടഞ്ഞെടുത്തു വേർപ്പെടുത്തുന്ന മരണത്തേക്കാളേറെ ഉടലിൽ നിന്നും കടഞ്ഞെടുക്കുന്ന ജീവനെ കൈമാറി ശീലിച്ച ആ മദ്ധ്യസ്ഥൻ, ഭ്രാന്തനെന്നോ കിറുക്കനെന്നോ വിളിക്കാവുന്ന അവനെ അടിമുടി നോക്കിക്കൊണ്ടിരുന്നു. വിശ്വവിഖ്യാതമായ ആ അഞ്ചു തിരുമുറിവുകളുടെ മുഴുവൻ വേദനയും സ്വന്തംഹൃദയത്തിൽ പേറുന്ന മുഖത്തോടെ ക്ലാവുപിടിച്ച ഒരു ചിരിയോടെ അവൻ ഉറക്കെ ചോദിച്ചു.

“ താ സാറെ, ഒരിച്ചിരെ ബഹുമാനം തരോ?

ഇതിപ്പോ എത്രാമത്തെ തവണയാ? ശ്ശോ, ഡോക്ടർ തന്നിലൂറിയ ഈർഷ്യയെ മുഴുവനായും പുരികങ്ങൾക്കിടയിലിട്ട് മെരുക്കാൻ ശ്രമിച്ചുകൊണ്ട് മുഖം വെട്ടിച്ച് വിദൂരതയിലേയ്ക്ക് നോക്കിയിരുന്നു. പ്രാന്തനെക്കൊണ്ടു വല്ലാത്തൊരു തൊല്ലയായെ ന്ന് കാട്ടുപോത്തിന്റെ തലമുറക്കാരൻ ഡ്രൈവർ കുറപ്പെടുത്തി. വല്ലായ്മയുടെ ഒരു വിഴിപ്പ് ബോധമില്ലാത്ത അവന്റെ ഉപബോധമനസ്സിൽ സ്വയം ഒരു ഭാണ്ഡമായി ഉടലെ ടുത്തു. അതു തലയിൽ താങ്ങി നിരാശനായി തിരികെ നടക്കുന്നതിനിടയിൽ മുതലാളിയിൽ സ്വയംഭൂവായ പുച്ഛത്തിനെ യാതൊരു കേടുപാടും പറ്റാതെ ഉണക്കി സൂക്ഷിക്കണമെന്ന വ്യഗ്രതയോടെ ആ മോട്ടോർകാർ പുകതുപ്പിക്കൊണ്ട് മുന്നോട്ടുനീങ്ങി.

ആദിമകാലത്തെ അല്പവസ്ത്രധാരിയായ ഏതോ ഒരവധൂതനെപ്പോലെ റെയിൽവെസ്റ്റേഷനു പുറകിലെ ഇടവഴിയുടെ തുടക്കത്തിലെ അർനോസ് പാതിരിയുടെ സ്മാരകത്തിന്റെ കോണിൽ അവനിരിക്കുകയാണ്. ഉച്ചിയിലെരിയുന്ന തീയുമായി നിൽക്കുന്ന

കരിപിടിച്ച് മണ്ണെണ്ണവിളക്കുപോലെയിരിക്കുന്ന അവനു മാത്രംകേൾക്കാൻ പാകത്തിന് വിശുദ്ധ പർവ്വതത്തിൽ നിന്നെത്തിയ ഒരിളംകാറ്റ് അതിമനോഹരമായി വീണമീട്ടി. പെട്ടന്നവൻ തലചുഴറ്റി എഴുന്നേറ്റുനിന്ന് കോപത്തോടെയലറി. 'പലവട്ടം പറഞ്ഞതല്ലേ എന്റെ ചെവിയുള്ളിൽ വന്നു കരയരുതെന്ന്' പിന്നെയൊരിരുത്തം വന്ന പ്രാസംഗികനപ്പോലെ ഘോരഘോരം പ്രസംഗിച്ചുകൊണ്ടവൻ മുന്നോട്ടുനീങ്ങി. കരയാതെ അവളെന്തുചെയ്യാൻ, പാവമാണവൾ വീണ, ലോകത്തിലെ എല്ലാ വാൾത്തലകളും വന്നുകൊള്ളുന്നത് അവളുടെ ഹൃദയത്തിലാണ്. കണ്ണീരിന്റെ നനവുള്ള സ്വരത്തിലവൾ പാടുമ്പോൾ കേൾക്കുന്നവൻ കുളിരണിയും. ആഹാ, എത്ര മനോഹരം'. വിജനമായ നഗരം, വിജനമായ വഴി, മങ്ങിയനിലാവ്, അനന്തയിലേയ്ക്ക് നീളുന്ന ആ പെരുവഴിയുടെ അങ്ങേറ്റത്ത്, ആ മഹാവിദൂരതയിൽ കാലത്തിന്റെ ഏതോ മറുകരയിൽനിന്ന് ഒരു ഇരുമ്പുഗേറ്റിന്റെ ശബ്ദം. ആകാശത്തിനുകീഴിൽ പാറികിടക്കുന്ന അരണ്ട വെളിച്ചത്തിൽ അവൻ ശബ്ദം കേട്ടിടം ലക്ഷ്യമാക്കി നടന്നു. മങ്ങിയ നിലാവിന് ഇപ്പോൾ നിഗൂഢവും രഹസ്യവുമായ ഒരു ഭംഗി കൈവന്നിരിക്കുന്നു. വഴിവക്കിലെ പുൽച്ചെടികൾ ഗാഢനിദ്രയിലായിരുന്നു. ഒരിലപോലും അനങ്ങുന്നില്ല. വഴിയിൽ വീണുകിടക്കുന്ന വലിയ മരങ്ങളുടെ നിഴലുകൾ പോലെ അവന്റെ മനസിനുകുറുകെ പ്രതീക്ഷ യോടെ ഒരു നിഴൽ നെടുങ്കനെകിടന്നു. അതൊരു റെയിൽവേ ഗേറ്റാണ്. കട്ടിമീശക്കാരനും കൃശഗാത്രക്കാരനുമായ ഒരുവനാണവിടെ കാവൽക്കാരൻ. നാട്ടുനീളെയിഴഞ്ഞു നീങ്ങുന്ന ആ തേരട്ടയെനോക്കി എന്റേയും നിന്റേയും ഗന്ധമെന്നാണെന്നു പറഞ്ഞ് പൊട്ടിച്ചിരിക്കാനോടിയെത്തുമ്പോഴൊക്കെ പ്രണയം തോന്നിയ ആ വണ്ടിയെ വിചാരണ കൂടാതെ കാരാഗൃഹത്തിലടയ്ക്കുന്ന നാറി, അതാണവൻ. വെറുപ്പാണവനോട്. തന്റെ മുന്നിൽ കൊട്ടിയടച്ച ആ ഇരുമ്പഴികളിൽ പിടിച്ചുകൊണ്ട് ഒരു ധീരനായ കാമുകനെപ്പോലെ എത്രയോവട്ടം അവനോട് വാക്പോര് നടത്തിയിട്ടുണ്ട്. അവളുടെ പച്ച ജീവനേയും, ചുവന്ന സ്വപ്നങ്ങളേയും ഇരുകൈകളിലും ചുരുട്ടിപ്പിടിച്ചു നിൽക്കുന്ന കാപാലികാ, പ്രണയമെന്നത് ശവക്കല്ലറയിൽക്കിടന്നു ദ്രവിച്ചുപോകുന്ന ഒരു അസ്ഥിക്കൂടമല്ല. അത് ശവക്കല്ലറയുടെ മൂടിതെറിപ്പിച്ചു പുറത്തുവരുന്ന മഹത് വചനമാണ്. ഇടമുറിയുന്നവാക്കുകളിലും, അവയ്ക്കിടയിലെ മൗനങ്ങളിലും അവന്റെ ശബ്ദം മാറ്റൊലിക്കൊള്ളാതെ എവിടെയോ നഷ്ടപ്പെട്ടുമ്പോഴും നിരാലംബനായ അവനു അതു ചോദിക്കാതെ തരമില്ലെന്നായിരിക്കുന്നു.

'താ സാറേ, ഒരിച്ചിരെ ബഹുമാനം താ?"

ആ ഒറ്റമുറിക്കെട്ടിടത്തിന്റെ അരമതിലിൽ ചാരിനിന്നാണവനതു ചോദിച്ചത്. പ്രതീക്ഷയാൽ പെരുമ്പറ കൊട്ടുന്ന ഹൃദയത്തെ ശാന്തമാക്കാനെന്നോണം സ്വയം നെഞ്ചിൽ തലോടികൊണ്ടവൻ കാത്തുനിന്നു. ചാരായഷാപ്പിലെ എച്ചിലിലകളുടെ ഗന്ധമുള്ള ഒരു ഗ്ലാസ്സ് അവന്റെ തിരുനെറ്റിയെ ലക്ഷ്യമാക്കി പാഞ്ഞടുത്ത് പെട്ടെന്നാ യിരുന്നു. അവൻ വിരലുകൾകൊണ്ടവിടെ തൊട്ടുനോക്കി. അവിടെ രക്തമൊലിക്കുന്ന ഒരു മുറിവുണ്ടായിരിക്കുന്നു.

ക്രുദ്ധനായി മുമ്പിൽ നിൽക്കുന്ന ആ മാന്യനെനോക്കി ധ്യാനത്തിലിരിക്കുന്ന വെങ്കലപ്രതിമയുടെ ഉള്ളിൽനിന്നെന്നപോലെ. അവനിൽനിന്ന് ഒരു വ്യസനം, ശബ്ദരൂപം പൂണ്ട് പുറത്തേയ്ക്കുവന്നു.

"വേദനിക്കുന്നു സാറേ, ഇച്ചിരെ ബഹുമാനം താ?"

പോടാ പ്രാന്താ, അലറികൊണ്ടയാൾ അവനെ ആഞ്ഞുതൊഴിച്ചു. ഇരുട്ടിലേയ്ക്കു തെറിച്ചുവീണ അവൻ തന്റെ തലച്ചോറിലെവിടെയോ ഒരാലിലയുടെ ഗദ്ഗദം കേട്ടു. അത് ഉണങ്ങിപ്പോയ ജ്ഞാനവൃക്ഷത്തിന്റെ ഒരിലയായിരുന്നു. അപ്പോൾ ഒരു വഴിയാത്രക്കാരൻ അങ്ങോട്ടു കയറിവന്നു. കൂട്ടുകാരനായ കാവൽക്കാരനുമായി എന്തൊക്കെയോ പറഞ്ഞ് ചിരിച്ച് അവർ അകത്തേക്ക് കയറിപ്പോയി.

എഴുന്നേറ്റിരുന്ന അവനാകാഴ്ചയിൽ ഉന്മത്തനായിപ്പോയി. വെട്ടിത്തിളങ്ങുന്ന ഉടലോടുകൂടിയ രണ്ടു നാഗദൈവങ്ങൾ. അവർ പരസ്പരം മുട്ടാതെ, ഇളകാതെ, ഇണചേരാതെ അനന്തതയിലെവിടേക്കോ ഉള്ള യാത്രയിലാണ്. അവനാ റെയിൽപാളങ്ങളി ലൊന്നിനെ മൃദുവായി തലോടി. പിന്നീടവളുടെ മടിയിൽ തലചേർത്തു വച്ച് മലർന്നു കിടന്നു. കാറ്റത്തു പറക്കുന്ന പ്രാർത്ഥനകൾക്കു സദൃശ്യം ആകാശത്തിൽ വെൺ മേഘങ്ങൾ നീങ്ങികൊണ്ടിരുന്നു. "ആ കാണുന്ന വിളറിയ ചന്ദ്രനും മങ്ങിയ നിലാവും ഇന്നിനി എത്രനാഴികയുണ്ടാവും കൂട്ടുകാരീ... അവൻ ആരോടെന്നില്ലാതെ സംസാരിക്കുകയാണ്. വിദൂരമായ നഗരത്തിലേയ്ക്കു നീളുന്ന വഴിയുടെ വക്കിൽ ഒരു പഴയ പീടികത്തിണ്ണയിലിരുന്ന് ഇമയില്ലാത്ത കണ്ണുകൾകൊണ്ട് എന്നെ നോക്കുന്നതാരാണ്? ഒരിരയെ കാത്തിരിക്കുന്ന അയാൾ മൃത്യുവിനെപ്പോലെ പല്ലിളിക്കുന്നു. ദൈവമേ ഇങ്ങനെയൊരാൾ എന്നെ തുറിച്ചു നോക്കുന്നതെന്തിന്. ഭയംകൊണ്ടവൻ കണ്ണുകൾ ഇറുക്കിയടച്ചു. അതാ അവളുടെ കാലടിയൊച്ചകൾ അടുത്തടുത്ത് വരികയാണ്. അതവളാണ് എന്റെ തന്നെ ഗന്ധമുള്ള എന്റെ പ്രണയിനി. ഞാൻ പുൽകാൻ കൊതിച്ചവൾ. അവരുടെ ഒത്തുചേരലിൽ ആകാശം ഇരുളുകളും നിലാവ് മുങ്ങിപ്പോവുകയും ചെയ്തു. ഗാഢനിദ്രയിലായിരുന്ന ചെടികൾ ഇരുട്ടിൽ ഞെട്ടിയുണർന്ന് നിലവിളിച്ചു.

നിർത്താതെ പെയ്യുന്ന മഴയിൽ നനഞ്ഞ് അരഞ്ഞു തീർന്നതും ബാക്കി വന്നതുമായ ഒരുപിടിമാംസം കണ്ടുകൊണ്ടാണ് അന്ന് നഗരമുണർന്നത്. തലേന്നു രാത്രിവരെ ആ മാംസകഷ്ണങ്ങളിൽ വിഹരിച്ചിരുന്ന ഒരു ഭ്രാന്തന്റെ ആത്മാവുണ്ടായിരുന്നു. കേട്ടറിഞ്ഞും അല്ലാതെയും ആ വഴിവന്നവർ ഭ്രാന്തനെന്ന വിളിപ്പേരുള്ള അവനെ നോക്കി എന്തെന്നില്ലാത്ത ഒരു വ്യസനത്തോടെ നെടുവീർപ്പിട്ടു. ദൂരെ ഉണക്കമരക്കൊമ്പിൽ മഴനനഞ്ഞുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ഒരു കാക്ക മനുഷ്യവിധിയുടെ രഹസ്യങ്ങളെ സംബന്ധിച്ച ഗാഢമായ ചില സംശയങ്ങളിൽ മുഴുകിയതുപോലെ അവിടെ കൂടിയി രുന്നവരെ ചാഞ്ഞും ചെരിഞ്ഞും നോക്കി. അടഞ്ഞുകിടക്കുന്ന ഇരുമ്പു ഗെയിറ്റിനു മുമ്പിൽ സ്തംഭിച്ചു നിൽക്കുന്ന ആ പഴയ കാറിൽ

നിന്നിറങ്ങിയ ഡോക്ടർ ആൾക്കൂട്ടത്തിന്റെ കാരണമന്വേഷിച്ചു. "നമ്മടെ ഭ്രാന്തനെ വെളുപ്പിനെപ്പോഴോ ട്രെയിനിടിച്ചു. ഇന്നിനിഗേറ്റ് തുറക്കില്ല ഒരപരിചിതൻ പറഞ്ഞു.

മൃതദേഹത്തിനോടെന്നും ആദരവു പുലർത്തുന്ന ആതുര സേവകനായ ഡോക്ടർ, വാരിക്കൂട്ടിയ അവന്റെ അവയവങ്ങളെ വർദ്ധിച്ച ബഹുമാനത്തോടെയും, വ്യഥയോടെയും നോക്കിനിന്നു. റെയിൽവെഗേറ്റിലെ കാവൽക്കാരനും ദുഖിതനാണ്. ഒരുപോള കണ്ണുചിമ്മാതെ അവനാ ഗേറ്റിൽ എന്നും കാത്തിരിക്കുന്നത് ആർക്കും ആപത്തുവരാതെ കാക്കാനാണ്. ഒരു പട്ടിയായാലും പൂച്ചയായാലും തന്റെ ഡ്യൂട്ടിക്കിടയിൽ വണ്ടിതട്ടി മരിച്ചാലവൻ മനസറിഞ്ഞു ദുഖിക്കും. അപ്പോൾ സ്വന്തം വർഗ്ഗത്തിൽപ്പെട്ട ആ മനുഷ്യജീവനുവേണ്ടി അവന്റെ ഹൃദയം തേങ്ങാതിരിക്കുമോ. ശവമാണെന്നുകരുതി ചാക്കിട്ടുമൂടരുതെന്ന അവന്റെ പ്രത്യയശാസ്ത്രത്തിന്റെ ഫലമാണവിടെ മൂടിയിട്ടിരിക്കുന്ന ആ കീറിയ വിരിപ്പ്. അത്യധികം ബഹുമാനത്തോടെ ഭ്രാന്തന്റെ അരഞ്ഞുതീരാത്ത അവശിഷ്ടങ്ങളെനോക്കി പ്രാർത്ഥന ചൊല്ലുന്ന അവനെ നോക്കി ഇരുണ്ട ആകാശത്തിനുകീഴിൽ നിശ്ചലമായ ചിറകുകളോടെ ഒരു കഴുകൻ പറക്കുന്നുണ്ടായിരുന്നു. ബാറ്റിയാട്ടിസിന്റെ ദ്വന്ദയുദ്ധക്കളത്തിൽ അടിമകളുടെ ചോരകാണാനെന്നപോലെ തടിച്ചു കൂടിനിന്ന മനോരോഗികൾക്കിടയിലേക്ക് എവിടെനിന്നോ പാഞ്ഞെത്തിയ ഒരു പോലീസുകാരൻ തള്ളിക്കയറി മുന്നിലെത്തി. ശവമാണ് അതെന്നറിഞ്ഞപ്പോൾ തൊപ്പിയൂരി അയാൾ ബഹുമാനമറിയിച്ചു. അപ്പോൾ അങ്ങകലെ ആകാശത്തിന്റെ ഉയരങ്ങളിൽ മേഘങ്ങൾക്കിടയിൽ നിന്നൊരിടി മുഴങ്ങി. ആ ഇടിവെട്ടിന് പാട്ടയിൽ പെറുക്കിയിട്ട കല്ലുകളുടെ ശബ്ദമുണ്ടായിരുന്നു. അവിടെ ഒരു മുഖം തിളങ്ങി. ആ മുഖത്തിന്റെ നെറ്റിയിൽ ചോരകിനിയുന്ന ഒരു മുറിപ്പാടുണ്ടായിരുന്നു. കൈകളിൽ വാരിക്കൂട്ടിയ റബ്ബറിൻ കായകളുണ്ടായിരുന്നു. പക്ഷേ ആ ചിരിയിൽ അപ്പോൾ ക്ലാവിനുപകരം പുച്ഛമായിരുന്നു. പൂന്തോട്ടത്തിൽ വിരിയാത്ത പൂക്കളെയൊക്കെ ശവംനാറിപ്പൂക്കളായിക്കാണുന്ന മനുഷ്യജന്മങ്ങളോടുള്ള പുച്ഛം. ശവത്തിനെ മാത്രം ബഹുമാനിക്കുന്ന പഠിപ്പിനോടുള്ള പുച്ഛം. തിരിയാത്ത വാക്കുകളോതി ആ ഭ്രാന്തന്റെ ആത്മാവ് മേഘങ്ങളിലൂടെ നടന്ന് നടന്ന് ആകാശത്തിന്റെ ഉയരങ്ങളിലേയ്ക്കു കയറിപ്പോയി.

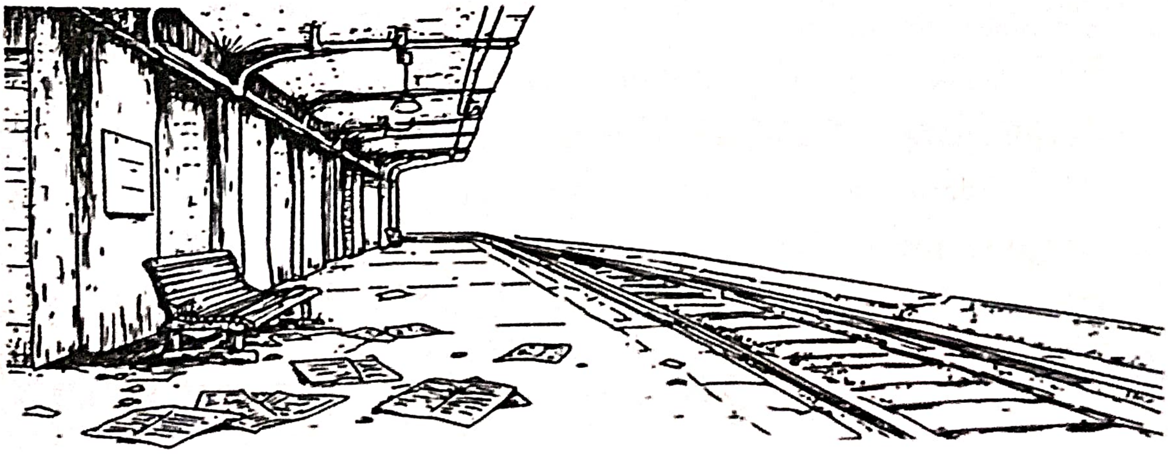

നടൻ

എയ് ഞ്ചലിൻ. കെ. ജെൽസൻ, ശാസ്ത്രി മൂന്നാം വർഷം

... "അതുക്കും മുന്നാടി , നാൻ സൊന്ന , അതു ഒരു പാവം , അതുക്കും മുനടി , നീ സൊന്ന , അതു ഒരു തേവായി . ആന ഇന്താ മാതിരി തിമിരു , അവന ഒഴിക്ക മുടാതു , അതുക്കും മുന്നാടി ഇന്ത ഉലഗത്ത്ല് എന്നാ പാട് , എന്നാ ആട് , അതു ഒന്ന താൻ...!!"

എം ജി ആറിന്റെ ഡയലോഗിൽ അയാളെ നോക്കി ചുറ്റുംകൂടി നിന്നകുട്ടികൾ നിർത്താതെ കയ്യടിക്കുകയും വിസിൽ വിളിക്കുകയും ചെയ്തു. പ്രകാശൻ അവരെ നോക്കി ഒരു എം ജി ആറിന്റെ സ്റ്റൈലിൽ കൈകളാൽ ആംഗ്യം കാണിച്ചു.

"എപ്പടി ഇറുക്ക് ചെല്ലോം??"

കയ്യടികളുടെ ഇടക്ക് നിന്നും തലചെരിച്ചുകൊണ്ട് പ്രകാശൻ തന്റെ പിന്നിലിരിക്കുന്നവളോട് ചോദിച്ചു. മറുപടിയായി അവൾ നിറപുഞ്ചിരിയോടെ നിർത്താതെയുള്ള കയ്യടികളായിരുന്നു സമ്മാനിച്ചത്. കുപ്പിവളകൾ കലുക്കി, മുടി രണ്ടു വശവും പിന്നിയിട്ടൊരുത്തി. അവൾക്കരികെയായി കഴുത്തിൽ തൂക്കിയിടാൻ പാകമുള്ള ഒരു സമചതുര പലകയിലായി നിരത്തി വെച്ചിരിക്കുന്ന കുപ്പിവളകളും കല്ല്മാലകളും പൊട്ടും...

" സെമ്മാ ഇറുക്കപ്പാ.... "

തന്റെ പിതാവിന് നേർക്ക് നോക്കി മുത്തം കൊടുക്കും പോലവൾ കാണിച്ചതും അയാൾ ഓടിവന്ന് അവളുടെ കവിളിൽ മുത്തമിട്ടു.

" ഹേയ്യ്... ഉൺമയാ സൊല്ലെടി...നല്ലാർക്കാ?? "

അവളുടെ കവിളുകളെ കൈകുമ്പിളിൽ എടുത്തുയർത്തി അതിയായ ആഗ്രഹത്തോടെ ആ മനുഷ്യൻ ചോദിച്ചു.

" ആമാ അപ്പാ.... നീ നെനച്ചാ നാളത്തെ എം ജി ആർ നീങ്ക താൻ... "

അവളും അയാളിൽ ആവേശം നിറച്ചു. തന്റെ മകളുടെ മറുപടി കേട്ടവശം അയാൾ ചിരിച്ചു പോയി. തന്റെ അഭിനയം കാണാൻ വന്നിരുന്ന കുട്ടികൾ പലവഴിക്കായി അപ്പോൾ തന്നെ പിരിഞ്ഞു പോയിരുന്നു.

"ഹാഹാഹാ...!! നീയും നിന്റമ്മേനെ പോലെ തമാശപറയാൻ തുടങ്ങിയോ? "

അയാൾ വീണ്ടും ചിരിച്ചു കുഴഞ്ഞു കൊണ്ട് പഞ്ചാര മണലിലായി കാലും നീട്ടിയിരുന്നു.

" തമാശ അല്ലപ്പാ... സത്യമാ ഞാൻ പറഞ്ഞത്. ഒരുദിസം വെല്യ പോസ്റ്ററിൽ വിജയ് അണ്ണന്റേം സൂര്യ അണ്ണന്റേം ഒപ്പം ഒക്കെ ന്റെ അപ്പാവും കാണും."

ആ കണ്ണുകളിലെ തിളക്കം അയാളിലേക്കുംപടർന്നു. ഉച്ചമൂത്തതിന്റെ താപം എറി തുടങ്ങിയിരുന്നു. ചെന്നൈയുടെ തെരുവോര വീഥികളിൽ ആ അച്ഛനും മകളും തോനെ കഥയും പറഞ്ഞു നടന്നു. ആ വഴികൾക്ക് പോലും ഇന്ന് സുപരിചമാണ് ആ അച്ഛന്റെയും മകളുടെയും സിനിമാക്കഥകൾ.

ഏതൊരു സിനിമാമോഹിയെ പോലെയും തന്റെ മുപ്പത്കളിൽ ചെന്നൈയിൽ വന്നു ചേർന്നയാളാണ് അറുപതുക്കാരൻ പ്രകാശൻ. നാട് നീളെ ഒരു സീനിന് വേണ്ടി നടന്ന നടത്തങ്ങൾ ചില്ലറയൊന്നും ആയിരുന്നില്ല. എന്നിട്ടും അയാളെ ഇതിൽ നിന്നും പിന്തിരിപ്പിക്കാഞ്ഞത് സിനിമയോടുള്ള അടങ്ങാത്ത അഭിനിവേശമായിരുന്നു. ഒരു നായകൻ ആകണമെന്ന അതിയായ മോഹം. ഈ യാത്രക്കിടയിലാണ് അയാൾ തന്റെ ജീവിതസഖിയായ പുഷ്പവതിയെ കാണുന്നതും ഇഷ്ടപ്പെടുന്നതും.

കുടുംബഭാരം പുഷ്പവതിക്ക് ഒറ്റക്ക് താങ്ങാൻ പറ്റില്ലെന്ന മട്ടായപ്പോൾ പ്രകാശനും അവിടെ തന്നെയൊരു കുഞ്ഞുജോലി തരപ്പെടുത്തി. അപ്പോഴേക്കും കുടുംബനാഥൻ എന്ന ഉത്തരവാദിത്വം പ്രകാശനെ സിനിമാക്കമ്പത്തിൽ നിന്നും പിന്തിരിപ്പിച്ചു കൊണ്ടേയിരുന്നു. പിന്നീട് അതിനൊരു പുതുജീവൻ വെച്ചത് കനിയുടെ വരവോടെ ആയിരുന്നു എന്ന് പറയാം. ദമ്പതികളുടെ ഏക മകൾ... ഒരു സിനിമാ ഫ്രെയിമിൽ കയറി നിൽക്കാൻ പറ്റിയത് പോലും കനിയുടെ വരവ് മൂലം ആണെന്ന് അയാൾ ചിന്തിച്ചിരുന്നു.

"അപ്പാ... ഇന്നലെ പോയ കാര്യം എന്തായി?? "

റോഡിലൂടെ നടക്കുമ്പോൾ പ്രകാശനോടായി അവൾ തിരക്കി.

"ഒരു ചെറിയ സീൻ ആയിരുന്നൂടാ, തീയറ്ററിൽ വരുമ്പോ ആ ഒരു ഭാഗം പോലും കാണാൻ കിട്ടില്ല.."

വേദനക്കിടയിലുള്ള ചെറു പുഞ്ചിരിയോടെ അയാൾ പറഞ്ഞു. മുഖത്തെ വെളുത്ത രോമങ്ങളിൽ അയാൾ ഒന്ന് തലോടി.

"ഇപ്രാവശ്യം ഉണ്ടാവും.... നമുക്ക് പോയി കാണാം അപ്പാ.ഹാ.. ഞാനൊരു കാര്യം പറയട്ടെ. പുതിയ സിനിമ വന്നിട്ടുണ്ട് തീയറ്ററിൽ.. പോയി കണ്ടാലോ?? "

കനി ആവേശത്തോടെ ചോദിച്ചതും അയാൾ തലകുലുക്കാൻ ഇരിക്കെ ചുണ്ടത്തെ ചിരിയും അപ്പോൾ തന്നെ മാഞ്ഞു. അയാൾ ഒരുനിമിഷം ഷിർട്ടിന്റെ പോക്കറ്റിലേക്ക് നോക്കി.

മിച്ചം " ഇരുന്നൂറ് രൂപ. "

" പൈസ ഇല്ലെടാ പിന്നെ പോവാം... ഇല്ലേൽ അത് മതി നിന്റമ്മക്ക് എന്റെ മേലെ കുതിരകേറാൻ."

പ്രകാശൻ കനിയുടെ കൈ തണ്ടയിൽ മുറുകെ പിടിച്ച് നടത്തി. പെട്ടിക്കടയിൽ നിന്നും ഒരു ഉപ്പ് സോഡാ വാങ്ങി അവളുടെ കൈകളിൽ ഭദ്രമായി കുടിക്കാൻ കൊടുത്തു.

" അപ്പോഴേ പറഞ്ഞതാ എന്റച്ഛൻ ഈ മനുഷ്യന്റെ കൂടെ ഇറങ്ങി പോവല്ലെന്ന്... എനിക്കിത് തന്നെ വേണം. ഉപ്പില്ലാ മുളകില്ലാ... ഒരു സാധനം ഇരിപ്പില്ല അടുപ്പത്ത്.. ഓടിയോടി മനുഷ്യന്റെ ജീവൻ പോണത് മാത്രം ബാക്കി. ഇന്ന് വരട്ടെ ആ മനുഷ്യൻ..!!"

പുഷ്പവതി അടുക്കളയിൽ കാലിയായ പാത്രങ്ങളെ നോക്കി രോഷം പ്രകടിപ്പിച്ചു.

പത്രങ്ങളിൽ വെള്ളത്തിൽ ഇട്ട് കലമ്പി കൊണ്ട് അവൾ തന്റെ പ്രതിഷേധം വീട് മുഴുവനാകെ അറിയിച്ചു. ഇതേ നേരമാണ് പ്രകാശനും കനിയും തിരികെ വീട്ടിലേക് തിരിച്ചു പോരുന്നത്.

' പുഷ്പ്പാ... കൊഞ്ചം തണ്ണി എടടി...'

അയാൾ അകത്തേക്ക് നോക്കി വിളിച്ചു പറഞ്ഞു. നിമിഷനേരം കൊണ്ട് ഒരു മൊന്ത അയാൾക്ക് നേരെ നീണ്ടു വന്നു. ദാഹാർത്തനായി ഇരുന്ന അയാൾ മൊന്ത എടുത്ത് നേരെ വായിലേക്ക് കമിഴ്ത്തിയതും കാലിയായ ആ പാത്രത്തിലേക്കും,എളിയിൽ കൈകുത്തി നിൽക്കുന്ന പുഷ്പവതിയെയും മാറി മാറിനോക്കി.

' ഇതെന്നമ്മാ...?? '

അയാൾ കാര്യം മനസിലാവാതെ അവളെ നോക്കി.

' തണ്ണി.....വെള്ളം വേണന്നല്ലേ പറഞ്ഞത്.. കുടിച്ചോ ഇഷ്ടം പോലെ അതിനുള്ളിൽ വെള്ളം ഉണ്ടെന്ന് കരുതീട്ട് ' പുഷ്പവതി കഠിനമായ ശബ്ദത്തിൽ പറഞ്ഞു. പ്രകാശൻ ഒരുനിമിഷം മൗനം പാലിച്ചു.

' ശരിയാവുടി എല്ലാം... ഒരു സിനിമ എനിക്കും കിട്ടും.എല്ലാരും ഇങ്ങനെയൊക്കെ... '

' ഹാ.. നിങ്ങളെത്ര കിട്യാലും പഠിക്കില്ലാന്ന് ഉറച്ചാണോ.. ദേ ഒരു കാര്യം പറയാം ഒരു പെണ്ണാ വളർന്ന് വരണേ.അത് നിങ്ങള് മറക്കണ്ട. പുഷ്പവതി ചവിട്ടി തുള്ളി അകത്തേക്ക് കയറി പോയി. ഉച്ചവെയിൽ അയാളെ ക്ഷീണിപ്പിച്ചു. ജീവിതത്തിന്റെ ചൂടും വേവും അയാളുടെ ശരീരത്തെ മാത്രമല്ല മനസിനെയും പൊള്ളിച്ചു കൊണ്ടിരുന്നു.

അങ്ങനെയിരിക്കെ ഒരു ദിവസം പ്രകാശൻ വീട്ടിലേക്ക് ഓടി വന്നു.അയാൾ ഉറക്കെ തന്റെ ഭാര്യയെയും മകളെയും വിളിച്ചുകൊണ്ട് അകത്തേക്ക് ഓടി. ശബ്ദം കേട്ട് പുഷ്പവതിയും കൂടെ മകളും എത്തി.

' പൈത്യം പിടിച്ചാച്ചാ ഉനക്ക്?? '

പുഷ്പവത്തി നെറ്റ് ചുള്ക്കി കൊണ്ട് കാര്യം തിരക്കി.

'ഹാഹാഹാ... എനിക്ക് ഒരു ചാൻസ് കിട്ടീടി..' പ്രകാശൻ ആവേശത്തോടെ പറഞ്ഞു.

' ഇതാണോ ഇത്ര പുതുമയുള്ള കാര്യം. നാളെ നിങ്ങള് പോവും. അഭിനയിക്കും... തിയേറ്ററിൽ വരുമ്പോ ഇതൊന്നും കാണില്ല.. അല്ലേൽ നാളെ ഈ സീനിലേക്ക് വേറെ ആരേലും കേറ്റും.. നിങ്ങള് പട്ടി ചന്തക്ക് പോയ പോലെ തിരിച്ചു വരും. '

പുഷ്പവതി നിസാര മട്ടിൽ പറഞ്ഞുകൊണ്ട് ചുവരിലേക് ചാരി നിന്നു.

' ഇതങ്ങനെ അല്ലേടി.. മനോജ് വഴി കിട്ടീതാ. ഒരു നാല് ദിവസത്തെ ഷൂട്ടിംഗ് ഉണ്ട് എനിക്ക്, അത്യാവശ്യം നല്ല റോളാ...ഹോ.. ദൈവം തുണച്ചു..' അയാൾ കിതച്ചു. ആവേശവും കൗതുകവും അയാളുടെ വാക്കുകളിൽ നിറഞ്ഞു നിന്നു.

' ഹ്മ്... കണ്ടറിയാം.. അല്ല എവിടെയാ ഷൂട്ടിംഗ്... തമിഴ് പടമാ? '

പുഷ്പവതി ചോദിച്ചു.

' അതാണൊരു പ്രശ്നം...ഷൂട്ടിംഗ് എറണാകുളത്താ. മലയാളം പടമാ കിട്ടീത്. കേരളം പോവണ്ട വരും.. നാല് ദിവസത്തെ നിൽപ്പ് കൂടെ ഒക്കെ ആവുമ്പോ ഒരു തുക ന്തായാലും വരും... അപ്പൊ... ' അയാൾ ഒന്ന് നിർത്തിയ ശേഷം തന്റെ ഭാര്യയേ നോക്കി മൗനം പൂണ്ടു.

" അപ്പൊ?? " അവൾ മാറിൽ രണ്ട് കയ്യും പിണച്ച് കെട്ടികൊണ്ട് ചോദ്യം ഉതിർത്തു.

" നിന്റേൽ പൈസ വല്ലതും..?? ഞാൻ പിന്നെ തരാം തിരിച്ച്.. "
അവൾക്ക് മുഖം നൽകാതെ അയാൾ തല ചൊറിഞ്ഞുനിന്നു.
" അങ്ങനെ തന്നെ..!! ന്താ ഇത് വരാത്തതെന്നും വിചാരിച്ച് ഇരിക്കുവായിരുന്നു ഞാൻ.... നിങ്ങൾക്കേ, നിങ്ങക്ക് വട്ടാ മുഴു വട്ട്..... ഇനി എടുത്ത് തരാൻ ഈ വീട്ടിൽ ഒരു കന്തോം ബാക്കിയില്ല ഇനി ഉണ്ടേൽ തന്നെയും നിങ്ങടെയി വക കോപ്രായത്തിനൊന്നും ഞാനും കൂട്ട് നിൽക്കണില്ല..... പൊക്കോണം എന്റെ മുന്നീന്ന്." അവൾ അയാളെ നോക്കി ക്ഷോഭിച്ചു.
" പുഷ്പേ... എടി.. തിരികെ തരാടി ഞാൻ.. ഈയൊരു വട്ടം കൂടെ." അയാൾ അവളുടെ കൈകളിൽ പിടിച്ചതും അവളത് തട്ടിയെറിഞ്ഞു കൊണ്ട് അകത്തേക്ക് കയറി പോയി.

പ്രകാശൻ ഒരുപാട് പറഞ്ഞു നോക്കിയെങ്കിലും പുഷ്പവതി ചെവി കൊണ്ടില്ല. അയാൾ നിരാശയോടെ മുൻപിലെ കട്ടിളപടിയിൽ ചെന്നിരുന്നു. പെട്ടന്ന് അരികിൽ ഏറ്റ കരസ്പർശം അയാളെ ചിന്തകളിൽ നിന്നുണർത്തി. കനി ആണെന്ന് അറിഞ്ഞതും അയാൾ അവളെ സൂക്ഷിച്ച് അരികിൽ പിടിച്ചിരുത്തി. കനിയുടെ കൈവിരൽ അയാളുടെ മുഖത്ത് പരതി. കണ്ണിലെ വെളിച്ചമില്ലായ്മയിലും തന്റെ അച്ചന്റെ കണ്ണിലെ നനവ് അവൾ തിരിച്ചറിഞ്ഞു.
" അപ്പാ.. കരയാ?അമ്മ ചീത്ത പറഞ്ഞോണ്ടാ?" കനിയുടെ മുഖവും മാറി. അയാൾ അവളെ നോക്കി, അയാളുടെ കരതലം അവളുടെ ശിരസ്സിൽ അമർന്നു.
'ഹെയ്... അമ്മ പറഞ്ഞതിലും കാര്യണ്ട്. അവൾക്ക് മാത്രേ അങ്ങനെ പറയാൻ ഉള്ള അവകാശവും ഉള്ളൂ. എനിക്ക് വേണ്ടി അവളുടെ ആഗ്രഹങ്ങൾ ഉള്ളിലിട്ട് നടന്നവളാ, എന്റെ സിനിമ മോഹം പൂവണിയാൻ ആയിട്ട്. ഒരു നല്ല സാരി വാങ്ങി കൊടുത്തിട്ടില്ല, എവിടെയും കറങ്ങാൻ കൊണ്ട് പോയിട്ടില്ല, അവളെങ്ങ്നെയാ വീട്ടിലെഒരു ദിവസം കൊണ്ട് പോകുന്നതെന്ന് ഞാൻ തിരക്കിയിട്ടില്ല.... എന്നിട്ടും ഒരു പരാതി കൂടാതെ എന്നെയും നിന്നെയും അവൾ നോക്കിയിട്ടുണ്ട്. ഇന്നും അത് തന്നെ പേറുന്നു." അയാളൊരു ദീർഘശ്വാസം ഉതിർത്തു.
'ഒന്നും ആവാൻ കഴിഞ്ഞിട്ടില്ല....ഒന്നും..!! അങ്ങനെ ഒന്നും എടുത്തു പറയാൻ ഇല്ലാത്ത ഒരു മനുഷ്യന്റെ അവസാനത്തെ പ്രതീക്ഷയാ ആ സിനിമ...അതും ഇപ്പൊ കൈവിട്ടു പോവാന്ന് കാണുമ്പോ.." അയാൾ ഒരു കുഞ്ഞിനെ പോലെ തേങ്ങി. സ്വയം നെറ്റിയിൽ അടിച്ച്, പരാജിതനെ പോലെ അയാൾ സ്വയം ശിരസ് താഴ്ത്തി. കൈവെള്ളയിൽ എന്തോ തട്ടിയത് നോക്കും നേരമാണ് ഒരു കെട്ട് നൂറിന്റെ നോട്ടുകൾക്കൊപ്പം കയ്യിലെ ഒരു കൊച്ച് സ്വർണനാര് പോലുള്ള മാലയും കനി കയ്യിലേക്ക് വെച്ച് നീട്ടിയത്.
" ഇത് അപ്പ എടുത്തോ.. ഞാനെന്റെ കുടുക്കപൊട്ടിച്ചതും കൊറച്ച് സാധനം വിറ്റ്പോയെന്റെ പൈസയും ഒക്കെയാ... കൂടെ ഈ മാലയും എടുത്തോ. എത്ര ഉണ്ടെന്നൊന്നും എനിക്കറിയില്ല.. ന്നാലും അപ്പ ഇത് കൊണ്ടോക്കോ. എനിക്കാകെ ഒരു സങ്കടം അപ്പ

നടിക്കണത് കാണാൻ പറ്റില്ലല്ലോ എന്നോർത്താ.. സാരമില്ല ശബ്ദം കേൾക്കാലോ." കനി വേദനയിലും പുഞ്ചിരിക്കാൻ ശ്രമിച്ചു. അയാളുടെ കണ്ണുകളിൽ നിന്നും വീണ്ടും അശ്രുകണങ്ങൾ പൊട്ടിച്ചിതറി

" അമ്മോട് പറയണ്ട... പറഞ്ഞാൽ കേൾക്കില്ല. ഇപ്പൊ തന്നെ പൊയ്ക്കോ.. നല്ല ഷർട്ടും വാങ്ങിച്ചോ. അപ്പാക്ക് നല്ലതൊന്നും ഇല്ല.. " കനി പറഞ്ഞു. അവളുടെ വാക്കുകൾ അയാൾക്കും ഒരു കണ്ണ് തുറക്കൽ ആയിരുന്നു കാഴ്ചയില്ലാത്ത തന്റെ മകളുടെ ഉൾകാഴ്ചകൾ എത്രയോ തെളിമയുള്ളതാണെന്ന്. അയാൾ അവളെ ഗാഢമായി പുണർന്നു.

• അന്ന് രാത്രി തിരികെ കയറി വന്ന പ്രകാശൻ കനിയോടായുള്ള തന്റെ ഭാര്യയുടെ ശകാരവർഷങ്ങൾ അകലെ നിന്നു തന്നെ കേട്ടു. അന്നയാൾ തന്റെ സ്വപ്നഭാരവും പേറി പുറത്തെ കയറിന്റെ കട്ടിലിൽ കയറി കിടന്നു. രാവിലെ അയാൾ തന്റെ ഭാര്യയോടും മകളോടും യാത്ര പറഞ്ഞിറങ്ങി. തലേന്ന് രാത്രിയിലുള്ള ദേഷ്യത്തിൽ ആയിരിക്കണം പുഷ്പവതിയുടെ മുഖം വിടർന്നില്ല. എന്നിരുന്നാലും അയാൾ പോയ പുറകെ തന്റെ ഭർത്താവിനെ ഓർത്ത് വ്യാകുലപ്പെടാൻ തുടങ്ങിയിരിക്കുമെന്ന ചിന്തയിൽ അയാൾ മന്ദഹസിച്ചു.

രണ്ട് ആഴ്ചകൾ കടന്നു പോയി... പ്രകാശൻ അത്യാഹ്ളാദത്തോടെ തിരികെ വന്നു. പൈസ ഭാര്യയെ ഏൽപ്പിച്ചപ്പോഴുള്ള അയാളുടെ നിർവൃതി.... ഒരുപക്ഷെ അയാൾ ആയിരിക്കാം ആ ദിവസത്തിൽ ഏറ്റവും മനോഹരമായി ചിരിച്ചത്. രണ്ട് മാസങ്ങൾക്ക് ശേഷം ആ സിനിമ തിയേറ്ററുകളിൽ ഇറങ്ങുകയാണ്. പ്രമുഖ തമിഴ് നടി ആ സിനിമയിൽ ഉണ്ടായിരുന്നത് കൊണ്ട് തന്നെ കേരളത്തിലും ചെന്നൈയിലും അന്ന് ഒരുമിച്ചായിരുന്നു റിലീസ്.

ഏറ്റവും നല്ല ഷർട്ട് നോക്കിയിട്ട് അയാൾ തന്റെ ഭാര്യയെയും മകളെയും കൂട്ടി വരുകയാണ് തിയേറ്ററിലേക്ക്. നടിയുടെ ഉഗ്രമായൊരു കട്ട് ഔട്ടിന് ചുറ്റും നിന്ന് വാദ്യങ്ങൾ കൊട്ടുന്നവർ,വിസിൽ അടിക്കുന്നവർ ആഹ്ലാദ പ്രകടനങ്ങൾ പലവിധത്തിൽ അവിടെ അരങ്ങേറി. അതിനിടയിലൂടെ തിങ്ങിയും തിരക്കിയും പ്രകാശൻ ഭാര്യയെയും കനിയേയും കൊണ്ടു വന്നു.അയാളും അവിടെയുള്ള ചെറുപ്പക്കാർക്കൊപ്പം ചുവട് വെക്കുന്നത് കണ്ടതും തലക്കിട്ടൊരു കൊട്ടും കൊടുത്ത് പുഷ്പവതി അയാളെ പിന്നിലേക്ക് വലിച്ചു. കനിയുടെ കൈകൾ പ്രകാശനിൽ സുരക്ഷിതമായിരുന്നു. മൂന്ന് ടിക്കറ്റ് എടുത്ത് കയറാൻ നില്കുമ്പോൾ അയാൾ എന്തോ ഓർത്ത് ടിക്കറ്റ് ഭാര്യയെ ഏൽപ്പിച്ചു.

"ധാ.. നീയിതു പിടിക്ക്... ഞാൻ ദേ വരണു." അയാൾ ധൃതി കൂട്ടി.

"ഹാ... നിങ്ങളിത് എങ്ങോടാ..?? പുഷ്പവതി നെറ്റി ചുളിക്കി.

" ഇപ്പം വരാടി. ഒരു കാര്യമുണ്ട് നിങ്ങള് കേറി ഇരുന്നോ ഞാൻ ദേ ഇപ്പൊ വരാം." അയാൾ കനിയെ അവളുടെ അമ്മയുടെ കയ്യിൽ ഭദ്രമാക്കി.

" അപ്പ പോയിട്ട് വരട്ടെ അമ്മാ.. "

കനി പറഞ്ഞു.

" ന്തേലും ചെയ്യ്...!!"

അവൾ മുഖം കറുപ്പിച്ച് കനിയെയും കൊണ്ട് നീങ്ങി. പ്രകാശൻ അത്യുത്സാഹത്തോടെ പുറത്തേക്ക് നടന്നു. റോഡിന് മറുവശമുള്ള മല്ലിപ്പൂ വിൽക്കുന്ന പെണ്ണുങ്ങളെ ആയിരുന്നു അവൻ നോക്കിയത്. അയാൾ അവർക്കരികിലേക്ക് ഓടി രണ്ട് മുഴം മല്ലിപ്പൂ വാങ്ങിച്ചു. ഇലചീന്തിൽ പൊതിഞ്ഞ മുല്ല മാല വാസനിക്കുമ്പോൾ അയാൾ ഹൃദ്യമായി പുഞ്ചിരിച്ചു. പുഷ്പവതിയെ അയാൾ കരുണയോടെ ഓർത്തു. "ഇന്നവർ രണ്ടാളും ഏറ്റവും സുന്ദരികളാകും.." അയാൾ ഓർത്തു.

വേഗം പൈസയും നൽകി റോഡ് മുറിച്ചു കടക്കാൻ നിന്ന വേളയിൽ എതിരെ വന്നൊരു ലോറി പ്രകാശനെ ഇടിച്ചു തെറിപ്പിച്ചു...ഒരുനിമിഷം അയാൾ നിശ്ചലമായി. തന്റെ ഭൂമിയിന്നു കീഴ്മേലെ മറിയപ്പെട്ടു. എന്തുണ്ടായെന്ന് ചിന്തിക്കും മുൻപേ അയാളുടെ ബോധം മറഞ്ഞു പോയിരുന്നു. കണ്ണുകൾ അടയും മുൻപേ ദൂരെ തെറിച്ചു വീണ ഒരു മുല്ല മാല അയാൾ അവ്യക്തമായി കണ്ടു. അതിനെ ചവിട്ടിയരച്ചു ഓടിക്കൂടുന്ന കാലടികൾക്കൊപ്പം അയാളുടെ കണ്ണുകൾ അടഞ്ഞു പോയി...ബാക്കിയായ തന്റെ വേഷങ്ങളെ ഉപേക്ഷിച്ച് നടൻ അരങ്ങൊഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നു.

ആളുകൾക്കും ബഹളങ്ങൾക്കുമിടക്കെ രണ്ട് ജോഡി കണ്ണുകൾ തീയറ്ററിലെ ഇരുട്ടിൽ അയാളെയും പ്രതീക്ഷിച്ചിരുന്നു.

തുള്ളൽ പദം

പുണ്യ സന്തോഷ്

ഇന്ന് നമ്മുടെ സമൂഹത്തിലും കലാലയങ്ങളിലും ചില കാര്യങ്ങൾ ഉൾപ്പെടുത്തിയുള്ള തമാശ രീതിയിലുള്ള ഒരു ഓട്ടൻതുള്ളൽ പദങ്ങളാണ് ഇവിടെ സമർപ്പിക്കുന്നത്

എന്നാലിനിയൊരു കഥയുര ചെയ്യാം
എന്നുടെ ഗുരുവരനരുളിയ പോലെ
ഓട്ടൻതുള്ളലിൽ പലതും പറയും
അതുകൊണ്ടാരും വേദിക്കരുതെ
നാരായണ ജയ നാരായണ ജയ (2)

ഭാരതമെന്നൊരു പാരിൻ നടുവിൽ
കേരളമെന്നൊരു നാടുണ്ടിവിടെ
ഇടതും വലതും പല പല പാർട്ടികൾ
മാറിഭരിക്കും കേരളനാട്

കൊറോണ വന്നു നിപ്പയും വന്നു
എല്ലാം നമ്മൾ തരണം ചെയ്തു
കാട്ടുമൃഗങ്ങൾ നാട്ടിലിറങ്ങി
വിലസീടുന്നത കേരള നാട്.
നാരായണ ജയ നാരായണ ജയ (2)

കേരളമെന്നൊരിട്ടാവട്ടത്തെല്ലാമാസവും ഹർത്താലാണ്
ഓരോ പാർട്ടി മാസാമാസവും
ഹർത്താൽ വെച്ചു പഠിപ്പു മുടക്കും
വണ്ടി മുടക്കും ജനങ്ങളെയാകെ നട്ടം തിരിക്കും
നാളെ ഹർത്താലെന്നതു കേട്ടാൽ
ചില ആളുകളൊക്കെ പ്ലാനിംഗ് ആകും എന്തിന് ?
നാരായണ ജയ നാരായണ ജയ(2)

ചിക്കനും വാങ്ങും ബീഫും വാങ്ങും പോർക്കും വാങ്ങും
പിന്നെ കുപ്പിയും വാങ്ങും
ഓണം,റംസാൻ,ഈസ്റ്റർ പോലെ
ഹർത്താലും കൊണ്ടാടുന്നു
ഇനി കേരള നാട്ടിൽ സ്ഥിതികൾ
കണ്ടു സഹിക്കാൻ കഴിയുന്നില്ല. എന്താ ?

ഫ്രീകൻമാരും യൂത്തൻമാരും കലാലയങ്ങൾ ഭരിച്ചീടുന്നു.
പീഡനമുറയും കൊലപാതകവും
ഇന്നീ നാട്ടിൽ നടമാടുന്നു.
ഇങ്ങനെ പോയാൽ എങ്ങിനെ ആകും നമ്മുടെ ഭാവി വാക്ദാനങ്ങൾ.
നാരായണ ജയ നാരായണ ജയ (2)

അധ്യാപകരുടെ ശിക്ഷാരീതികൾ
പഴയതു പോലെ കൊണ്ടു വരണം
എന്നാൽ മാത്രമേ നമ്മുടെ പിള്ളേർ
നാളേക്കുള്ള മുതൽക്കൂട്ടാകു
ഇനിയും സമയം തീർന്നിട്ടില്ല
നമ്മൾക്കൊന്നായി കൈകോർക്കാം
നാരായണ ജയ നാരായണ ജയ (2)

शिक्षा का प्रकाश

खुसी राय

अज्ञानता को दूर भगाए,
सच्चाई का पाठ पढ़ाए।
नव विचारों का सौगात लाए
जीवन को नया राह दिखाए ॥

यह एक अनमोल रतन है,
मानव को पहचान दिलाए।
नव सृजन का यह कारण है,
समाज इसे शिक्षा कहलाए ॥

गरीब - अमीर का भेद मिटाए,
हर मन में उत्साह जगाए।
भविष्य का निर्माण कराए,
सप्नों को परवान चढ़ाए ॥

ज्ञान का दीप जलाए,
जीवन में हर रंग लेआए।
इसिलिए नवजोत कहलाएं,
हर सपना साकार बनाए ॥

छत्तीसगढ़ी बाल गीत

प्रियान्शु, शिक्षाशास्त्री प्रथमवर्षः

हम छत्तीसगढ़ के बेटे हम,
चलते कदम मिला के।
चाहे दुख हो या सुख हो,
चलते सीना तान के।
चाहे बस्तर हो या सरगुजा,
रहते साथ साथ हम,
हम छत्तीसगढ़ के बेटे हम चलते सीना तान के॥

छत्तीसगढ़ की जिस मिट्टी में ,
हम सब खेले खाए हैं।
जिसकी धूल कण में हमने ,
बाल हो या युवा चाहे हो बुजुर्ग,
गीली डंडा हो या पिठुल चाहे हो रस्साकसी।
हम छत्तीसगढ़ के बेटे हम चलते सीना तान के।

पर्वत, तट ,वन, सागर,मरुस्थल,
पहाड़ों और मैदानों से आए हम।
कला अलग हो या रीति रिवाज अलग हो,
क्षेत्र अलग हो चाहे अलग हो बोली।
हम छत्तीसगढ़ के बेटे हम चलते सीना तान के।।

सरगुजा की महामाया हो या चंद्रपुर की चंद्रहासनी ,
बस्तर की दशहरा हो चाहे हो रतनपुर ।
छत्तीसगढ़ के लाल सब जाते झूमते- झूमते मेला,
खेल-खिलौने लेते और खाते लड्डू हो या जलेबी।
हम छत्तीसगढ़ के बेटे हम, चलते सीना तान के।।

Kumari. Swetha Padma

आंतरिक सुंदरता

ललाटेन्दु मिश्र, शिक्षाशास्त्री द्वितीयवर्ष

बाह्य सौन्दर्य एक ऐसी चीज है जो उम्र के साथ- साथ परिवर्तन होती है। लेकिन आंतरिक सौंन्दर्य व्यक्ति के साथ हमेशा रहता है। ऐसी एक छोटी सी कहानी मैं बताता हूँ।

एक लड़का था। बचपन में उसके माता पिता चले गये थे। उसकी पर्वरिश उसकी दादी माँ करती थीं। समय बीतता गया। वह लड़का स्कूल में अपना पढ़ाई खतम करके पहली बार कॉलेज गया। वो अच्छे से पढता था। हम सब को अक्सर पता हैं कॉलेज के दिनों में किया सब नया होता है। एक दिन वह क्लास खतम करके लाइब्रेरी चला गया। कुछ देर पढ़ाई करने के बाद उसकी नजर एक पुरानी किताब पर पड़ी। वह उस किताब के पास चला गया।

उसी किताब के अंदर उसको एक चित्र मिला। उस चित्र को देख कर वो भावुक हो गया। वह एक लड़की की तसवीर थी, जो की देखेने में बहुत ही खूबसरत थी। लड़के ने छुपके से उस तसवीर को अपने साथ ले आया। मन ही मन उस लड़की से वो प्यार करने लगा। कॉलेज से आते वक्त वह उस लड़की के बारे में पता करने की कोशिश करता था पर कोई फाइदा नहीं था। वह धीरे -धीरे निराश होने लगा। उसी वक्त उसकी परीक्षा आ गयी पर, उसी परीक्षा में उसके अच्छे अंक नहीं आए थे। उसके लिए वह चिंतित नहीं था। बस उसे उस तसवीर वाली लड़की की तलाश थी।

घर पे दादी उसके इन हरकतों को देखती थी। बार-बार पूछते थे, लेकिन लड़का उन बातों को टाल देता था। लेकिन इस बार दादी ने अपनी ज़िद नहीं छोड़ी किसी भी तरह से वो बात को जानने का प्रयास करती है। लड़के ने सारी बात बताई , उसने उस तसवीर को दादी के दिखाया। उसके बाद जो हुआ सुन कर लड़के का होश उड गया। दादी बोल कि इस तसवीर वाली लड़की मैं ही हूँ। यह ५० साल पुरानी है, जब मैं कॉलेज में पढ़ती थी। ये बातें सुनकर लड़का पल भर केलिए किया करम समझ नहीं पाया। तसवीर वाली लड़की कितनी सुंदर है, अभी दादी कैसी हो गई है। उम्र के साथ-साथ सुंदरता चली गयी। लड़का क्या करेगा? उसको कुछ भी समझ में नहीं आ रहा था।

उसके बाद दादी ने समझाई बेटा मनुष्य का जो बाहरी सुंदरता होती है वह समय के साथ परिवर्तन होती है, बूढ़े होने पर वह चला जाती है। लेकिन जो आंतरिक सुंदरता होती हे वह बूढ़ां होने के बाद भी अपने साथ रहती है। इंसान को हमेशा अपनी आंतरिक सुंदरता को ध्यान देना चाहिए, ये बोल कर दादी ने लड़के को समझाई थी। लड़का धीरे-धीरे सब कुछ समाझ गया। फिर से आपनी पढ़ाई पर ध्यान देने लगा।

शिक्षक – एक जीवन प्रेरक

रस्मिता स्वैन्

वे अपने ज्ञान की ज्योति से
घर- घर ज्ञान का दीप जलाते हैं;
कभी डाट कर तो कभी प्यार से
बच्चों की गलती उन्हें बताते हैं।

शिक्षक यूँ ही नहीं महान होते हैं
उन्हें हर बारीकियों का ज्ञान होता हैं;
करते हैं हम जो गलतियाँ
उन गलतियों का समाधान भी करते हैं।

शिक्षक यूँ ही नहीं महान होते है
शिक्षक यूँ ही नहीं महान होते हैं,
वे तो हम शिष्यों के शलए वरदान होते हैं।
शिक्षक की सेवा से ही अर्जुन और युधधष्ठिर का

नाम है; शिक्षक की निंदा और अवज्ञा करने से ही दुर्योधन बदनाम हैं।
हम सबने भी शिक्षक बनने का सुअवसर पाया हैं;
बहुत बडी ज़िम्मेदारी को अपने गले से लगाया है।

आओ आज हम सब मिलकर ये संकल्प करें कि अपना फर्ज़ निभाएँगे;
हमारे शिक्षक को भी हम पे नाज़ हो, ये अवसर उन्हें बदलाएँगें।

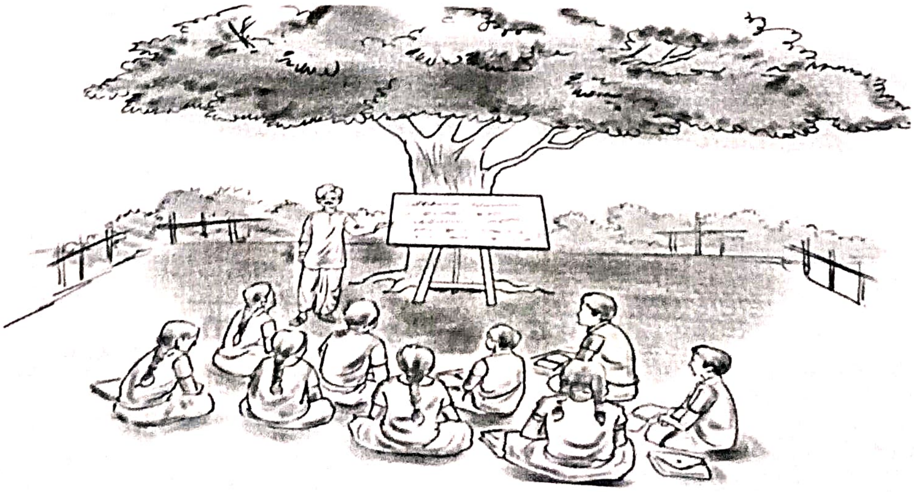

THE EXCELLENCE WITHIN OURSELVES

Sandeep Santhosh S1

In my opinion, the Bhagavad Gita is one of the most misinterpreted texts ever written. Although many read it for religious reasons, few attempt to grasp its essence. The true knowledge it holds is immensely powerful– powerful that it can eradicate human suffering and help individuals achieve their goals. While the Gita is renowned for its immense spiritual wisdom, I want to focus on its practical side: how it can make a difference in our day-to-day lives and bring the mental clarity that elevates us above suffering. The core teaching of the Gita is detachment. While detachment is essential in the spiritual realm, it also has profound implications for the physical world. In today's society, depression, anxiety and various mental illnesses are common. But what is the root cause of this? What troubles people and hinders their ability to perform their duties? The answer lies in over-attachment. We live in a time when a person's most precious possession is often their phone. We are excessively attached to the outer world, to

the extent that our happiness depends entirely on external factors. In the language of the Gita, we have lost control over our senses and become slaves to our circumstances. We need to understand that the outer world is nashwar—its existence is temporary. Nothing is permanent. Even the sun and stars that shine so brightly in the sky will eventually succumb to time. By understanding the impermanent nature of existence, one becomes calmer. One realizes that being obsessed with external circumstances leads to a loss of self-control, making them a victim of their circumstances.

By accepting the impermanence of existence, one no longer lusts after anything. Instead, they understand that life is full of highs and lows, positives and negatives. The more one realizes this fact, the more they remain untouched by life's dualities.

As Lord Krishna says in the Gita:

"ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते |
सर्वत्रगमचिन्त्यञ्च कूटस्थमचलंध्रुवम् || 3||
सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धय: |
ते प्राप्नुवंति मामेव सर्वभूतहिते रता: || 4||"

"But those who worship the formless aspect of the Absolute Truth—the imperishable, the indefinable, the unmanifest, the all-pervading, the unthinkable, the unchanging, the eternal, and the immovable—by

restraining their senses and being even-minded everywhere, such persons, engaged in the welfare of all beings, also attain Me."

Apart from the devotional perspective, which suggests that one will attain the Lord, these verses convey a deeper, powerful message. Here, we should understand Krishna as a state of consciousness – a state of excellence – rather than just as a deity. (of course, there is nothing wrong with seeing him as Lord Krishna, but a slight in perception can open a whole new dimension of understanding.)

Even Krishna himself has said:

"आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् |
प्रजनश्चास्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ||"

Among weapons, I am the thunderbolt (Vajra); among cows, I am the wish-fulfilling cow (Kamadhenu); among progenitors, I am the god of love (Kama); among serpents, I am Vasuki (the great serpent)

"वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनञ्जयः |
मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः || 37|"|

Among the Vrishnis, I am Vasudeva (Krishna); among the Pandavas, I am Arjuna (Dhananjaya); among the sages, I am Vyasa; among poets, I am Ushana (the sage of the Sukra lineage).

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासव: |
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना || 22||

Among the Vedas, I am the Sama Veda; among the gods, I am Vasava (Indra); among the senses, I am the mind; and among all living beings, I am the consciousness (Chetana).

रुद्राणां शङ्करश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् |
वसूनां पावकश्चास्मि मेरु: शिखरिणामहम् || 23||

Among the Rudras (the forms of Shiva), I am Shankara; among the wealth gods, I am Kubera; among the yakshas and rakshasas, I am Kuber; among the Vasus (deities), I am Agni (the fire god); among the mountains, I am Mount Meru.

In these shlokas, Krishna is indirectly saying that he represents the "excellence" present in all living and non-living beings. Wherever there is excellence, Krishna exists. From a practical perspective, this means Krishna is not just a god but a state of being that can be accessed and experienced. .This understanding transforms Krishna from a distant deity to a universal principle that resides within each of us.

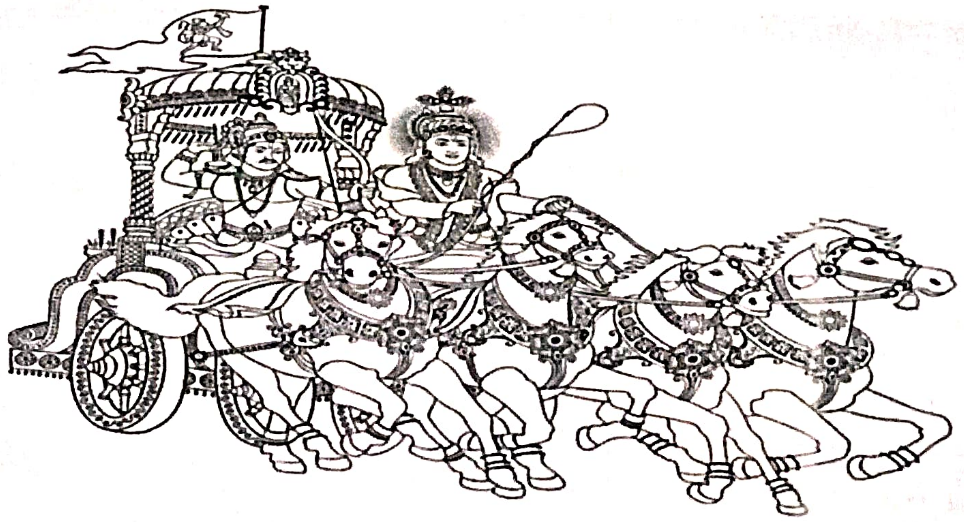

CROSS WORDS

Ahmad k minhaj ITEP

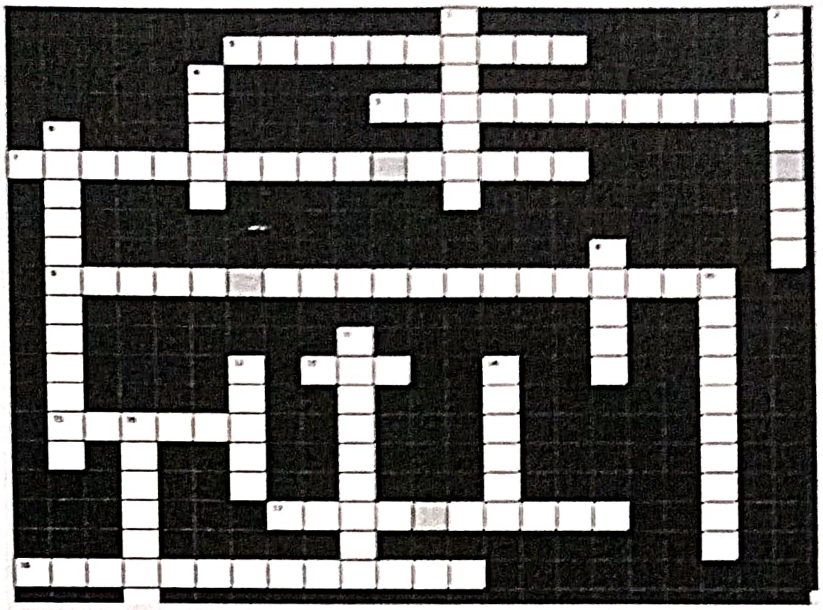

Across

3. Which bird is known for its distinctive call that sounds like laughter?
5. Landing site of Chandrayaan- 3
7. Who was the first Prime Minister of India?
9. Who was the first chief minister of Kerala?
13. The lake in which Uber has launched Asia's first water transport service
15. Advanced artificial intelligence model introduced by Google
17. Which is the largest mammal on earth?
18. World's first Vedic clock inaugurated at Ujjain, Madhya Pradesh in February 2024

Down

1. What is the largest planet in our solar system?

2. Which is selected as the Oxford Word of the Year 2024?

4.Who is the Director of "Oppenheimer" which won best film at 96th Oscar award?

6. What is the name of India's highest mountain peak?

8. How many planets are there in our solar system?

10. Test launch of indigenously developed Agni 5 missile on 11th March 2024?

11. Kerala's official fruit

12. Central government initiative to rehabilitate children involved in begging.

14. The 17 year old Indian who won World Chess Championship 2024 at Singapore.

16. Which planet is closest to the sun?

Solutions: -

3 – Kookaburra

5 – Shivashakthi

7 - Jawaharlal Nehru

9-E.M.S Namboodiripad

13 – Dal

15 – Gemini

17 - Blue whale

18 – Vikramadithya

1 – Jupiter

2 – Brain rot

4 – Nolan

6 – Kanchenjunga

8 – Eight

10 – Divyasthra

11 – Jackfruit

12- Smile

14 – Gukesh

16.Mercury

ANNUAL REPORT 2024-25

ACTIVITIES AT GURUVAYOOR CAMPUS

1. Introduction:

Kerala, the God's own Country, sanctified by the birth of Adi Sankara, is exalted to the pinnacle as a place, of living without discrimination of caste, colour, gender and creed as influenced by Jagad Guru Shri Shankaracharya's philosophy of Advaita Vedanta. Samskritapranayabhajanam P.T. Kuriakkose Master started Guruvayoor Sahitya Deepika Sanskrit Vidyapeetha at Pavaratty in 1909 and in 1934 UG and PG Courses were started under Madras University, which was later in 1972 taken by Rashtriya Sanskrit Sansthan, New Delhi and rechristened it as SahityaDeepika Sanskrit Vidyapeetha. In 1979 it was renamed as Guruvayoor Kendriya Sanskrit Vidhyapeetha and was shifted to present location in 1983. The New Administrative and Academic block located at Puranattukara was inaugurated by Dr. Murali Manohar Joshi, the then Hon'ble HRD Minister, on 16th August 1998. Rashtriya Sanskrit Sansthan was raised to the status of a multi campus Deemed University and this institution was renamed as Rashtriya Sanskrit Sansthan, Guruvayoor Campus on 7th May 2002. It has been raised to the status as the CENTRAL SANSKRIT UNIVERSITY by the Parliamentary Act in the year 2020.

3. Main courses offered:

Prak-Shastri – Two year course
Shastri – Three year course
ITEP- Four Year Course
Acharya – Two year course
Shiksha-Shastri - Two year course

Integrated Teacher Education Programme (ITEP) BA, B.Ed- Four Year course
Vidyavaridhi – Minimum two years to maximum five years.

Diploma in Yoga and Ayurveda Sahitya– One year course.

PG Diploma in Yogic Science – One Year Professional course

4. Brief description of seminars/ workshops/lectures and various activities organized by the Campus:

a. DETAILS OF THE OUT REACH PROGRAMMES:

1. Mega Quiz Proframme in which 15000 students participated Sanskrit Saptaha Programmes conducted in different Schools
2. Campus Orientation Programme at Attapadi

b. Other activities organized by the Campus:

1. Sanskrit Week Celebrations
2. 21 Days Language Learning Workshop
3. Celebrated Teachers Day
4. Celebrated Education Day
5. Celebrated Kerala Piravi Day
6. Literary and Arts Day conducted.
7. Recitations of Sutras
8. Micro-Teaching conducted.
9. Macro-Teaching conducted.
10. 14th P.T Kuriakkose Master Memorial International Lecture held on 23.02.2025 the 52st death anniversary of our Founder
11. National Youth Day was observed at our campus on 12.01.2025
12. Hindi Vishw Diwas was organised on 10.01.2025
13. Campus faculty conducted coaching classes for competitive examinations like NET/SET/ and admission to B.Ed and PhD programmes
14. Dept of Shikshasastra
    - Work shop on "Art Performance" held on 10.08.2024
15. Dept of English Literature.
    - Programme on "Skill Development in English Communication" held from 19.08.2024 to 23.08.2024.

- Faculty Development Programme on English held from 19.03.2025 to 24.03.2025

16. Workshop on Saralamana Sanskrit held: 22.01.2024
17. Zonal Level Yuva Mahotsav held at our Campus in November 8-10 2024. Our students have received various prizes in literary, cultural and sports events.
18. Zonal level drama competition was held at Guruvayoor campus on December 7th 2024, our Campus has won the first position.
19. Twenty one students of our campus participated in All India Drama competition held at Bhopal Campus in March 2025, received the Third Prize and Best actress, Best supporting actress and four individual prizes.
20. Candidates from Kerala State were selected at campus level for All India Elocution competition which was held at Haridvar on March 18th and 19th. Campus students Aswin (B.Ed), Namya (A2) and Anargha (S3) received prizes.
21. Personality Development Classes conducted.
22. An astronomical observation programme (sky watching) was organized by Dept.of Jyothisha.
23. Pavaratty centre of our campus has received the nod from the centre to start plus two courses.
24. The Pre-PhD course work programme was inaugurated in our campus in July 2024.
25. National Olympiad in Sanskrit was held for the first time this year, a remarkable initiative by CSU in September 3rd, 2023. Many students from Kerala have received good rankings.
26. Swachhata Pakhwada was held from 1st to 15th September 2024 under the initiative

of NSS committee of our campus. All our NSS members, students and staff have given their due support and taken active participation.

27. Sports Day held on 11th, 12th October 2024.

28. The Departmental Staff and Students have participated in the Hindi Pakhwada
29. The Departmental Staff and Students have participated in the Mathrubhashadinam

Conducted.

30. The 77th Independence Day was celebrated at the Campus on 15.08.2024 at Puranattukara & Pavaratty Campuses. The Director hoisted the National Flag at Puranattukara and K Vishwanathan hoisted the National Flag at Pavaratty. Hon'ble Vice Chancellor delivered the message in online mode.
31. The Bhagavat-Geeta-Jayanti Parayan was conducted on 22.12.2024 at the Campus with enthusiasm.
32. The Bharatiya Bhasha Utsav programme was conducted at the Campus on 11.12.2023.
33. The Republic Day was celebrated at the Campus on 26.01.2025 at Puranattukara & Pavaratty Campuses. The Director hoisted the National Flag at Puranattukara and K Vishwanathan hoisted the National Flag at Pavaratty. Hon'ble Vice Chancellor delivered the message in online mode.

Workshops held at the Campus:

1. Workshop on
   - "Mastering your career "Developing MOOCS courses"" held from 14.10.2024 to 18.10.2024
   - 15 days National workshop on Manuscriptology and Paleography joint collaboration with National Mission for Manuscript held from 01.03.2025 to 14.03.2025
   - Indian Engineering & Sanskrit (Vastu Shastra) held on 25.03.2025 to 28.03.2025
2. National workshop
   - On Krishnageethi and Krishnanattam – Text and stage held on 26.03.2025 to 27.03.2025

Workshops held at Pavaratty Center

1. Faculty Development Programme on "Bharateeya Ganita" held from 11.11.2024 to 18.11.2024
2. Workshop on "Dwanyalika workshop" held from 25.09.2024 to 27.09.2024

Appointments (Teaching):

1. Dr. B Venkita Lakshmi Narayana transferred from Agartala Campus to this Campus
2. Dr. Sruthy K B, Asst. Professor transferred from Nashik Campus to this Campus
3. Dr. Pani Prasad, Dr. Karthika Unnithan transferred from Nashik Campus to this Campus as Guest faculties
4. Dr. Rupendra Kumar Tiwari, Shri Narasimha Ganesh Bhat, Shri P S Angad, Dr. Asha Rajan, Smt. Greeshma M S, Dr. Grandhi V Lakshmi Keerthisudha, Dr.Jiji V have joined in our Campus as Guest faculties in this Acadmic year

Promotions:

1. Dr.Umesh Chandra Mishra , promoted to Associate Professor level and got transferred to Ekalavya Campus, Agartala in 2024.

Transfers:

2. Prof. Shri. Govinda Pandey, Director got transferred to Nashik Campus, in May 2024.
3. Prof. K K Shine took charge as Director of Guruvayoor Campus in in May 2024.
4. Dr. Umesh Chandra Mishra , promoted to Associate Professor level and got transferred to Ekalavya Campus, Agartala.
5. Dr. Vidyadhar Prabhala has transferred to Nashik Campus.

Retirement:

1. Smt. Vijayakumari Section Officer
2.

3. STATISTICS OF STUDENTS/LEARNERS:

The total No. of students/learners in various course of studies under Central Sanskrit University is: (330)

The statistics of students/ learners mode wise is as following :

3.1 Class wise number of students enrolled in regular mode in the campuses of the University during year 2024-2025:

		Prak-Shastri		Shastri			Shiksha-Shastri		Acharya		ITEP	VV
4.	Guruvayoor Campus Trichur	I	II	I	II	III	I	II	I	II	I	
		25	15	19	26	26	55	53	39	43	26	3

Following table shows statement pertaining to students awarded internal scholarships during the year 2024-2025:

		Prak-Shastri		Shastri			Shiksha-Shastri		Acharya		ITEP	VV
4.	Guruvayoor Campus Trichur	I	II	I	II	III	I	II	I	II	I	
		21	12	14	21	21	51	51	27	33	23	3

Class wise number of male, female, and categories of schedule caste, schedule tribe and other backward class students admitted in different classes in the campuses (in regular mode) is as under:

SC 30
ST 12
Male – 102

OBC 126
EWS 24
Female 228

GEN- 131
Other/Muslim – 4

Class wise Detailed Table

Class	SC	ST	OBC	EWS	Gen.	Other/PH / Muslim	Male	Female	Total
Prak-Shastri-I	3	1	11	1	7	2	11	14	25
Prak-Shastri-II	1	1	5	1	7	0	6	9	15
Shastri-I	3	1	4	1	10	0	8	11	19
Shastri-II	1	0	14	0	11	0	9	17	26
Shastri-III	1	0	11	0	14	0	9	17	26
Acharya-I	1	0	17	1	19	1	10	29	39
Acharya-II	3	1	24	1	14	0	7	36	43
Shiksha-Shastri-I	8	4	14	6	23	0	12	43	55
Shiksha-Shastri-II	7	4	13	12	17	0	23	30	53
ITEP	2	0	14	0	9	1	7	19	26
Vidyavaridhi	0	0	2	1	0	0	0	3	3
Grand Total	**30**	**12**	**129**	**24**	**131**	**4**	**102**	**228**	**330**

।। शुभम् ।।

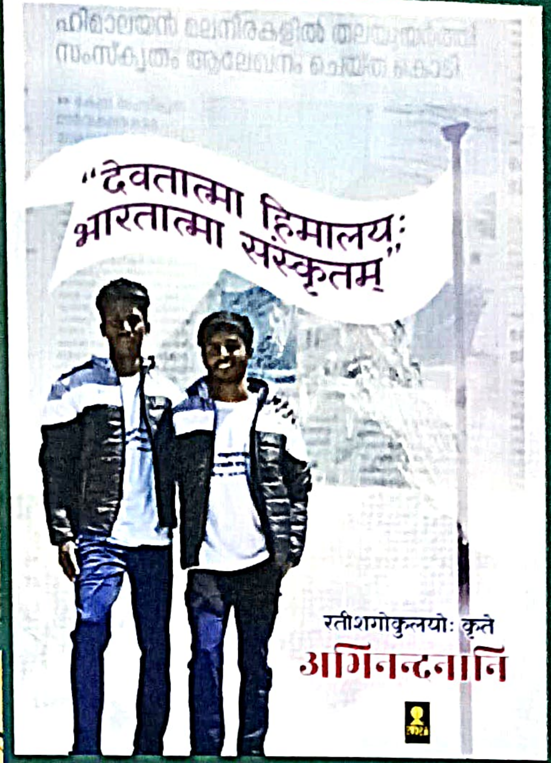
ഹിമാലയൻ മലനിരകളിൽ തലയുയർത്തി
സംസ്കൃതം ആലേഖനം ചെയ്ത കൊടി
"देवतात्मा हिमालयः
भारतात्मा संस्कृतम्"
रतीशगोकुलयोः कृते
अभिनन्दनानि

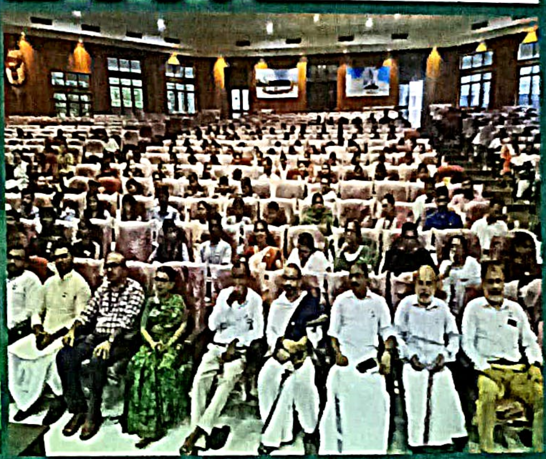

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

NATION FIRST

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः
(International

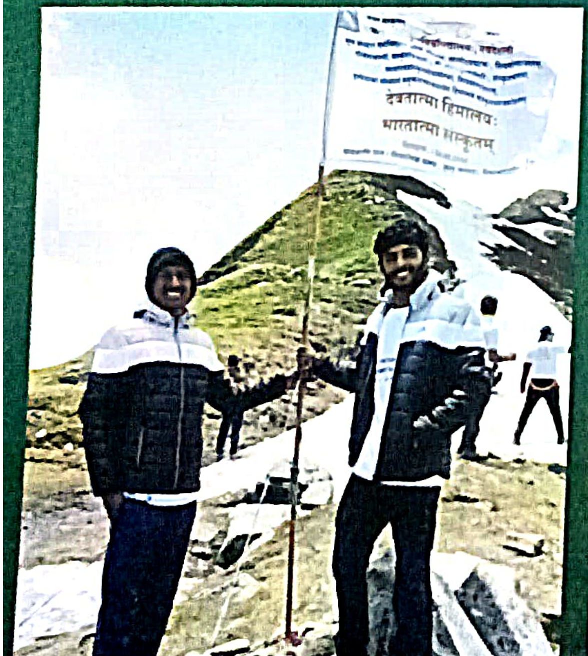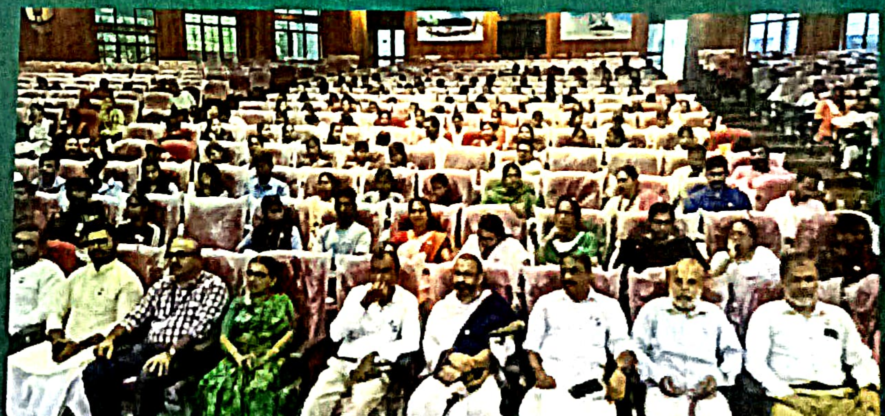
देवतात्मा हिमालयः